

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

Betül SELİMOĞLU

**D.H. LAWRENCE'İN OYUNLARINDA İŞÇİ SINIFI VE SOSYAL
ÇATIŞMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. İbrahim YEREBAKAN**

ERZURUM-2006

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu alışma İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalının İngiliz Kültürü ve Edebiyatı Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof.Dr. İbrahim YEREBAKAN
Danışman/Jüri Üyesi

Prof.Dr. Kamil AYDIN
Jüri Üyesi

Doç.Dr. Mehmet TAKKAÇ
Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 15 / 02 / 2006

Prof.Dr. Vahdettin BAŐCI
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER**Sayfa No**

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. 18. VE 19 . YÜZYILLARDA İNGİLTERE' DE SINIF KATMANLARINA GENEL BİR BAKIŞ	4
İKİNCİ BÖLÜM	
2.1. <i>A Collier's Friday Night</i>	20
2.2 <i>The Widowing of Mrs. Holroyd</i>	38
2.3 <i>The Daughter-In-Law</i>	53
2.4 <i>Touch And Go</i>	65
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	83
ÖZGEÇMİŞ	84

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

D.H.LAWRENCE'İN OYUNLARINDA İŞÇİ SINIFI VE SOSYAL ÇATIŞMA

Betül SELİMOĞLU

Danışman: Prof.Dr. İbrahim YEREBAKAN

2006- Sayfa : 84

Jüri : Prof.Dr. İbrahim YEREBAKAN

Prof.Dr. Kamil AYDIN

Doç.Dr. Mehmet TAKKAÇ

Bu çalışmada, romanlarıyla tanınan D. H. Lawrence'ın **A Collier's Friday Night**, **The Widowing of Mrs.Holroyd**, **The Daughter-in-Law** ve **Touch and Go** adlı oyunlarında işçi sınıfı ve sosyal çatışma sorununu ele almaya çalıştık.

Bu inceleme, iki ana bölümden ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Birinci Bölümde, 1832'de Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan endüstrileşmenin sonuçları ve işçi sınıfının içinde bulunduğu şartlar ayrıntılı bir şekilde irdelenerek, endüstrileşme sonrası oluşan işçi ve burjuva sınıfları arasındaki çatışma değerlendirilmiştir. İkinci Bölüm, kısa bir tanıtım ve her biri bir oyun incelemesi olan dört alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümün giriş kısmında oyunların kısa özetleri verildikten sonra sınıf çatışmasının en belirgin şekilde görüldüğü dört oyun analiz edilmektedir. Tezimizde ele alınan ilk oyun olan **A Collier's Friday Night**'ta, işçi sınıfının ekonomik şartları ve sınıf çatışması, oyundaki ailenin öyküsü incelenerek ortaya konulmaktadır. Holroyd ailesinin incelendiği **The Widowing of Mrs. Holroyd** adlı oyunda, işçi sınıfı yaşamı soyut ve somut kirlilikle ilişkilendirilerek eşler arasında kavgalara sebep olan sınıf çatışmasının oyunda nasıl sergilendiği ele alınır. **The Daughter-in-Law** adlı oyun ile farklı sosyal sınıflardan gelen iki insanın evliliğinin maddi değerlere göre nasıl şekillendiği gösterilir ve maddeciliğin hem işçi hem de burjuva sınıfında sosyal bir sorun haline geldiğinin altı çizilir. **Touch and Go**'da, sınıf çatışması sorununun işçi-patron ilişkisinde nasıl yansıtıldığı ortaya konarak, grupların birbirlerine karşı besledikleri düşmanlığın bireyleri insanlıktan çıkarma gibi büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bıraktığı vurgulanır.

Bu çalışmada, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde işçi sınıfının yaşam koşullarına ayna tutan dört farklı oyunun incelemesi ile endüstrileşme sonrası İngiliz toplumunun karşı karşıya kaldığı sınıf çatışması sorununun tehlikeli boyutlara ulaşabileceğini, sanat kariyerine oyun yazarı olarak başlayan D.H. Lawrence'ın çok erken bir dönemde kapsamlı bir biçimde vurguladığı sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT
MASTER THESIS
WORKING CLASS AND SOCIAL CONFLICT IN D.H.LAWRENCE'S PLAYS

Betül SELİMOĞLU

Supervisor: Prof.Dr. İbrahim YEREBAKAN

2006- Page : 84

Jury : Prof.Dr. İbrahim YEREBAKAN

Prof.Dr. Kamil AYDIN

Assoc.Prof.Dr. Mehmet TAKKAÇ

This thesis is intended to examine in what way working-class people are pictured and how social stratification and conflict are reflected in D.H. Lawrence's plays, namely **A Collier's Friday Night**, **The Widowing of Mrs.Holroyd**, **The Daughter-in-Law**, and **Touch and Go** in particular.

This study is made up of two main sections and a concluding chapter. In the first section, the class conflict between the proletariat and the bourgeois is examined on the basis of the background information related to English society in the 18th and 19th centuries. The second section consists of a brief introduction to the plays to be analyzed in conformity with the overall discussion of the thesis. Discussion in **A Collier's Friday Night** revolves around the working class conditions and presents the issue of class conflict through a family relationship in which each of the members of the family is sharing different class values. The second play- **The Widowing of Mrs. Holroyd** examines the class struggle inherent in the personality of the married couple Mr. and Mrs. Holroyd by emphasizing the spiritual and physical ugliness permeating the lives of working class people and their environment. **The Daughter-in-Law** portrays the marriage of a couple coming from different class backgrounds shaped mostly by the material values. Aspiration towards upper class values and materialism are noted as a problem of the whole community, the poor and the rich alike. **Touch and Go** reveals the class conflict from the perspective of workers and bosses through an industrial action. The play draws the attention to the dehumanizing effects of industrial society both on the workers and the bosses.

The study concludes that Lawrence's dramatic works feature one of the first examples of the issue of class conflict resulting from the industrialization that reached at a threatening level at the beginning of the 20th century. It was only after the Second World War that dramatists returned to the extensive treatment of class conflict, initiated by Lawrence some fifty years ago.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada amaç, bir roman yazarı olarak kabul edilen D.H. Lawrence'ın, İngiliz tiyatrolarında hak ettiği yeri alamayan **A Collier's Friday Night, The Widowing of Mrs.Holroyd, The Daughter-in-Law** ve **Touch and Go** adlı oyunlarında, endüstrileşme sonrası ortaya çıkan işçi sınıfını nasıl ele aldığını ve sosyal çatışma sorununu ne şekilde yansıttığını ortaya koymaktır. D.H. Lawrence'ın kendi döneminde bir tiyatro yazarı olarak kabul görmemiş olması, oyunları ile ilgili inceleme ve araştırma kaynakları bulmamızda önümüze çıkan en büyük engeldi. Oyunları incelerken, çok sınırlı sayıda eleştirmen ve yapımcının görüşleriyle yetinmek zorunda kaldık. Türk üniversitelerinde, İngiliz dram sanatında hak ettiği ilgiyi ve yeri bulamamış oyunlarla ilgili kaynak bulma çalışmamızı zorlaştıran bir başka etmendi. Ancak Türkiye'de çalışılmış birkaç incelemeye katkıda bulunma ve özgün bir çalışma ortaya koyma amacımız, kaynak yetersizliğine rağmen, bizi ele aldığımız konuda isteklendirmiştir.

Bu zorluklar içerisinde çalışmamı en güzel şekilde ortaya koyabilmem için bana büyük yardımları olan ve hatalarımı göstererek beni yetiştiren danışmanım Prof. Dr. İbrahim YEREBAKAN'a yol göstericiliği için teşekkür ediyorum. Ayrıca, Yüksek Lisans eğitimimi aldığım Atatürk Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatındaki çok değerli hocalarım Prof. Dr. Fehmi EFE, Prof. Dr. Kamil AYDIN, Doç. Dr. Mehmet TAKKAÇ, Yrd. Doç. Dr. Ahmet BEŞE ve Yrd. Doç. Dr. Başak UYSAL'a minnettarım. Son olarak da D.H. Lawrence ve oyunları ile ilgili çeşitli kaynaklar bulduğum Bilkent Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitelerinin Kütüphanelerine, Türkiye'deki araştırmacılara sundukları geniş kitaplıkları için teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Endüstrileşmenin başlıca sonucu olan işçi sınıfı, 18. ve 19. yüzyılı kapsayan İngiliz edebiyatında, özellikle de dram sanatında, olması gerektiği kadar yer edinmemiştir. Birtakım politik ve sosyal sebeplerden dolayı İngiliz tiyatro sahneleri toplum yapısında ortaya çıkan işçi sınıfı gerçeğini yadsımıştır. Bu bölümde, bir endüstri devi olan İngiltere'deki endüstriyel gelişmelerin oluşturduğu etkinin toplumsal sonuçlarını ele alacağız. Şimdi, öncelikle endüstrileşmenin ve işçi sınıfının İngiltere'deki tarihine kısaca bir göz atalım ve ardından maden işçilerinin yaşam şartlarını ve toplum yapısındaki yerini inceleyelim.

Endüstrileşme, 18. yüzyıldan günümüze uzanan tarihi süreçte uygarlıkların sosyal ve ekonomik devinimlerinde yankı uyandıran en önemli gelişmelerden biridir. İngiltere toprakları üzerinde yayılmaya başlayan endüstrileşme, geniş planda tüm dünyayı, dar planda ise Britanya adasını ve İngiliz halkını etkisi altına almıştır. İngiltere, çok geniş bir coğrafyadaki değişik toplumların sosyal yapılarını ve ekonomik sistemlerini alt üst eden, devam eden savaşların galibini değiştiren ve güç dengelerini bozan endüstrileşmeyi ilk tecrübe eden, sebep ve sonuçlarına ilk tanıklık eden ülkedir.

İşçi sınıfını inceleyen herhangi bir çalışmadaki sebep ve sonuç ilişkilerini etraflıca sunabilecek tarihsel süreci içermesi bakımından İngiltere, çok önemli sayılabilecek ülkelerden biridir, şüphesiz. Endüstri işçisinin geçmişi, 18. yüzyılın ikinci yarısında pamuk işleyen makinelerin ve buhar motorunun icat edilmesiyle birlikte başlar. Bu icatlar İngiltere'yi, toplumun yapısını tamamen değiştiren bir endüstri devrimine sürükleyen başlıca etmenlerdir. Bu, Fransız devrimi gibi kanlı olmasa da İngiliz tarihindeki rolü ve etkisi yıllar sonra ortaya çıkan sessiz fakat büyük bir devrimdir. Çünkü endüstri devriminin toplumlara en büyük hediyesi olan endüstri işçileri ortaya çıkmıştır.

Dokuma, İngiltere'deki ilk endüstri kollarından biridir. Makineleşme başlamadan önce, bir ailedeki fertlerin hepsi dokuma işi ile uğraşır. Aile fertlerinden anne ve kızları pamuğu iplik haline getirir, baba ise dokur ve satardı. Tarım toplumunda toprak sahibi olmayan bu insanlar için yaşam yine zordu hiç şüphesiz. Fakat kiraladıkları toprağı ekip, biçip, ürünlerini alırken endüstri toplumunun işçilerinden daha mutlu oldukları kesindi:

Fazla çalışmak zorunda hissetmediler; istediklerinden daha fazlasını yapmadılar ve sadece ihtiyaçları kadar kazandılar. Bahçe veya tarlalarda, onlar için eğlence ve spor olan sağlıklı bir işleri vardı, ayrıca komşularının oyunları ve eğlencelerinde de yer alabiliyorlardı.¹

Makineleşmenin hızla ilerlemesi ile dokuma endüstrisi gelişti ve pamuk üretip dokuma işiyle uğraşan aileler yok olmaya başladı; yerini, kendileri için tayin edilmiş belli bir ücretle, tekstil endüstrisinin değişik kollarında iş bölümü yaparak çalışan işçiler aldı. Bu aynı zamanda, makineleşmenin el yapımı işlere olan üstünlüğüydü. Makineleşme ile gelişen endüstri alanları bir taraftan, tekstil ürünlerinin bolluğuna ve ucuzluğuna, iç ve dış ticaretin canlanmasına, milli gelir ve sermayenin artmasına sebep olurken, diğer taraftan; kendi işinin patronu ve işçisi iken birden bire ürettiği işi de dahil hiçbir şeye sahip olamayan, hiçbir güvencesi bulunmayan, bütün varlığı ile sermaye sahiplerinin emir ve kontrolü altına girmek zorunda kalmış büyük bir işçi grubunun ortaya çıkmasına yol açtı.

Dokuma endüstrisindeki makineleşme sonucu gerçekleşen hızlı gelişim, diğer taraftan işsizlik sorununu ortaya çıkardı. Önceleri bir grup insan tarafından dokunabilen bir ürün, makinelerle bir kişinin kontrolü altında dokunuyordu. Artık bu sektörde iş bulamayan insanlar, ucuz iş gücüne ihtiyaç duyulan tarlalarda, en eski işçi sınıfı diye adlandırabileceğimiz tarım işçisi olarak işçi sınıfında yerlerini aldılar. Böylece, endüstrileşmeyle, binlerce insan az bir ücretle ağır şartlar altında tarlalarda çalışmak zorunda bırakılmış ve sayıları artan tarla işçileri en kötü şartlarda çalıştırılan işçi sınıfı olmuştur.

Gelişen tekstil endüstrisinden sonra, İngiltere'nin özellikle kömür madeni ile zengin kuzey topraklarında, kömür ocakları ve demir işletmeleri kuruldu. Endüstri geliştikçe önemi ve değeri artan kömür ocakları, tarım veya fabrika işçisi olamayan insanlar için çalışıp yaşamlarını sürdürebilecekleri ayrı bir iş kolu oldu ve böylece, maden işçileri, endüstrileşmeyle ortaya çıkan işçi sınıflarından biri haline geldi. Bir

¹ They did not need to overwork; they did no more than they chose to do, and yet earned what they needed. They had leisure for healthful work in garden or field, work which, in itself, was recreation for them, they could take part besides in the recreations and games of their neighbors. E.P. Thompson. **The Making of the English Working Class.** (London: Penguin Books, 1975) s. 51

maden işçisinin oğlu olarak dünyaya gelen D.H. Lawrence mektuplarında ve “*Nottingham and the Mining Community*” adlı yazısında, kurulan fabrika ve ocakların, kırsal kesimlere verdiği zararı anlatmaya çalışır. Yazısında ne şehirleşmiş ne de kırsal dokusunu koruyabilmiş bu yerlerdeki zıtlıkların içinde büyüdüğünü şöyle ifade eder: “*İşte eski ve yeni İngiltere’nin bu tuhaf karışıklığında her şeyin farkına vardım.*”²

Değişik iş kollarında çalışan ve İngiltere’nin işçi sınıfı gerçeğini oluşturan alt sınıfların elbette hepsinin farklı sosyolojik özellikleri ve ayrı sınıf bilinçleri vardı. İşçi sınıfının tarihini incelediğimizde, iş kollarına göre işçilerin yaşam standartları ve sosyo-kültürel durumlarının birbirinden ayrıştığını gözlemleriz. Ne var ki, bu çalışmamızda sadece kömür işçilerine ve yaşam standartlarına odaklanmamız gerekeceğinden, bu sınıfların 18. ve 19. yüzyıllarda paylaştıkları ortak yaşam şartlarını dile getirmeye çalışacağız. Arkasından, D.H. Lawrence’ın oyunlarına konu olan kömür işçileri ve aileleriyle ilgili ayrıntılı bilgi vereceğiz.

² “In this queer jumble of the old England and the new, I came into consciousness.” D.H.Lawrence. “*Nottingham and The Mining Community.*” **Selected Essays.** (London: Penguin Books, 1950) s.116

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 18. VE 19. YÜZYILLARDA İNGİLTERE'DE SINIF KATMANLARINA GENEL BİR BAKIŞ

19. yüzyıl endüstrileşme buhranının içinde yetişen Karl Marx, endüstrileşme öncesi ile sonrasının toplumunu şöyle betimler: “*El değirmeni feodal lordlu bir toplumu, buharla çalışan değirmen de endüstriyel sermaye sahibi olmuş birinin toplumunu verir size*”³. Marx, bu sözüyle, endüstrileşme sonrasında, toplumun alt tabakalarını oluşturan, sıradan insanlar için hayatın değişmeyen gerçeğini ifade eder. Tarihsel süreç içerisinde değişen şey toprak sahibi lordlar yerine sermaye sahiplerinin gelmesidir. Yani, yoksul kalabalıkları bekleyen yaşam standartları tarım toplumunda da endüstri toplumunda da kötüdür. 19. yüzyıla gelindiğinde, İngiltere’de, artan üretime karşın giderek yoksullaşan bir toplum tablosu vardır. Kraliçe Viktorya ile altın çağını yaşayan İngiltere’nin, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra, temel gıda maddelerinin pahalı oluşundan dolayı çıkarılan ayaklanmalarla yüzleştiğini görürüz. Caddeleri dolduran kalabalık grupların, yakıp yıkararak endüstrileşme ile birlikte gelişen pazar ekonomisine tepki gösterdiğine şahit oluruz: “*Bu yüzden on sekizinci yüzyılın son yılları pazar ekonomisine karşı eski ahlak tabanlı ekonomiyi yeniden getirmeye çalışan insanların ümitsiz çabalarına tanıklık etti.*”⁴ Bu döneme tanıklık edenlerden biri endüstrileşmenin nasıl bir etki uyandırdığını şöyle anlatır:

*Tarlalarda çalışan bir adamın genellikle evinin yanında işlerini yürüttüğü küçük bir yazlık evi ve kasabanın dışında, ya güvercin uçurarak ya da lale yetiştirerek Pazartesileri geçirdiği, dar bir bahçesinin olduğu zamanları hatırlıyorum. Fakat bu bahçeler şimdi yok oldu gitti.*⁵

³ “The hand-mill gives you society with the feudal lord: the steam-mill, society with the industrial capitalist”. E.P. Thompson, **The Making of the English Working Class**. (London: Penguin Books, 1975) s: 208.

⁴ Hence the final years of the eighteenth century saw a last desperate effort by the people to reimpose the older moral economy against the economy of the free markets. **A.g.e** s: 73

⁵ ... I remember the time... when a man who was tolerable workman in the fields, had generally, beside the apartment in which he carried on his vocation, a small summer house and a narrow slip of garden, at the outskirts of the town, where he spent his Monday, either in flying his pigeons or raising his tulips. But those gardens are now fallen into decay. **A.g.e** s: 157

1840'lı yıllarda yapılan araştırmalar, endüstrinin geliştiği şehirlerde alt yapı, sağlık ve aşırı nüfuslanma problemlerinin boyutunun çok büyük olduğunu ve bu kötü durumun salgın hastalıkların yayılmasını kolaylaştırdığını vurgulamaktadır.⁶ 1839 yılına ait bir rapor ise Londra'nın varlıklı insanların yaşadığı seçkin bölgelerinde cadde ve sokakların genişletilmesi, su ve kanalizasyon kanallarının yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesi gibi bir takım sistematik çalışmaların sürdürüldüğünü ancak fakir insanların oluşturduğu endüstriyel bölgeler için hiçbir şey yapılmadığını kaydetmektedir.

18 ve 19. yüzyıllarına ait araştırma raporları işçilerin ve ailelerin en temel yaşam standartlarından uzak evlere sıkıştırıldıkları gerçeğini ortaya koyar. Lawrence'ın doğup büyüdüğü Nottingham'da on bir bin adet ev olduğunu, bunların sırt sırta inşa edilmiş oldukları için havalandırmanın mümkün olmadığı ve birkaç evin birlikte kullandığı bahçe tuvaletlerinin bulunduğunu öğreniriz.⁷ Öyle ki, söz konusu bu evlerin kirliliği anlatılırken, her bitin kendisini ısıracak daha küçük bitlerinin olduğundan bahseden alaycı ifadeler kullanılır.⁸ Hemen hemen hiç mobilyası olmayan bu evlerde tuvalet, su ve ocak yoktu. Su ve tuvalet olmaması ise yaygın hastalıkları tetikleyen başlıca etmendi. İşçi ailelerinde en çok tüketilen gıdalar ise Lawrence'ın oyunlarında sıkça rastladığımız puding, kepek ekmeği, yulaf keki ve el yapımı biraydı; beyaz ekmek ve et ise lüks tüketim mallarının içine giriyordu.

Bu dönemde, çocukların durumlarına gelince, yaşanan yoksulluğa rağmen, çocuk sayısı alt sınıf ailelerde daha fazlaydı. Kötü ve yetersiz beslenme sonucu çocuk ölüm oranları 19. yüzyılın başlarında ciddi oranda arttı. 1839 yılına ait bir rapor, işçi ailelerinin çocuklarının yarısından fazlasının beş yaşını doldurmadan öldüğünü

⁶ But as the new industrial towns grew old, so problems of water supply, sanitation, over-crowding, and of the use of homes for industrial occupations, multiplied, until we arrive at the appalling conditions revealed by the housing and sanitary inquiries of the 1840s...But the size of the problem was certainly worse in the great towns, and the multiplication of bad conditions facilitated the spread of epidemics. **A.g.e** s: 352

⁷ **A.g.e** s: 78

⁸ **A.g.e** s: 353

kaydeder. Bütün kötü şartlara rağmen yaşayan çocuklar için de pek parlak bir yaşam yoktu açıkçası:

...1780 ile 1840 arasında çocuk iş gücü sömürüsünün görülme sıklığında büyük bir artış oldu, bütün tarihçiler bunun böyle olduğunu gösteren kaynaklardan haberdardır. Bu kötü durum maden ocaklarında da gözlenmekteydi.⁹

Kısaca, endüstrileşme yaygınlaştıkça çocuk iş gücü sömürüsü de arttı. Gerçi çocukların çalıştırılması yeni değildi; çünkü çocuk, endüstrileşme öncesinde de tarımsal ekonominin bir parçasıydı. Fakat her geçen gün efendisi tarafından dövülen veya aç bırakılarak cezalandırılan çocukların sayısı artmaktaydı. 1840'lı yıllarda polis kayıtlarına geçen yüzlerce şiddet ve sömürü olayından çoğunda uygulanan cezalardan biri çocukları morga kapatmaktı. Aşağıdaki cezalandırma yöntemi ise çalıştığı işyerinde kalan çocuklardan altını ıslatanlar için uygulanmaktaydı:

Kısa fakat yeterli bilgi veren raporlarda, korku, çaresizlik ve çocuklar birliktedir. Günde on üç saat kapıları açıp kapatmak için çalıştırılan sekiz yaşındaki bir kız: “bir ışık olmadan açıp kapatmak zorundayım ve korkuyorum.”¹⁰

Toplum üzerinde en etkili kurumlardan biri olan Kilise ise Pazar sohbetlerinde, yaşanılan bu kötü şartların içinde, işçilere ve ailelerine sabırlı, itaatli, çalışkan ve düzenli olmayı, kötü ve kaba davranış şekilleri ve söylemleri terk etmeyi öğütüyordu. Bu politika, bir dönem işçileri duygusal ve zihinsel olarak bastırmış olsa da varolan haksız sistemin devamı için çalışan Kilisenin işçi sınıfının üzerindeki etkisi giderek azaldı ve işçi sınıfı toplumun dine ve Kiliseye en az ilgisi olan sınıfı haline geldi. Dini

⁹ ...there was a drastic increase in the intensity of exploitation of child labor between 1780 and 1840, and every historian acquainted with the sources knows that this is so. This was true in the mines. **A.g.e** s: 366

¹⁰ The mixture of terror and of fatalism of the children comes through in the laconic reports. An eight-year old girl, employed for thirteen hours a day, to open and close traps: ‘I have to trap without a light, and I’m scared... **A.g.e** s: 369

ve siyasi bütün kurumların işçi sınıfı için hazırlayıp sunduğu yaşamı, çirkinlik olarak değerlendiren Lawrence, aşağıdaki sözlerinde konuyu çok güzel özetler:

*...çirkinlik, çirkinlik: kabalık, şekilsiz ve çirkin çevreler, çirkin idealler, çirkin din, çirkin umut, çirkin sevgi, çirkin kıyafetler, mobilyalar, evler ve patron-işçi ilişkileri. İnsan ruhu gerçek güzelliğe ekmekten bile daha çok ihtiyaç duyar.*¹¹

Endüstrileşme ile birlikte başlayan süreçte, sermaye sahipleri zenginleşirken emeği sömürülen halk tabakaları 19. yüzyıla gelindiğinde 18. yüzyıldan daha kötü şartlarla karşı karşıya kalmıştır. “*Çoğunluğu oluşturan sınıf, gerçekte durgun veya kötüleşme seyri içerisinde iken biz, toplumun fiziksel ve sosyal şartlarının aşamalı olarak iyileştiği fikrine kapılarak yanılabiliriz.*”¹² Her ne kadar bazı toplum bilimciler eldeki verileri değerlendirerek iki yüz yıl arasında, ölüm oranlarında bir düşüş, hayat şartlarında bir iyileşme olduğu yönünde yorum yapmış olsalar da, istatistiklerde birden sayıları artan orta sınıfa ait insanların bu rakamları yükselttiğini, işçi sınıflarının kendi içlerinde önceki yıllara kıyaslandığında daha kötüleştiği gözlenir.

Endüstrileşmenin en acı sonuçları bireysel ve toplumsal planda gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara maruz kalan bireyle, toplumu birbirinden ayırmak çok güç olduğundan bu etkileri birlikte ele almaya çalışacağız. İngiltere’nin doğal görüntüsüne verilen zarar ise endüstrileşme sonrası ortaya çıkan bir diğer ciddi sorundur.

Üretim ve kazanç esasına dayalı olan endüstrileşme olgusu, insanların dünya anlayışlarını değiştirdi. Ekonomideki bütün aktivitelerin temel amacı olan daha çok kazanma arzusu, işçi sınıfının haklarının çiğnenmesine yol açtı ve hayatı onlar için çekilmez hale getirdi. Hem fabrika işçileri, hem de tarımsal işçi ailelerinde, hayatın canlılığı ve coşkusu kayboldu ve toplumda, muhtaç ve yoksun bırakılmış, endişeyle

¹¹ ...ugliness, ugliness: meanness and formless and ugly surroundings, ugly ideals, ugly religion, ugly hope, ugly love, ugly clothes, ugly furniture, ugly houses, ugly relationship between workers and employers. The human soul needs actual beauty even more than bread. D.H.Lawrence, “*Nottingham and The Mining Community.*” **Selected Essays.** (London: Penguin Books, 1950) s: 119

¹² We may be deceived into the belief, that society is gradually improving in its physical and social condition, when indeed the most numerous class may be stationary, or in the process of deterioration. E.P. Thompson, **The Making of the English Working Class.** (London: Penguin Books, 1975) s: 366

dolu, çabalayan fakat karşılığını alamayan büyük bir kitle oluştu. Geçmişte yapılan köy sporları ve bahçe oyunlarının yerini bütün saatlerini alan bir çalışma temposu almıştı ve işçiler, fiziksel ve ruhsal olarak sağlıksız ve mutsuz bedenlere dönüşmüşlerdi.

İngiltere'nin asıl tragedyası, gördüğüm kadarıyla, çirkinlik tragedyasıdır. Kırsallar o kadar güzel ve insan yapımı İngiltere o kadar kötü ki... İşçi gün ışığına çıktığında sadece soğuk bir çirkinlik ve safkan maddecilikle karşılaştı, içindeki bir şeyler öldürüldü ve bir anlamda bir insan olarak bozuldu. Eşi hep maddi şeylerden şikâyet edip durdu. O böyle yapmak için eğitildi, yani bunun için cesaretlendirildi. Oğullarının ihtiyaçlarının görüldüğünü görmek annenin, parayı çalışıp bulmak da babanın işiydi.¹³

Günde on iki veya on dört saat çalışan işçiler bilgisiz ve düşkün makinelere dönüştürülmüştü. D.H. Lawrence'ın oyunlarındaki en temel vurgulardan biri olan 'insanlıktan çıkmış insanlar' fabrikaların başlıca ürünlerindendi. Fiziksel ihtiyaçlarından yoksun bırakılmış, duygusal ve kişisel gelişimleri engellenmiş ve sonuçta birey olmaktan çıkmış bu makineler, endüstrileşme sonrası İngiltere'de toplum denilen olguyu oluşturuyordu:

Bir fabrika işçisi cadde boyunca giderken kolayca tanınabilir; bazı eklemleri neredeyse tamamen eğrilmiştir. Ya dizler içerde, bilekler şişmiş, bir omuz bir omuzdan daha aşağıda, yuvarlak omuzlu güvercin göğüslü biri olmuş veya bir şekilde deforme olmuştur.¹⁴

¹³ The real tragedy of England, as I see it, is the tragedy of ugliness. The country is so lovely: the man-made England is so vile...he met with just cold ugliness and raw materialism when he came up into daylight... killed something in him, and in a sense spoiled him as a man. The woman almost invariably nagged about material things. She was taught to do it; so she was encouraged to do it. It was a mother's business to see her sons 'got on', and it was the man's business to provide the money. D.H.Lawrence. "Nottingham and the Mining Community." **Selected Essays**. (London: Penguin Books, 1950) s: 119

¹⁴ A factory laborer can be very easily known as he is going along the streets; some of his joints are almost sure to be wrong. Either the knees are in, the ankles swelled, one shoulder lower than the other, or he is round shouldered, pigeon-breasted, or in some way deformed. E.P. Thompson, **The Making of the English Working Class**. (London: Penguin Books, 1975) s: 363

Ağır Şartlar altında alıŐtırılan iŐilerin oğunda gzlenen bu fiziksel değişim, sistemin yol atığı bozuklukların grntye yansıyan tarafını oluŐturmaktaydı. Bununla ilgili not edebileceğimiz başka bir örnek de kız çocuklarında görülüyordu. Çocukluğundan beri fabrikalarda ağır Şartlar altında çalıştırılan kız çocuklarının leğen kemiklerinde eğrilik veya daralma gibi durumlar görülüyordu. Bu, bazen doğum yapamamaya bazen de doğumların çok zor gerçekleŐmesine sebep oluyordu. Ayrıca, hamileliğin son haftasına kadar çalışma zorunluluğuna bağlı olarak, doğan çocukların çelimsiz ve zayıf olması, bir taraftan güçsüz bir nesil ortaya çıkarırken, diğer taraftan da bebek ölümlerine kapı açıyordu.

Endüstrileşmenin aile hayatı üzerinde oluşturduğu olumsuz etki ise tamiri olanaksız başka bir konudur. Kadınlardan ve çocukların da gün boyu fabrikalarda çalışıyor olmaları, geleneksel aile düzenini etkileyen en önemli deđiŐikliklerdir. Fakat ilginç olan nokta Şudur ki, kadının çalıŐmadıđı ailelerde de mutlu bir tablo yoktur. Evdeki anlaşmazlıkların temel sebebi işçilerin alkol bağımlısı olmalarıydı. IŐilerin karşı karşıya kaldığı yoksulluk, çeşitli iş kazaları ve hastalıklar hayatı çekilmez bir hale getirmiŐti. Bunun bir sonucu olarak, alkol tüketimi ve uyuŐturucu kullanımı giderek artmaktaydı. Alkol, ruhu dâhil kaybedecek bir Şeyi kalmamış olan insana, geçici de olsa dünyadan kaçış imknı sağlamaktaydı. IŐisinin alıŐma hayatındaki kötü Şartlar, en temel gerekliliklerden yoksun olan evine geldiğinde, yemek için sofrası kurulduğunda da karŐısındaydı:

Böylece sosyal düzen işçi için aile hayatının devamını olanaksız hale getirir. Rahat olmayan, ancak gece barınmak için yeterli olabilecek, kötü döşenmiş, ne yağmura karşı korunmalı ne de sıcak olan kirlili bir yerde ve insanlarla dolup taŐan odaları kaplayan kötü bir atmosfer altında bir 'ev' rahatlığı bulmak mümkün değildir... Ne var ki işçi aile kurumunun gerçekliğinden kaçamaz. Çünkü bir ailesi olmak zorundadır. Bu yüzden eşler ve çocuklar için en üzücü Şey olan ve ardı sıra gelen aile içi huzursuzluklar doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkar. Evle ilgili

yükümlülüklerin ve çocukların ihmali, özellikle sadece İngiliz işçi sınıfından insanların arasında çok yaygındır.¹⁵

Bu durumda, maden işçisi, işini bitirip yerin üstüne çıktığında, huzuru ve rahatı evinden uzaklaşmakta ve alkol almakta buluyordu. Besin açısından fakir olan akşam yemeği yendikten sonra çoğu işçinin yaptığı şey bir an önce meyhanede arkadaşlarıyla bir araya gelmekti. Bu yaşam tarzının en güzel örnekleri Lawrence'ın oyunlarındaki ailelerdedir. Lawrence'ın inceleyeceğimiz oyunlarında, işçilerin her akşam geç saatlere kadar meyhanede kalmalarının, evde çocuklar ve eşler için üzüntü ve endişe verici bir durum olduğu resmedilir. Lawrence işçilerin eşleri ve çocukları ile ilgilenmek yerine meyhanelere gitmesini, bir kaçış olarak nitelendirir. Yazar maden işçilerini ve yaşadıkları çevreyi ele aldığı makalesinde işçiler için alkolün duygusal anlamda ne derece etkili olduğunu anlatır:

İşçiler dostlarıyla sıcak ilişkisini devam ettirmek için meyhaneye gider, içerlerdi. Onları evin dışındaki yerlere yani maden ocaklarına ve meyhanelere yönelten; karısı, para sıkıntısı, bitmeyen aile yakınmaları ve evin ihtiyaçları şekillerine bürünmüş zor gerçekler vardı.¹⁶

Yerin altında ocaklarda veya yerin üstünde fabrikalarda aynı zorlukları, endişeleri ve korkuları paylaşan insanların duygusal etkileşimleri ve arkadaşlıkları meyhanelerde geliyordu. Bu sebeple, mevcut şartlar içinde işçi sınıfının iyi bir aile düzeni kurması ve geleneksel bir yaşam sürmesi artık pek mümkün görünmüyordu. Meyhanelerde kurulan sıcak dostluklar, aile yaşamında sunulan sevginin ve sıcaklığın yerini almış ve

¹⁵ Thus the social order makes family life almost impossible for the worker. In a comfortless, filthy house, hardly good enough for mere nightly shelter, ill-furnished, often neither rain-proof nor warm, a foul atmosphere filling rooms overcrowded with human beings, no domestic comfort is possible... Yet the working man cannot escape from the family, must live in the family, and the consequence is a perpetual succession of family troubles, domestic quarrels, most demoralizing for parents and children alike. Neglect of all domestic duties, neglect of the children, especially, is only too common among the English working class people. **a.g.e** s:154

¹⁶ The collier went to the pub and drank in order to continue his intimacy with his mates. It was hard facts, in the shape of wife, money, and nagging home necessities, which they fled away from, out of the house to the pub, and out of the house to the pit. D.H.Lawrence. "Nottingham and the Mining Community." **Selected Essays**. (London: Penguin Books, 1950) s: 118.

evler kötü yemek ve yatak imkânları sunan bir otele dönüşerek ‘yuva’ olma özelliklerini yitirmişti.

Alkol sadece aile hayatını değil toplumdaki suç oranlarını da etkiliyordu. Toplum güvenliğini tehdit eden başlıca problemlerden biri de suç işleme oranının giderek artmasıydı. İçinde buldukları sosyal düzenin bütün olumsuzluklarına maruz bırakılan bir sınıfın üyelerinden, kurulmuş olan düzene saygı duymasını beklemek çok güçtü. İngiltere’de endüstrileşme sonrası dönemde suç oranlarında görülen yüksek artış bu durumun bir sonucu oldu. İngiliz toplumunun bu dönemde dünyanın en çok suç işleyen toplumu olarak kayıtlara geçmesi de bu açıdan şaşırtıcı değildir.

*Fakirdir, hayatın onun için sunduğu hiçbir cazibesi yoktur, neredeyse bütün zevklerden mahrumdur, yasalardaki cezalar onun için hiç caydırıcı değildir; arzularını niye kısıtlasın ki; zenginlere, doğuştan hakkı olan zevki niçin versin ki! İşçinin çalmamak için ne gibi inandırıcı bir sebebi var ki?*¹⁷

Suç işleme oranlarının artmasının yanı sıra, fabrika ve diğer iş yerlerinde meşru olmayan ilişkilerin, kaba davranış ve ifadelerin çok sıkça görüldüğü kaydedilir. Küfürlü ifadelerin fabrikalarda çalışan bayan işçiler arasında bile yaygınlaşmış olması toplumun nasıl bir değişim yaşadığını göstermesi açısından anlamlıdır.¹⁸

Doğal dokunun bozulması endüstrileşme sonucu ortaya çıkan bir diğer temel sorundur. Her tarafı kaplayan fabrikalarla şehir ile kırsal yaşam arasındaki denge tamamen bozuldu. Alt yapı sorunları, kirlilik ve çarpık yerleşme endüstriyel bölgeler haline getirilen kırsal kesimlerin en büyük problemleriydi. Çöplüklerin ve endüstriyel atıkların içinde oynayan çocuklar ve üstü açık lağımın İngiltere’nin kuzeyine ve Midlands diye adlandırılan orta bölgesine ait fotoğraflarda göze çarpar:

¹⁷ He is poor, life offers him no charm, almost every enjoyment is denied him, the penalties of the law have no further terrors for him; why should he restrain his desires, why leave to the rich the enjoyment of his birth right?... What inducement has the proletarian not to steal? Friedrich Engels. **The Condition of Working Class in England.** (London: Penguin Books, 1987) s: 143.

¹⁸ E.P. Thompson, **The Making of the English Working Class.** (London: Penguin Books, 1975) s: 452

İster estetik açılardan ister toplumsal hizmetler açısından veya nüfusun yoğunluğu ve sağlık açısından olsun Endüstri Devriminin en yıkıcı sonuçlarından biri olarak şehirlerdeki çevresel bozulma, o yılların insanları için olduğu gibi, bugün bizim için bile çarpıcıdır.¹⁹

1844 yılında Frederich Engels tarafından kaleme alınan **The Condition of Working Class in England** adlı kitap bize bu dönemin İngiltere’inde işçilerin durumuyla ilgili ayrıntılı bilgi veren bir başka kaynaktır. Henüz yirmi dört yaşındayken yazdığı kitabında maden işçilerinin günlük yaşantıları ve yaşam standartlarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vardır.

Maden işçisinin diğer endüstri kollarında çalışan işçi gruplarından farklı bir oluşumu olduğu gözlenir. Çalışma yerleri ve koşulları bu farklılaşmaların meydana gelmesinin başlıca etmenleridir. Maden işçilerinin çalışma yerleri yerin derinliklerindeki maden ocaklarıdır. Bu yönüyle yerin altında, hayatın yer üstünde kalan gerçek akışından uzak olup güneşten ve ışıktan yoksun olarak çalışmanın bu işçiler arasında güçlü bir dayanışma ve paylaşım oluşturduğu açıktır. Yerin altındaki hayatın paylaşımı akşamları yerin üstüne çıktıktan sonra da devam ediyordu. Yine güneş ve ışık görmeyen bu insanlar kendilerini meyhanelerde buluyorlardı. Çok az oksijen içeren, kömür tozu ve dumanı ile karışık bir atmosferi soluyan işçilerde akciğer ve kalp rahatsızlıkları, astım, romatizma, baş ağrısı ve nefes darlığı sıkça görülen hastalıklardandı. Bu döneme ait raporlar, bütün bu rahatsızların sonucu olarak madencilerin çabuk yaşlandığı ve kırk yaşından sonra daha fazla çalışamadıklarını belirtiyor.²⁰ *Bir madende çalışmanın doğal sonucu olarak işçilerin fiziksel yapıları da bazı değişikliklere uğramıştı. Öyle ki, bir işçi yüzlerce insanın arasından fiziksel görüntüsü ile tanınabiliyordu.²¹*

¹⁹ The deterioration of the urban environment strikes us today, as it struck many contemporaries, as one of the most disastrous of the consequences of the Industrial Revolution, whether viewed in aesthetic terms, in terms of community amenities, or in terms of sanitation and density of population. **A.g.e** s: 352

²⁰ Friedrich Engels. **The Condition of Working Class in England**. (London: Penguin Books, 1987) s: 252.

²¹ “...the assertion is made by many witnesses, not only by physicians, that a miner may be recognized by his shape among a hundred other persons. **A.g.e** s:251.

Yaşam standartları olarak madencilerin daha iyi olduğu ve aldıkları ücretlerin etraftaki tarım işçilerine kıyasla daha yüksek olduğu göze çarpan bilgiler arasındadır. Fakat maden işçileri için en acı şey ceza sistemidir. Bütün bir hafta boyunca verdiği emeğin karşılığını almaya geldiğinde hiçbir uyarı yapılmamasına rağmen ücretinin ödenmeyeceğini veya daha da kötüsü belli bir miktar ceza kesilmiş olduğunu öğrenmesi işçilerin çalışma koşullarının ne denli ağır olduğunu gösteren bilgilerdendir.²²

Maden ocaklarında çalışan işçilerin yaşam tarzları diğer işçilerden farklı değildi. Çoğu okuma yazma bilmeyen bu işçiler kiliseye de gitmezlerdi. Maden işçilerinin maruz kaldıkları kötü çalışma koşulları, onları toplumdaki genel ahlak kurallarına aykırı bir yaşam tarzına sürüklüyordu.

Hangi dini akıma dâhil oldukları ancak küfür sözcüklerinden anlaşılır. Ahlaki değerleri uğraştıkları iş tarafından bizzat yok edilmiştir. Madenlerdeki aşırı iş yükünün alkol bağımlılığına sebep olduğu çok açıktır. Karşı cinsle olan ilişkilerine gelince; erkekler, kadınlar ve çocuklar her tarafı saran sıcaklık nedeniyle, madenlerde pek çok durumda neredeyse çıplak, bazen de tamamen çıplak bir şekilde çalışırlar. Karanlıkta ortaya çıkan bu durumun sonuçları tahmin edilemeyecek kadar büyüktür ve yerin altındaki yarı vahşi toplulukta neler olup bittiğini gösterir.²³

İşçilerin içkiye bağımlı olmaları için bütün şartlar adeta mevcuttu. İşçi, işten çıkıp yorgun olarak rutubet kokan, kirli evine gelirdi. Dinlenmesi ve bir sonraki günün çalışmasına ruhsal ve bedensel olarak hazırlanması için gerekli olan fiziksel şartların hiçbiri yoktu. Diğer taraftan zihinsel olarak da rahat değildi. Ocaklarda onu bekleyen ani kazalar ve hiç bir zaman kendisini ekonomik olarak güvencede hissetmemesi, işçinin yarımından hep endişe duymasına, ümitsizlik ve korku içerisinde yaşamasına

²² A.g.e s:256

²³ The categories of religion are known to them only from their swear-words. Their morality is destroyed by their work itself. That the overwork of all mines must engender drunkenness is self-evident. As to their sexual relations, men, women and children work in the mines, in many cases wholly naked, and in most cases nearly so, by reason of prevailing heat, and the consequences in the dark is here disproportionately large, and indicates what goes on among the half-savage population below ground. A.g.e s: 255

sebepler oluyordu. Durum böyle olunca alkol bağımlılığı erişilmesi en kolay ve etkili çözümdü:

*Sarhoşluk, burada, içenin sorumlu tutulabileceği bir kötülük olmaktan çıkar; bir olgu olur; belli şartların, hiçbir özgür iradesi olmayan, bir nesne üzerinde bu şartlara bağlı olarak gerçekleşen, kaçınılmaz sonucunu ifade eden bir kavram olur.*²⁴

Yaşam boyu korku ile ümit arasında bırakılan, en büyük sağlık sorunlarına maruz kalan ve hayatın bütün neşesi ve güzelliklerinden yoksun olan, aile hayatı tükenen işçi sınıfının ahlaki konularda zaafa düşmesi, zihinsel ve bedensel olarak hastalıklı olması içinde yaşanan şartların doğurduğu bir durumdur.

Endüstrileşmenin İngiltere'deki etkilerini birey, toplum ve doğal yapı olmak üzere üç temel konuda toparlayarak açıklamaya çalıştık. Endüstrileşmenin bir başka sonucu olan 'sınıf çatışması', aslında toplumsal planda gerçekleşmiş bir sorundur. Sınıf çatışması konusunu, hem tezimizin altyapısını oluşturması yönüyle hem de İngiliz toplumunun geçmişine ve bugününe şekil veren önemli bir etken olması yönüyle daha ayrıntılı olarak inceledik. İngiltere'de endüstrileşme sonrasında, toplumda iki temel sınıf oluşmuştur. Ekonomiyi ayakta tutan üreticiler yani işçiler, sanatkârlar ve esnaflar bir sınıfta toplanırken, diğer tarafta çoğunluğun emeği sayesinde sermaye artıran varlık sahipleri yer almıştır. Roy Porter 18. yüzyıl İngiliz toplumunu incelediği eserinde toplumdaki tabakalaşmayı şöyle dile getirir: "*Endüstrileşme çok büyük uzun süren sonuçlara sebep oldu: Marx'ın sınıf çatışması fikri, yani yabancılaştırılmış işçi sınıfı ile yüzleşen devrimci burjuva sınıfı: varlıklılar ve fabrika atıkları.*"²⁵ Marx'ın, işçi sınıfının aleyhine işleyen bu sistemin analizini yaptığı ve dünya tarihinde büyük yankı uyandıran kitabı **Das Capital**, mevcut sisteme karşı bir isyanın teorik planda ortaya çıkışıydı. Marx işçi sınıfının bu döneme ait tablosunu şöyle yorumlamaktadır:

²⁴ Drunkenness has here ceased to be a vice, for which the vicious can be held responsible; it becomes a phenomenon, the necessary, inevitable effect of certain conditions upon an object possessed of no volition in relation to those conditions. **A.g.e** s: 133

²⁵ What was the wider social impact? Industrialism had drastic long-term consequences...Marx's vision of class conflict, a revolutionary bourgeoisie facing an alienated proletariat; affluence and effluents. Roy Porter. **English Society in the Eighteenth Century**. (London: Penguin Books,1982) s: 351

*...efendisinin üretim araçlarına tam bağlılığa indirgenmesi, yasaların taraflılığı, geleneksel aile ekonomisinin bozulması, disiplin, monotonluk, çalışma saatleri ve şartları, alternatif aktivite ve boş zamanın olmaması, bir insanın bir araç statüsüne indirgenmesi...*²⁶

İşçinin sermaye sahipleri tarafından makineden daha öte olmayan bir araç haline dönüştürüldüğü gerçeğini vurgulayan Marx, sistemin acımasızlığını ve eşitsizliğini dile getirmektedir. Toplumların sahnesine birden bire yerleşen sermaye sahiplerinin, otorite veya yasaların boşluğuyla birlikte işçi patron ilişkisini, bir efendi köle ilişkisine dönüştürdüğünü haklı olarak kaydeder.

Alt sınıflarla burjuva sınıfı arasındaki sosyal statü ve ekonomik refah farkının çok büyük olması toplumda oluşan sınıf çatışmasının en büyük sebebiydi. Ağır koşullarda az bir ücretle çalışan işçiler için geçimlerini sağlamak gerçekten çok zordu. Buna ek olarak bütün halka ulaştırılması gereken alt yapı ve sağlık hizmetleri gibi en temel hizmetlerden de yoksun bırakıldılar. İki sınıf arasındaki çatışma düşmanlık boyutuna ulaşmıştı. Aşağıdaki sembolik konuşma iki grubu düşmanlık boyutuna vardırın süreci çok iyi betimler:

Sıradan halk: Siz toplumda ne işle meşgul olursunuz?

Ayrıcalıklı sınıf: Hiçbir şey. Biz çalışmak için yaratılmadık.

Sıradan halk: Öyleyse nasıl mal mülk edindiniz?

Ayrıcalıklı sınıf: Sizi idare etmenin zahmetini üstlenerek.

*Sıradan halk: Bizi idare etmek? Biz zahmeti çekeriz ve siz keyfinize bakarsınız, biz üretiriz, siz tüketirsiniz, varlık bizden doğar ve onu siz yutarsınız.*²⁷

²⁶ ...his reduction to total dependence on the master's instruments of production; the partiality of law, the disruption of traditional family economy; the discipline, monotony, hours and conditions of work, loss of leisure and amenities, the reduction of a man to the status of an instrument. E.P. Thompson, **The Making of the English Working Class**. (London: Penguin Books, 1975) s: 222

²⁷

People... What labor do you perform in the society?

Privileged class : None: we are not made to labor.

People: How then have you acquired your wealth?

Privileged class : By taking the pains to govern you.

People: To govern us!... We toil and you enjoy; we produce and you dissipate; wealth flows from us, and you absorb it. **A.g.e** s: 108

Görkemli evlerde oturan varlıklı insanlar çocuklarını en kaliteli okullara gönderiyorlardı. Lüks ve bolluk içerisinde yaşayan bu insanlara karşın, çocukları ve kendileri sabah beşten akşam dokuzlara kadar, her türlü ağır şartlar altında, az bir miktar yiyecek verilerek çalıştırılan, fabrikalara hapsedilmiş, temiz hava solumak veya ailesiyle vakit geçirmek için hiçbir şansı olmayan insanlar vardı: *“Ne ekonomik ne de siyasi bir gücü bulunmayan işçi sınıfına yapılan adaletsizlik çok belirgindi. Milli gelirin üçte ikisi, yani nüfusun yüzde birinden daha azı sadece 400.000 kişinin ellerindeydi.”*²⁸ Zenginlerle fakirlerin hayat standartları arasındaki fark açıldıkça yerleşim yerleri de ayrıldı ve böylece, iki sınıf fiziksel bir sınırla da birbirinden ayrılmış oldu. Bir eleştirmenin de ifade ettiği gibi *“Fakirler zenginlerin görüş alanına girmez oldu veya ancak dikkatler onların varlıkları üzerine, dış görünüşleri itibariyle sefil, dilenci ve suçlu olarak çekildiğinde tanınır oldular.”*²⁹

Sınıf bilinci kazanımı işçilerin kendi aralarında oluşturdukları sendikalar aracılığıyla oluştu. İleride Lawrence’ın oyunlarında da göreceğimiz gibi bu sendikalar işçilerin kendi dünyalarını, kendi kişiliklerini ortaya koydukları herkesin birbirine eşit olduğu yerlerdi. Özellikle akşamları işçilerin evlerinde aileleriyle oturmak yerine tercih ettikleri dinlenme ve sohbet yerleriydi. *“1790 ile 1830 arası dönemin çarpıcı yanı işçi sınıfının oluşumudur...1832 gibi iyice oturmuş, sınıf bilinci olan işçi sınıfı sendikaları, ticaret birlikleri ve dostluk toplulukları vardı”*.³⁰ Bu sendikalar ve topluluklar işçi sınıfının bilinçlenmesinde çok etkili olmuştur:

Büyük şehirler işçi hareketlerinin doğduğu yerlerdi; işçiler ilk defa oralarda kendi durumlarını düşünmeye ve karşı mücadele vermeye

²⁸ “The unfairness of the situation was so obvious to working-class people, who had neither political nor economic power, two-thirds of the wealth of the nation was in the hands of only 400.000 people, less than 1 per cent of the population.” David McDowall, **An Illustrated History of Britain**, (London: Longman, 1989), s. 165.

²⁹ The rich lose sight of the poor, or only recognize them when attention is forced to their existence by their appearance as vagrants, mendicants, or delinquents. **A.g.e.** s: 356

³⁰ ...the outstanding fact of the period between 1790 and 1830 is the formation of the working class. By 1832 there were strongly based and self conscious working class institutions- trade unions, friendly societies etc. **a.g.e** s: 213

*başladılar; oralarda ilk defa burjuva ile işçi sınıfı kendini ortaya koydu açıkça.*³¹

Kurulan işçi dernek ve birliklerinin sayesinde işçi sınıfı kendisini tanımladı; hak ve sorumluluklarını öğrendi. Bu uyanış beraberinde sisteme karşı isyanları ve grevleri getirdi. İşçiler artık “*bu sistem altında çalışmaktansa bir kere köle olmak bizim için daha iyi olurdu, ruhu elden gittikten sonra daha neye yarar ki bir insan?*”³² diyerek haklarını aramaya başladılar. Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde işçi sınıfının şartlarında iyileştirmeler yapılmış olması sendikalaşma çalışmaları sayesinde gerçekleşmiştir.

İngiltere’de endüstrileşmeyle birlikte ortaya çıkan işçi sınıfı hakkında bilgi vermeye çalıştığımız bu bölümde, Lawrence’ın oyunları ile ilgili bir inceleme yapmadan önce 19. ve 20. yüzyıllarda ‘İngiliz toplumunda işçi sınıfı ve sosyal katmanlaşma’ konusunun tarihsel bir irdelemesini yaptık. Tarım toplumundan endüstri toplumuna dönüşen İngiliz halkının, acılı ve sancılı yıllarına göz attık. Bu dönüşümün doğurduğu en büyük sonuç olan işçi sınıfının, İngiliz toplum yapısında nasıl bir yer edindiğini, yaşam standartlarını ve çalışma koşullarını irdeledik. İşçi sınıfı hakkında edindiğimiz tarihsel bilgilerin, Lawrence’ın oyunlarında sunduğu toplum ve aile yapısıyla ne derece örtüştüğünü ortaya koymamız, çalışmamızı, tamamlayacaktır. Lawrence’ın üçlemesi olarak adlandırılan **A Collier’s Friday Night, The Widowing of Mrs. Holroyd ve The Daughter-in-Law** işçi aileleri ve sorunlarını ele alan çok önemli oyunlardır. İşçilerin evde ve işyerlerindeki şartlarının çok iyi resmedildiği bu oyunlar, sistemin işçilere, eşlerine ve çocuklarına sunduğu hayatın yoksulluk ve kirlilik boyutlarını tüm canlılığı ile betimler. Eşler arasındaki kavgaların sebebinin yoksulluk olduğu göze çarparken, daha üst bir sınıf katmanından bir bayanla evlenmiş olan işçi karakterlerin, aile

³¹ The great cities are the birthplaces of labor movements; in them the workers first began to reflect upon their own condition, and to struggle against it; in them the opposition between proletariat and bourgeoisie first made itself manifest. Friedrich Engels. **The Condition of Working Class in England**. (London: Penguin Books, 1987) s: 148

³² It would be better for us to be slaves at once than to work under such a system...when a man has his spirit broken, what is he good for? E.P. Thompson, **The Making of the English Working Class**. (London: Penguin Books, 1975) s: 247

yaşamında, eşlerine kıyasla daha pasif kaldıkları gözlenir. Oyunlarda sergilenen farklı sınıf katmanlarına ait eşler arasındaki sınıf çatışması, toplumdaki makro çatışmanın ipuçlarını verir.

Bu üçlemeyi tamamlayan dördüncü bir oyun ise **Touch and Go** adlı eserdir. **Touch and Go**'yu üçlemedeki oyunlardan ayıran özellik, bu oyunun işçi ve burjuva sınıfının çatışmasını bir ailenin öyküsünde saklayarak değil doğrudan sokaktaki insanlara ayna tutarak yansıtmaya çalışmasıdır. Oyun hem burjuvaya hem de işçi sınıfına ait karakterlerin kendilerini ifade etmeleri için olanak tanır. Böylece, taraflardan hiçbirisiyle zihnimizde bir özdeşlik kurmamıza olanak tanımaz.

Lawrence'ın 1900'lü yılların başında, bu oyunlarla öncelikle işçi sınıfının şartlarına dikkatleri çekmeye çalışması, dönemin tiyatro oyunları dikkate alındığında son derece anlamlıdır. Böylece, sınıflar arası ekonomik refah farkının toplumu sürüklediği 'sınıf çatışma'sı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca, sınıflar arası bu çatışmanın insanlığı tükettiğini, ideolojik çatışmalar arasında kalan insanların insani özelliklerini yitirdiklerini vurgulamış ve insanlığı bekleyen büyük tehlike karşısında mesajlar vermiştir.

Yukarıda söylediklerimizi göz önünde bulundurduğumuzda açıkça diyebiliriz ki endüstrileşme ile ortaya çıkan bireysel, toplumsal ve aile tabanlı problemlerin, ilerleyen yıllarda çıkartılan yasalarla ve yapılan reformlarla iyileştirildiğine ve sosyal adaletin gerçekleştirildiğine şahit olsak da sınıflar arası çatışma, İngiltere'nin toplumsal ve ekonomik durumuna uzun yıllar yön veren bir etkiye sahip olmuştur. Bu açıdan, 20. yüzyılın başında oyunlarında sosyal tabakalaşma ve sınıf çatışması konularına yer veren D.H. Lawrence'ın, bu sorunlara dikkatleri çekmeye çalışması, onun oyunlarının incelenmeye değer yönüdür. Şimdi yukarıda sıraladığımız sosyal tabakalaşma ve sınıf çatışması temalarının odak noktasını teşkil eden oyunlara bir bir göz atalım.

İKİNCİ BÖLÜM

Çalışmamızda ele aldığımız, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmış olan Lawrence'ın dört oyunu işçi sınıfının yaşam ve çalışma şartlarını gözler önüne sererken, işçi sınıfı ile burjuva sınıfı arasındaki ekonomik refah farkının toplumda oluşturduğu sınıf çatışmasına dikkatleri çeker. Lawrence'ın üçlemesi olarak adlandırılan **A Collier's Friday Night, The Widowing of Mrs. Holroyd ve The Daughter-in-Law** adlı oyunlarda sosyal tabakalaşma ve sınıf çatışması işçi ailelerinin yaşam öykülerinde sunulur. **Touch and Go** adlı oyunda ise daha doğrudan bir anlatım tarzı ile sınıflar arası çatışma ve düşmanlık sokaktaki halkın bakış açısından ele alınır.

Üçlemedeki oyunların öyküsünde ortak nokta, kadın karakterlerin bir üst sosyal sınıftan gelmelerinden dolayı eşlerine kıyasla daha güçlü ve baskın olmalarıdır. Buna rağmen bir işçi ile evlenmiş olmanın zorunlu sonucu olarak düşük standartlarda bir yaşam sürmek eşler arası çatışmanın ve kavgaların en önemli sebebidir. **A Collier's Friday Night**, işçi sınıfının yaşam şartlarına ayak uydurmada zorluk çeken evin annesinin yoksullukla savaşını ortaya koyar. Anne, çocuklarını okutarak kendisinin kaçış yolu bulamadığı işçi sınıfı yaşamından çocuklarının çıkmasını sağlar. **The Widowing of Mrs. Holroyd**'da ise Lizzie yaşadığı çevredeki somut ve soyut kirlilikle olan mücadelesiyle ön plana çıkar. Somut kirlilik işçi sınıfının yaşam ve çalışma koşullarının yol açtığı kirli, bakımsız, rutubetli evler ve eşyalar ile resmedilirken, soyut kirlilik maden işçisi olan Holroyd'un ailesine olan ilgisizliği, kaba davranışları, alkol alması ve meşru olmayan ilişkileri ile yansıtılır. Lizzie'nin, işçi sınıfından gelen eşinin yol açtığı somut ve soyut kirlilikle mücadelesi oyundaki sınıf çatışmasını gözler önüne serer. Bir diğer bayan karakter Minnie ise **The Daughter-in-Law**'da işçi sınıfı bir çevrede, evini ve yaşam tarzını orta sınıf değerlerine göre şekillendirir ve yaşadığı sınıf çatışmasından bu yolla kaçmaya çalışır. Oyunun sonunda eşiyile arasındaki sınıf farklılığını ortadan kaldırmak için bütün servetini harcar ve işçi sınıfı şartlarına uyum gösterme kararı alır. Bu üç kadın karakterin ortak özelliği işçi sınıfı standartlarına sahip bir yaşamdan kaçıp bir üst sınıfa atlamak için mücadele vermelerine rağmen bunu başaramamalarıdır.

Touch and Go ise sınıf çatışması gerçeğini toplumun aile kesitinden değil, sokaklardaki kesitinden ele alır. Oyun pazaryerinde grev yapan işçilere de patronlarına da kendilerini ifade şansı tanır ve yaşanan yüzyılın gerçeklerini her iki sınıfın

temsilcileri vasıtasıyla seyirciye iletir. Vurgulanan nokta sürdürülen kavganın insanlık adına tehlikeli bir yön kazandığıdır. Varlıklı varlıksız bütün insanların insanlıklarını yitirmekte oldukları belirtilir.

Lawrence, incelediğimiz bu oyunlardan her birinde farklı bir perspektiften işçi sınıfına ayna tutmayı başarmıştır. Böylece sınıf çatışması sorununun sebepleri ve sonuçları inceleme konusu olarak seçtiğimiz bu dört oyunda, dört farklı açıdan ortaya konmuştur.

2.1 A Collier's Friday Night

A Collier's Friday Night, Lawrence'ın ifadesiyle, yirmi bir yaşında, yazın hayatı adına daha hiçbir şey üretmemişken yazmış olduğu bir tiyatro oyunudur.³³ 1909 yılında yazımı tamamlanmış olan oyunu, Lawrence çeşitli eleştirmenlere göndermiş fakat çok fazla cesaretlendirici tepkiler almamıştır. Yazarın oyununa, ölümünden sonra meslektaşı Sean O'Casey tarafından dikkat çekilmiştir. 1934 yılında ilk defa sahne bulan oyun için yaptığı eleştiride O'Casey, yazıldığı yıllarda sahnelenmeye değer bulunmamış olan oyun hakkında şunları belirtir: *“İşte yazıldığı zaman da ve şimdi de oynanmaya değer bir oyun. Lawrence oyunun hak ettiği ve gerektirdiği cesareti görmüş olsaydı, İngiltere büyük bir oyun yazarına sahip olabilirdi.”*³⁴ O'Casey oyunun İngiliz sahnelerinde yer bulamamasının sebebini ifade ederken, dönemin tiyatro anlayışının ne olduğu da ortaya koyar:

Oyunun, “yapımcının kucağına bir küp dolusu altın vaat etmeyecek kadar iyi olmasından” dolayı hiç kimsenin onu sahnelemeyeceğini iddia etti. Savaş öncesi dönemden otuzlu yılların ortalarına kadar uzanan döneme ilişkin İngiliz sahnelerine yönelik bu kötümser bakış, O'Casey'in

³³ Keith Sagar, **The D.H. Lawrence Review**, V,4. No,1. (Spring 1971) s. 155.

³⁴ Here is a play that was worth production when it was first written, and it is worth production now. Had Lawrence got the encouragement the play called for and deserved, England might have had a great dramatist. Sylvia Sklar, **The Plays of D.H. Lawrence: A Biographical and Critical Study**. (London: Vision, 1975) s: 37.

görüşlerini çürüten bir yapımcı çıkmamış olması gerçeği ile doğrulanmıştır.³⁵

Lawrence'ın oyunu, alt sınıftan bir ailenin yaşam koşullarının ve yaşadığı problemlerin altını çizen bir oyundur. Bu sebeptendir ki, tiyatro sahnelerindeki oyunların niteliğini belirleyen orta sınıftan insanların böyle bir oyunu izlemekten mutlu olmayacağı kesindi. Yapımcılar için para vaat eden bir yönü olmadığı için de değerlendirmeye alınmamıştı.

Lawrence'ın işçi ailelerini ele alan üçlemesinin ilk parçası olan **A Collier's Friday Night**, yazarın daha sonra yazdığı en ünlü romanlarından **Sons and Lovers**'a konu olarak temel oluşturmuştur. 'Sınıf çatışması' temasının **A Collier's Friday Night** adlı bu oyunda nasıl yer edindiğini irdeleyeceğimiz bu bölümde öncelikle oyunun biçim ve içerik olarak nasıl özellikler taşıdığına kısaca değinelim.

Oyun yapısal özellikleri açısından bazı yenilikler içermektedir. 1860'lı yıllarda, Ibsen'in tiyatroya kazandırmış olduğu realizm anlayışı Lawrence tarafından kabul görmemiştir. Çünkü o, hayatın başı, gelişmesi ve sonu belli olan 'iyi kurulu bir oyun' olmadığı gerçeğini çok iyi yakalamış bir oyun yazarıydı. Oyunun öyküsünün klasik anlamda belirgin bir son ile sonlandırılmamış olması, çağdaş edebiyatta Lawrence'ın ölümünden yıllar sonra kabul gören bir anlayıştır. Oyunun bir başka özelliği ise Lawrence'ın oyun boyunca sadece durum betimlemesi yapıp, doğrudan bir mesaj sunmamış olmasıdır. Biçimsel özellikleri açısından hiçbir akım ile örtüşmeyen **A Collier's Friday Night** çağından o kadar ilerdeydi ki 1968'te bile eleştirmenler bu oyunu yenilikçi ve deneyselci bir eser olarak tanımladılar.³⁶ Bu oyunun teknik olarak 'yenilikçi ve deneyselci' olarak adlandırılması, Lawrence'ın genç bir oyun yazarı olarak becerisini gösterir. Bu bağlamda, mektuplarında hiçbir edebi akımın etkisinde kalmadığını ve kalmayacağını deklare eden Lawrence'ın, kendi döneminin 'post-modern' bir yazarı olduğunu ifade eden yorumcuları haklı bulabiliriz.

³⁵ He claimed that no one would have produced it, "for the play is too good in essence to ensure a shower of gold into a manager's lap", and this pessimistic view of the English stage from pre-war days up to the mid-thirties was borne out by the fact that no producer rushed into to prove O'Casey wrong. **A.g.e** s:38.

³⁶ **A.g.e** s: 64.

A Collier's Friday Night, sadece teknik olarak değil, içerik olarak da 1910'lu yılların geleneksel tiyatro anlayışları ile bağdaşmıyordu. Öncelikle, oyunun öyküsü kömür ocaklarıyla dolu, ne kırsal özellikleri korunan ne de tam olarak şehirleşmiş bir endüstri coğrafyasında geçer. Böyle bir çevrenin karakterlerini işçiler, köylüler ve orta sınıfın alt tabakalarından insanlar oluşturur. Bu, orta sınıf seyircisinin görmeye alışık olduğu bir durum değildir. Alt tabakalardaki insanlar o dönemin oyunlarında sahnelerde bulunmuş olsalar da önemsiz rolleri üstlenmişlerdir. Oysaki bu oyunun baş karakterleri işçi sınıfından gelen insanlardır. Dolayısıyla öykü de bu karakterlerin yaşam koşullarını ve aile problemlerini irdeler; onların duygusal çatışmalarını ve hayata bakışlarını sergiler. Dahası öykünün tamamı bir işçinin pek çok orta sınıf insanının, belki de daha önce hiç görmediği bakımsız, kirli ve rutubetli mutfağında geçmektedir. Kısaca oyun, ne karakter ne de öykü ne de geçtiği yer açısından tiyatronun orta sınıf izleyicilerine çekici gelecek bir yön içermektedir.

Üç perdeden oluşan oyundaki işçi ailesi, maden ocağında çalışan bir işçi, eşinin ait olduğu sosyal sınıftan rahatsız olan bir kadın, öğretmenlik mesleğine yeni başlamış bir kız çocuğu ve eğitim hayatı henüz devam eden bir erkek çocuğundan oluşur. Oyun, bu ailedeki fertlerin birbirleriyle olan sosyal ve duygusal çatışmalarını ortaya serer. Oyunun geçtiği yer bütün sahnelerde aynı ortamdır. Daha ilk perdede verdiği açıklamalarda Lawrence, oyunun geçtiği yeri “bir işçinin mutfağı veya oturma odası” olarak tanımlanmaktadır. “Mutfak veya oturma odası” ifadesi bize bu yerin hem oturma odası olma hem de mutfak olma işlevini gördüğünü gösterir. Mutfak, bir evde, geleneksel anlamıyla bir aileye ait özel bir yerdir. Ayrıca, aileyi sosyal ve ekonomik olarak tanıttak evin en iyi bölümüdür denebilir. Çünkü bir anlamda ailenin gerçek hayatını yansıtır. Geleneksel olarak mutfak konukların ağırlandığı bir yer değildir. Ancak oyundaki mutfağa geleneksel işlevinin dışında başka bir görev yüklendiğini, örneğin oyun boyunca gelen konukların burada ağırlandıklarını gözlemledik. Oyunun tamamının geçtiği bu yer, işçi ailesine ayna tutulabilecek en iyi ortam olarak görülebilir. Bir başka açıdan da oyunun tamamının aynı ortamda geçmesi bize, işçi sınıfına ait bireylerin, toplumun bir köşesinde sıkışıp kaldıkları gerçeğini sembolik olarak hatırlatır.

Bize sahnede sunulan yer, bir işçi ailesi için ev kavramının tamamıdır. Bu mutfakta, modern bir evde değişik amaçlarla oluşturulan odaların hepsi vardır. Anne

için bir mutfak ve oturma odası, Ernest için bir çalışma odası, bütün aile için bir misafir odası ve aynı zamanda ıslak çamaşırların kurutulduğu bir yerdir. Oyunda yansıtılan bu tablo, o dönemin işçi sınıfı kadınlarının yaşam mücadelesini ele alan bir incelemesinde Peter N. Stearns'ın tespitleri ile paralellik göstermektedir: “*Kadın özellikle evde kötü koşullara mahkûm edildi, ücretlerinin daha yüksek olmasına rağmen özellikle Galler ve İskoçya'daki aileler için temiz ve güzel konutlar edinmek hayli zordu.*”³⁷

Soba, ekmek pişirilen bir fırın, koltuk, edebiyat eserleri, sözlükler ve ders kitaplarıyla dolu bir kitaplık, mutfak dolabı ve çamaşır askılığı “mutfak veya oturma odası” olarak adlandırılan bu yerdeki eşyalardan birkaçıdır. Dekorda kullanılan eşyaların görüntüsüne baktığımızda özellikle kitaplık, bu ailenin sadece işçi sınıfı bireylerden oluşan bir aile olmaktan başka özellikleri barındırdığının ilk ipuçlarını verir, bize. Oyunun geçtiği yerin, ailenin yapısını ne şekilde yansıttığına değindikten sonra, karakterleri mercek altına almamız, evdeki çatışmaların sebeplerinin daha net bir şekilde ortaya konulabilmesini sağlayacaktır. Anne ile başlayacak olursak, Bayan Lambert, orta sınıftan geliyor olmasına karşın bir işçi ile evlenerek yaptığı hatayı eşinden nefret ederek ve çocuklarına, özellikle de oğlu Ernest'a aşırı ilgi ve sevgi ile bağlanarak kapatmaya çalışan güçlü bir karakter olarak belirir.

*A Collier's Friday Night'ta yanlış yaptığını anladığı bir evliliği, çocuklarını şefkatle kucaklayarak ve onları kendisinin kurbanı olduğu hayattan kaçmalarını sağlayacak yollara yerleştirerek telafi eden bir kadın örneğini görürüz Bayan Lambert'ta.*³⁸

Anne çocuklarının eğitim süreçlerinde ve evin idaresinde söz sahibidir. Bir taraftan, evlenmesiyle birlikte içine düşmüş olduğu işçi sınıfının yaşam şartlarından çocuklarını kurtarmak isteyen özverili bir anne, diğer taraftan da kocasına ve ait olduğu sınıfa karşı nefret duyan anlayışsız bir eş görünümünü vermektedir.

³⁷ The woman seemed resigned to poor conditions, particularly in housing; for despite their relatively high earnings mining families, particularly in Wales and Scotland, found it difficult to acquire decent dwellings. Peter N. Stearns. “**Working Class Women in Britain, 1890-1914.**” **Suffer and Be Still: Women in the Victorian Age.** Martha Vicinus (ed.) (London: Indiana University Press, 1972) s:107

³⁸ In **A Collier's Friday Night** we see in Mrs. Lambert a woman who compensated for what she feels to have been a mistaken marriage by indulging her children and by setting them on paths which she hopes will enable them to escape from the life in which she is trapped. **Sylvia Sklar.** s:52

19. yüzyılda yapılan eğitim reformları, işçi sınıfından pek çok kadına eğitim alma şansını tanımıştır: “1900’e varıldığında, yetişkin kadınların çoğu okuma yazma biliyordu.”³⁹ Ailenin öğretmen kızı Nellie, bu bayanlardan biri olarak varoşlarda oluşmaya başlayan orta sınıfın temsilcilerindendir. Okuldan eve taşıdığı gündemler, genelde, bu hayatı içeren konulardan oluşmaktadır. İşçi sınıfı bir ailede dünyaya gelmiş olmasına rağmen kendisine verilen eğitim şansını çok iyi kullanarak adeta sınıf atlamıştır. Bu açıdan, aynı şartlardaki yaşıtlarına göre şanslı bir kız olduğunu söyleyebiliriz. Ekonomik açıdan özgür olmasının ve bir öğretmen olarak babasından daha saygın bir işe sahip olmasının, evde, ona kattığı ayrı bir cesaret ve güç vardır. Bu yüzden de, Ernest ile kıyasladığımızda, evde, baba ile kız arasındaki çatışma daha şiddetli ve ön plandadır.

Ernest sıradan bir işçi çocuğunun hayal bile edemeyeceği kolejde okuma şansını elde etmiş başarılı bir öğrencidir. Gittiği okulda işçi sınıfından gelen tek çocuktur. Okulda, annesinin ve kız kardeşinin hayranlıkla bahsettiği orta sınıftan insanlarla birlikte. Nellie’nin tam tersine, Ernest’in orta sınıfa karşı bir özenti beslediğini, aynı zamanda o sınıfa ait olmadığını farkına vararak o sınıfa karşı nefret duyduğunu, yani nereye ait olduğunu bilememekten kaynaklanan bir çelişki ile karşı karşıya olduğunu gözlemleriz. Bir başka deyişle, o ne orta sınıf ne de işçi sınıfı bilinci taşımak istemektedir. Örneğin, okuldaki profesörlerle ilgili görüşlerinde meydan okur bir tarza sahiptir:

*ERNEST: Üst makamlardaki insanların büyük olduğunu sanırdım-kodamanlar. Vay be! Bir kere büyük adamlara güveninizi kaybedince, her şeye, dine ve her şeye güveninizi kaybediyorsunuz.*⁴⁰

Ernest bütün otoritelere meydan okuyan bir entelektüel havasındadır. Kurulu düzenin en önemli unsurlarından sayılan dine, aristokrasiye ve yönetici sınıfa değil, sadece kendi değerlerine ve düşüncelerine inanan bir insan imajı çizmektedir. Ernest bir şekilde evdeki hayatını ve onun gerektirdiği şartları kabullenmiş görünür oyunda. Onun

³⁹ “ By 1900 only a small number of adult women remained illiterate.” **Peter N. Stearns.** s:107

⁴⁰“ERNEST: It makes you a bit sick. I used to think men in great places were great—The folks at the top. By Jove, if you once lose your illusion of great men, you’re pretty well disillusioned of every thing—religion and everything.” **The Complete Plays of D.H. Lawrence.** (London: Heinemann, 1965) s: 496.

eylemlerini gözlemlediğimizde annesinin fırına verdiği ekmekleri pişirme işinde başarılı olduğunu görürüz. Ernest içinde yaşadığı koşulların sorumluluklarını yerine getiren bir gençtir. Bu noktada kız kardeşi Nellie ile farklı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Nellie'nin işçi sınıfı bir yaşantının şartlarının gerektirdiği sorumluluk paylaşımını üstlenmediğini görmekteyiz. Alışverişte annesine alınacaklar için yardım etmeye söz vermesi ve sonra bunu yerine getirmemesi veya evin içinde yapılacak bazı işlerden kaçınması oyunda bu duruma örnek olarak verilebilir.

Lambert ailesinin fertlerinin genel olarak oyunda nasıl resmedildiğine baktıktan sonra şimdi de ailedeki fertlerin gözüyle oyundaki 'maden işçisi' portresini çizelim. Bu portre baba Lambert'ın veya İngiltere'deki herhangi bir işçinin toplumda ve ailedeki yeri hakkında bize bilgi sunacaktır. Anne Lambert, kızı ve bir komşu arasında geçen konuşma bu konuda çok açık mesajlar verir. Üçü de işçi sınıfına ait olan ailelerde yetişmiş bayanlar arasında gerçekleşen konuşmalar sınıf çatışmasının ve sınıflar arasında duyulan nefretin boyutlarını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Kahkahalarla alay konusu haline getirilen bir işçi ile evlenme düşüncesinin, orta sınıftan biriyle evlenmenin güzel hayalleri ile çarpıştığı bir andır:

ANNE:(katıla katıla gülerek): Caruso! Caruso! Büyük şişman bir herif___!

GERTIE: Üstelik de bir işçi! Pis kokulu maden pılı pırtısını yıkamayacağım.

NELLIE: Sanırsam orta sınıf birini istiyorsun, değil mi?

GERTIE: Öyle. "Evet canım, tabii tabii, kesinlikle canım" diyecek birini.⁴¹

Tam da bu konuşmadan kısa bir süre sonra "üstelik de bir işçi" denilerek küçümsenen sınıfın üyelerinden biri, yani baba Lambert eve girer. Ve "üstelik de işçi" olan bu karakterin eve girmesi ile sanki üç bayanın oluşturmuş oldukları sanal dünya bozulur, bir başka deyişle rüya sona erer. Tabii, bir süre önce eve hâkim olan mutluluk

⁴¹ MOTHER: (*laughing heartily*): Caruso! Caruso! A great fat fellow___!

GERTIE: Besides, a collier! I am not going to wash stinking pit things.

NELLIE: ...I should think you want somebody grand, you do.

GERTIE: I do that. Somebody who'll say, 'yes dear. Oh, yes dear! Certainly! Certainly!' **A.g.e.**

tablosu, yerini gerçekte hayallerin çatıştığını gösteren gürültülü konuşmalara bırakır. Oyunda, babanın eve girmesi ile aniden değişen bu hava gerçekte yüzleşme sancısıdır veya çalışmamıza konu olan ailedeki sınıf çatışmasının resme dökülmüş somut bir örneğidir, aslında. Baba Lambert sahnede ilk belirildiğinde sahne açıklamalarıyla şöyle takdim edilir:

...Daha sonra hantal ayaklarını sağdaki kapıya doğru sürükler; hafiften topallar, bir ayak diğerinden kısa olarak. Paltosunu ve şapkasını koridorda asar ve oturma odasına geri gelir. Kimse konuşmaz. Paltosu olmaksızın siyah ve gri karışımı bir atkı vardır üzerinde, kömürden siyahlaşmış kolları fanilasının bol ve kirli kollarının uzandığı dirseklerine kadar çıplaktır. Anne kalkar ve ağır tavayı taşıyarak mutfak tezgâhına doğru gider. Adam masayı kavrar ve kızından uzak ateşe yakın bir yere çeker.⁴²

Babanın bir ayağının diğerinden kısa oluşu sebebiyle aksıyor olması dikkatimizi çeker. Daha önce çalışmamızın birinci bölümünde değindiğimiz gibi bir madencinin yüz kişinin arasından fiziği ile tanınabileceği tespitini doğrular nitelikte bir sahnedir bu.⁴³ Baba içeri girdiğinde anne de kız da baba ile selamlaşmaz; hatta selamlaşmanın yerini tutacak havadan sudan başka bir konuşma dahi gerçekleşmemesi oldukça ilgi çekicidir. İşten eve dönen babaya karşı normal bir ailede görülebilecek sıradan bir samimiyet havasını bile göremeyiz. Sonra üç bayanın sırayla kalkarak bu maden işçisinin bulunduğu ortamdan hızla uzaklaşma girişimleri sınıflar arasındaki kopukluğun ve uyuşmazlığın açık bir göstergesidir. İlk olarak komşu kızı Gertie kitaplığın arkasına kendini saklar. Anne, hiç konuşmadan yerinden kalkar ve bu istenmeyen ama bir şekilde doyurulması gereken varlığa bir şeyler hazırlamaya başlar. Bir işçinin evine giriş halini resmeden yukarıdaki betimleme aslında evin girmeden önceki havası ile girdikten sonraki havası arasındaki farkın da altını çizer. Yukarıda görüldüğü gibi orta sınıf

⁴² Then he drags his heavily-shod feet to the door on right; he limps slightly, one leg being shorter than the other. He hangs up his coat and cap in the passage and comes back into the living-room. No one speaks. He wears a grey-and-black neckerchief and, being coatless, his black arms are bare to the elbows, where end the loose dirty sleeves of his flannel singlet. The mother rises and goes to the scullery, carrying the heavy saucepan. The man gets hold of the table and pulls it nearer the fire, away from his daughter. **A.g.e** s: 477.

⁴³ Friedrich Engels. **The Condition of Working Class in England.** (London: Penguin Books,1987) s: 251.

özentisi içinde yaşantısını sürdüren anne ve kızın hayal dünyasında bile bir maden işçisine yer vermeye tahammülü yoktur. Ancak ne var ki, gerçek dünyada o işçinin ta kendisi ile birliktedirler ve bu, zihinlerinde etiketledikleri “üstelik de bir işçi” olan baba ile çatışmalarının temel sebebini oluşturur. Çok geçmeden, Bay Lambert’ın eve girmesinden önceki şen şakrak konuşmaların, tavırların yerini baba ile kız arasında başlayan gerilim alır: “*NELLIE: Niye şu masayı yerinde bırakmıyorsun! Biz onun ateşe sokulmasını istemiyoruz.*”⁴⁴ Farklı sınıf değerlerinin görüldüğü ailede çok basit ve sıradan eylemlerin gerilime yol açtığına şahit olmaktayız. Babanın, evinde daha rahat etmek üzere masanın yerini değiştirmesi, Nellie’nin babasıyla eve girdikten sonraki ilk konuşmasına zemin hazırlar. Konuşmaların sertlik derecesi baba ile kızı arasında sevgi bağlamı bir ilişkinin neredeyse hiç bulunmadığı gerçeğini gösterir.

BABA: Seni tembel, aylak köpek, anneni gönderiyorsun!

*NELLIE (omuzlarını silkerek): Çeneni kapatabilirsin! (Soğuk bir nefretle konuşur)*⁴⁵

Baba ile kızı arasında devam eden sürtüşme, Nellie’nin bulunulan ortamı terk etmesi ile son bulur. İletişimin tamamen kesilmesi ile sonuçlanan bu gerilim, bizlere, statü olarak toplumda saygın bir yeri olan öğretmenlik mesleğini yapan bir kız ile işçi olan babasının arasındaki tahammülsüzlüğün ve nefretin ne denli büyük olduğunu anlatır. Aynı evde yaşıyor olmaları ve baba-kız olmaları yani fiziksel ve biyolojik yakınlıklar bile sınıf farklılıklarından kaynaklanan çatışmayı azaltmaya yeterli değildir. Buradan sınıf çatışmasının Lawrence’ın yaşadığı dönemin toplumunu ne kadar derinden etkilediği gerçeğini somut bir şekilde görürüz.

Babanın masasını kızından uzak ateşe yakın bir yere çekmesi ve ardından kız ile baba arasında başlayan gerilim, madencinin açık ateşle baş başa kalması ile sonuçlanır. Gün boyu maden ocağında kömür ile uğraşan babanın evde de ateşe yakın olarak oturduğu bu sahne aslında ailedeki duygusal kopukluğun sembolik bir fotoğrafı gibidir.

⁴⁴ NELLIE: Why can't you leave the table where it was! We don't want it stuck on top of the fire. **The Complete Plays of D.H. Lawrence.** s: 496.

⁴⁵ FATHER: You lazy, idle bitch, you let your mother go!
NELLIE(*shrugging her shoulders*): You can shut up. (*She speaks with cold contempt*) **A.g.e.** s: 497

Kısa bir süre içinde baba odada ateşle yalnız bırakılmıştır, çünkü onun sınıfıyla özdeşleşen ateş ve kömür, yani ağır koşullar içinde bir yaşam, annenin de kızın da arzu ettikleri veya içinde mutlu oldukları bir yaşam değildir.

Önce baba-kız arasında sonra da karı-koca arasında devam eden çatışmalar, babaya karşı alınmış olan bu cephenin sebeplerini seyircinin dikkatine sunar ve seyirciyi babaya karşı bu nefretin sebebi üzerinde düşünmeye davet eder. Nellie'nin, babasının varlığına dayanamayarak odayı terk etmesinin ardından, karı koca arasında başlayan sözlü tartışmada, bu nefretin sebebi üzerinde durulur. Anne çocukların babalarına karşı takındıkları tavırlardan babayı sorumlu tutarken, baba kendini şöyle savunur:

ANNE: (burnundan soluyarak ve biraz sertleşerek): Acaba niye hep gelir gelmez şu kızı kızdırmak zorundasın merak ediyorum.

....

ANNE: (küçümseyerek): Onları kendine düşman ediyorsun. Her zaman girer girmez elinden gelen her şeyi yapıyorsun bunun için.

BABA: Ben mi? Ben? Ben onları kendime düşman ediyorum, öyle mi? Onların bana emirler vermelerine, burun kıvrımlarına dayanacağım öyle mi?

....

BABA: Burnu büyük bir maymun! Sen onları öyle yaptın. Bana köpek muamelesi yapmaktan başka bir şey bildikleri yok. Ben aptal değilim. Ben kör değilim. Ne olup bittiğini görebiliyorum.⁴⁶

Aynı evde yaşamalarına rağmen bir bayanın kocasının veya bir kızın babasının sıkıntılarını anlayabilme hoşgörüsünü gösterememesi, İngiltere'de bir işçi ailesinin hangi koşullarda yaşadığını hiç görmemiş gerçek bir orta sınıf üyesi veya aristokrat için alt sınıflarla 'iletişim kurma' ve 'onlara saygı duyma' gibi eylemlerin ne kadar uzak olduğunun en iyi göstergesidir. Aradaki uzaklık bu kadar yakın iken kendi kızı

⁴⁶ MOTHER: (*sniffing and hardening a little*): I wonder why you always have to go and set her off in a tantrum as soon as you come in.

MOTHER: (*scornfully*): You set them against yourself. You do your best for it, every time they come in.

FATHER: Do I, do I? I set them against me, do I? I am going to stand them ordering me about, and turning their noses up, am I?

FATHER: A jumped up-monkey! And it is you as was made them like it, the pair on them. There is neither of them but what treats me like a dog. I am not daft! I am not blind! I can see it. **A.g.e** s: 480

tarafından bile anlaşılmazken, tamamiyle orta sınıfın içinde yetişmiş olan insanların bir işçiyi tanıyabilmesi ve sorunlarına çözümler sunması çok zordur. Belki de, Lawrence'ın bu oyundaki en önemli amacı, toplumdaki çatışmanın çok büyük boyutlarda olduğunu, İngiltere için kısa vadede bu tabakalaşmayı giderecek bir çözüm bulmanın zor olduğunu ve bu konuda daha duyarlı olunması gerektiğini göstermektir.

Şüphesiz karakterlerin birbirleriyle olan çatışmalarının sebebi yaşanan hayatın zorluğu ile doğrudan ilgilidir. Bu işçi ailesinin eviyle ilgili bütün olumsuz şartları, babanın eve gelmesi ile birlikte başlayan şikâyetlerin dile getirilmesiyle anlarız. Babanın eve girmesi ile şikâyetlerin sıralanmaya başlaması bir rastlantı değildir, şüphesiz. İçinde yaşanan kötü koşullar babaya yansıyan bir öfke olarak karşımıza çıkar. İşçi sınıfına sunulan yaşam standartları, kısıtlı hak ve özgürlükler ve ekonomik sıkıntıların hepsi, emeğinin karşılığını alamamasına rağmen çalışıp ailesini geçindirmeye devam eden Bay Lambert'a fatura edilmektedir: “*Git işine be adam! Evdeki en kuru şey bile ateşin önünde tutsan duman çıkarır.*”⁴⁷ Lawrence, annesinin yaşanan hayatın bütün olumsuzluklarından dolayı babasını suçlayan bu tutumunun yanlış olduğunu yıllar sonra fark ederek bunu itiraf eder.⁴⁸ **Sons and Lovers**'ı yeniden yazsa bu gerçeği dikkate alarak babasını daha olumlu bir şekilde yansıtacağını belirtir.

Yaşanılan şartların en ağırı ekonomik koşullardır şüphesiz. Ernest'in birkaç ekmeği yakması ile sonuçlanan ekmek pişirme sahnesindeki ekmek motifi fakirliğin boyutlarını ortaya koyar. Maggie'nin yanan ekmekleri anneden saklama fikrini “*hiç bir işe yaramaz, sadece gördüklerinde zavallı kalpleri acı çeker.*”⁴⁹ şeklinde savunması ailenin karşı karşıya kaldığı yoksulluğu açığa vurması bakımından anlamlıdır. Oyundaki yoksulluk temasını besleyen tek sahne bu değildir. Aslına bakarsak oyunun başından beri annenin, oğlu Ernest ile kızı Nellie arasında bazı yiyecekleri vermek için duygusal bir tercih yapmak zorunda kalması da yoksullukla ilişkilendirilebilir. Anne, evde kimin ne kadar ne yiyeceğine karar veren otorite olarak, aile bireylerine kendi isteği doğrultusunda yiyecekleri paylaşır: “*ANNE: Babanız bir dakika sonra burada olacak ve ben onun gelip her şeye burnunu sokup, benim bir milyoner olduğumu*

⁴⁷ “MOTHER: Get away, man! The driest thing in the house would smoke if you held it in front of the fire like that.” **A.g.e.**

⁴⁸ Mina Urgan, **D.H. Lawrence**. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997) s:25

⁴⁹ “It is no good, and it'll only grieve their poor hearts if they see it.” **The Complete Plays of D.H. Lawrence**. s: 508

düşünerek etrafı araştırmasını istemiyorum.” ⁵⁰ Bu arada duygusal tercihin sonucu olarak anne, oğlu Ernest’ı el üstünde tutar; eşini ise hep göz ardı eder. Kontrolü dışında bir tüketimin hem de tercih dışı kişiler tarafından gerçekleşmemesi için değerli yiyecekleri saklar. Parayı zor koşullar altında çalışarak kazanmasına karşın tercih edilmemiş olmak ve evde hep dışlanmak işçi ile eşi arasındaki gerilimi en üst noktaya taşır:

BABA: Biliyorum, biliyorum. Akşam yemeğinde bana verdiğin şeyden var mı? Hayır, yok. Kendin onu iyi bir şekilde bölüştürürsün.

ANNE: Bak buraya, sen sana düşeni alıyorsun. Zannetme ki bu evi sen çeviriyorsun. Bu evi senin verdiğin birkaç kuruşla mı geçindirdiğimi sanıyorsun? Hayır, herkesin yaptığı gibi sen de hak ettiğin kadarını alacaksın. ⁵¹

Oyunda tanık olduğumuz bütün bu maddi sıkıntılar, güçlü bir karakter olan anne ile baba arasında başlayan üstünlük ve statü kavgalarını, o dönemin en önemli sorunlarından biri haline getirmiştir. Örneğin, işçilerin özellikle 1900’lü yıllardan sonra yiyecekleri ve giyimlerinde daha yüksek bir kalite beklentisi içine girmeleri; buna kaşın ülke genelinde büyük bir ekonomik sıkıntı yaşıyor olması ailenin geçimini sağlamayı güçleştiriyordu. ⁵²

Evin geçimi ve bütçesini ilgilendiren konuşmalar kolayca karı koca arasında kavgalara dönüşüyordu. Yeni bir sorun değildi bu, fakat özellikle Britanya’da çok şiddetli idi çünkü işçi sınıfı erkekleri evin iki yakasını bir araya getirme sorumluluğunu eşlerine verirken, onların bunu yapmakta ne kadar zorlandıklarının çok az farkındaydılar. ⁵³

⁵⁰ “MOTHER: Because your father will in a minute, and I don’t want him peeking and prying into everything, thinking I’m a millionaire.” **A.g.e**: 514

⁵¹ FATHER: I know, I know. Do you have what you give me for dinner? No, you don’t. You take good care of it.
MOTHER: Look here, you get your good share. Don’t think you keep the house. Do you think I manage on the few lousy shillings you give me? No get as much as you deserve, as any man did. **A.g.e** s: 519.

⁵² **Peter N. Stearns**. s:117

Oyunda babanın evde geleneksel statüsünü tekrar yakalamak için verdiği kavgaya tanık oluruz. Oysaki bu dönemde endüstrileşme ile beraber yaşanan ekonomik değişimin sonucu olarak işçilerin ailedeki rolü değişti. Dolayısıyla işçiler evde olup biten şeyler üzerinde güç ve etki ortaya koyamadılar. Babanın bıraktığı yetki ve statü boşluğu anne tarafından dolduruldu. Bu durum kadının özgürlük alanını genişletip aile içindeki konumunu güçlendirmiştir. Oyundaki çarpıcı nokta şudur ki, anne, ekonomik özgürlüğü olmasa da kocasının getirdiği parayı kullanma özgürlüğünü güden güçlü bir kadın konumundadır. Güç ve statünün emekçiye değil, emeğin neticesinde ortaya çıkan sermayeyi işletene verilmesi gerektiğini vurgulayan annenin bu tavrı bizlere 18. yüzyılda başlayan emek-sermaye çatışmasını hatırlatır. Kadının eşiyile olan üstünlük çatışmasının oyunda doruğa çıktığı anlardan biri de şöyle yansıtılmaktadır:

*BABA(**birden bire parlayarak**): Ama ben kendi evimde bir köpek gibi muamele görmeyeceğim. Görmeyeceğim, bu yüzden düşünme onu. Ben bu evde efendiyim ve öyle kalacağım. Sana söylüyorum. Ben bu evin efendisiyim.*

ANNE: Böyle düşünen tek kişi sensin.⁵⁴

İlerleyen sahnelerde, evi idare eden anne, üstünlüğün kendine ait olduğunu kızını da yanına alarak iyice pekiştirir. Babanın “*Kim geçindiriyor onları o zaman?*” sorusuna anne kendinden çok emin bir şekilde “*Ben ve kız.*”⁵⁵ diye yanıt verir. Toplumda hiçbir statü ve saygınlığı olmayan işçinin emeği kendi evinde de hiç dikkate alınmamaktadır.

Annenin evde kontrolü elinde bulundurması sadece Lambert ailesinde görülen bir tablo değildir. Dönemin koşullarının getirdiği doğal bir sonuç olarak bu durum, bütün

⁵³ Concern about the household budget easily turned into quarreling between husband and wife. This was not a new problem, but it was particularly acute in Britain because working class men were only vaguely aware of their wives’ difficulties in making ends meet while firmly convinced of their responsibility to do so. **A.g.e** s: 117

⁵⁴ FATHER(*suddenly flaring*) : But I’m not going to be treated like a dog in my own house. I’m not, so don’t think it. I’m master in this house, and I’m going to be. I tell you. I’m master of this house. MOTHER: You’re the only one who thinks so. **The Complete Plays of D.H. Lawrence.** s: 520

⁵⁵ MOTHER: Don’t make any mistake- you don’t keep us. You hardly keep yourself. FATHER: Do I? Do I? And who keeps them then? MOTHER: I do—and the girl. **A.g.e**

işçi sınıfı ailelerinde görülmekteydi. Gün boyu yerin altında çalışan madenciler için evin ihtiyaçlarını görebilecek vakit yoktu. Hatta oyunda da tanık olduğumuz üzere çoğu zaman işçiler bütün haftalıklarını Cuma günü eşlerine teslim ederlerdi. Bay Lambert “*Say şunu!*” diyerek cebinden çıkardığı para torbasını eşine atar. Annenin parayı nerelere harcayacağı bellidir:

*ANNE: Ve bana verdiği para bir tane yirmi sekizlik... Ve ben onun klüp parasını, senin botlarını ödemek zorundayım... Yirmi sekiz... Merak ediyorum acaba bu evin bir hiçle mi geçindirildiğini zannediyor... daha kira var, ayrıca sigorta, gaz ve daha bir sürü şey... Acaba hava ile yaşadığımızı mı sanıyor?*⁵⁶

Bütün bu harcamaların içinde bir de babanın gittiği klüpler için para ayırmaları Bayan Lambert’ı çok kızdırır. Baba parayı eşine verdikten sonra arkadaşı Barker ile birlikte meyhaneye doğru yol alırken, anne evde, oğlu Ernest’a haftanın giderlerinin hesabını yaptırmaktadır. Oyunun **A Collier’s Friday Night** başlığını alması, haftalık bütçe ve ekonomik durum tartışmalarının en yoğun yapıldığı Cuma gününün akşamını anlatması ile ilişkili olması açısından çok anlamlıdır. Bir araştırmacının da tanımladığı gibi o dönemde haftalık ücretlerini alan işçilerin pek çoğu, aldıkları parayı akşam eşlerine veriyorlardı. Bütçe üzerinde kontrol tamamen kadının elindeydi. Hatta işçilere ‘tip-up’ diye adlandırılan cep harçlıklarını bile eşleri veriyordu. Madencilerin eşlerinin evin idaresinde bu denli söz sahibi olması işçi sınıfı kadının hayatında önemli bir unsurdu⁵⁷.

*Kadının büyük bir sorumluluğu vardı. Para kazanıyor olsun olmasın, onlar ailenin parasının çoğunu yönetiyorlardı ve sadece yiyecek alışverişi için değil kirayı ödemekten, giysi almaktan, sigorta giderini bir araya getirmekten ve çocukların okul giderlerini gözetmekten sorumluydular.*⁵⁸

⁵⁶ MOTHER: And he gives me a frowsty twenty-eight...and I’ve got his club to pay, and you a pair of boots...twenty-eight!...I wonder if he thinks the house is kept on nothing...There’s rent,...and clubs seven shillings, besides insurance and gas and everything else. **A.g.e.** s: 490

⁵⁷ **Peter N. Stearns** s: 108.

⁵⁸ The women had great responsibility. Whether they earned a salary of their own or not, they handled most of the family’ money and were responsible not only for food shopping, but for paying the rent,

Anne, babanın maden ocağından getirdiği haftalık ücretini hiçe sayıp, kızının ekonomik katkısını ve kendi idareciliğini ön planda tutarak kocasına meydan okur ama yine de aileyi ayakta tutan bu maden işçisidir. Ülke ekonomisinde de önemli bir yer tutan mesleklerinin, toplumda iyi bir statüye sahip olmaması ve insanlarca önemsenmemesi, bir araya gelen işçilerin kendi içlerindeki dayanışmalarının artması için ayrı bir sebep teşkil eder. Bu dayanışmanın ne boyutta olduğunu Sklar şöyle dile getirir: “*Saygın eşi tarafından hor görülmüş ve aşağılanmış olsa da baba, bu ailenin temel gelir kaynağıydı. Zira onun yaptığı iş bütün ülke ekonomisinin temeli idi. Bu gerçeğin önemi oyunda işçilerin haftalıklarını almak için toplanmalarıyla vurgulanır.*”⁵⁹ Değer verilmeyen ve saygı gösterilmeyen, hatta evdeki varlığından rahatsızlık duyulan bir birey olarak babanın ailedeki konumunu özetleyen şu sözlerinin, 20. yüzyılın başlarında milyonlarca işçinin İngiliz toplumunun içindeki durumunu betimlediğini söyleyebiliriz:

*“Bir insan ağır bir iş gününden sonra evine geliyor ve görüntüsünden nefret ediliyormuş gibi eve girer girmez ‘kapa çeneni’ ifadesinden başka bir söz asla söylenmiyor.”*⁶⁰

Kavga sırasında babanın konuşmasından evdeki sosyal tabakalaşmanın şeklini de anlamış oluruz: “*BABA: Onlar da senin gibiler. Sen öğrettin onlara benden nefret etmeyi. Beni onlar için bir pislik gibi yaptın ve onları bana düşman ettin.*”⁶¹ Tabakalaşmada anne ve çocukların babaya karşı bir grup oluşturduğu açıkça görünür. Güçlü bir kadın rolü taşıyan annenin başarılı olduğunu, babanın ise çocuklarının üzerinde etkili olamadığını görüyoruz. Çocukların niçin baba ile değil de anneleriyle özdeşleştiklerinin sebebi üzerinde durulmaya değer olduğunu düşünüyoruz. Anne ve

buying clothes, keeping up insurance payment and overseeing the school expenses for their children. **A.g.e** s: 104.

⁵⁹ Despised and looked down upon by his genteel wife, he is, nevertheless, the source of the family’s basic income, just as his work is representative of the economy of the whole community. The importance of this work is signified in dramatic terms by the gathering of his colleagues for the weekly share-out. **Sylvia Sklar.** s: 47.

⁶⁰ FATHER (*shouting*): You’re a liar; you’re a liar! A man comes home after a hard day’s work to folks as ‘has never a word to say to him, ‘as shuts up the minute ‘e enters the house, as if hating the sight of him as soon as he comes in the room. **The Complete Plays of D.H. Lawrence.** s: 521.

⁶¹ “FATHER: They’re like you. You teach them to hate me. You make me like dirt for them: you set them against me”. **A.g.e**

babanın çocuklarının zihninde tuttuğu yeri karakterler arasında geçen konuşmaları dikkate alarak analiz ettiğimizde bu sebebi bulabiliriz. Aşağıdaki satırlarda annenin, oğlu Ernest'a kendini ve atalarını nasıl sunduğuna tanık oluyoruz:

*ANNE: Büyükbaban her zaman ekonomi ve tarih okumayı çok severdi. Fakat senin Latince okuma içgüdünün nereden geldiğini bilmiyorum- Lambert'lardan değil, bu kesin. Büyük büyük babam bir Leydi Vernon ile evlenmiş, öyle söylenir.*⁶²

Anne atalarının eğitilmiş oluşlarını ön plana çıkarır. Ayrıca orta sınıftan gelen bir aile olduklarını ve büyükbabasının bir leydi ile evlenmiş olduğunu vurgular. Ernest'a, okuldaki başarısının kendi atalarına dayandığını anlatır. Bayan Lambert bu sözleriyle, eşiyle arasında devam eden kavgaların sadece bir duygusal çatışmadan kaynaklanmadığını, bunun anne ve babanın atalarına dayanan bir sınıf çatışması olduğunu açığa vurur.

Oyunda göze çarpan bir başka nokta ise anne ile baba arasındaki eğitim farklılığıdır. Anne daha ilk sahnede kitap okuyan bir karakter olarak karşımıza çıkar: "... elli beşinde bir kadın, kitap okuyarak, tahtadan yapılmış öne arkaya sallanan bir sandalyede oturur"⁶³. Baba oyunun ilerleyen sahnelerinde gazete veya kitap okuma ile ilgisi olmayan bir insan olarak belirir. "*BABA: Yoo, kitapların eleştirileri hakkında hiçbir şey bilmem.*"⁶⁴ Eğitim farklılığının bir sonucu olarak annenin kullandığı İngilizce ile babanınki çok farklıdır. Bayan Lambert çok düzgün, standart bir İngilizce konuşurken Bay Lambert'in konuşmaları neredeyse anlaşılacak kadar bozuk bir aksana sahiptir: "*FATHER: 'An yer put that towil ter dry?'*"⁶⁵ Eşler arasındaki eğitim ve sınıf farklılıklarını değerlendirdiğimizde, oyunda çocukların babalarından nefret ederek anneleri ile özdeşleşmelerini, annenin orta sınıfın temsilcisi olarak, babaya karşı kurduğu üstünlükle sağladığını söyleyebiliriz.

⁶² MOTHER: Your grandfather was always fond of dry reading: economics and history. But I don't know where an instinct for Latin comes from—not from the Lamberts, that's a certainty...my great-great grandfather married a Lady Vernon—so they say. **A.g.e** s: 484-5

⁶³ "...a woman of fifty-five years sits in a wooden rocking-chair, reading." **A.g.e** s: 473.

⁶⁴ "FATHER: Nay, I know nothing about the reviews of books." **A.g.e** s:483.

⁶⁵ "BABA: Şu havluyu kurutmaya koydun mu?"

Anne ile baba arasındaki çatışmalardan biri de çocukların gelecekları ile ilgilidir. Anne, Ernest'in kolejde başarılı bir öğrenci ve kızının da bir öğretmen olmasını kendinin ve kendi sınıfına ait değerlerinin bir başarısı olarak görür. Babalarına kalsa birer işçi olmaktan öteye gitmeyecek olan çocuklarının kaderlerini kendinin değiştirdiğini düşünür. Bay Lambert ise oğlunun bir maden ocağında hiçbir zaman çalışmayacağını belirtir. Bu aslında oğlula ayrı sınıflara ait oluşlarının ve karısının oğlu üzerindeki üstünlüğünün de bir ifadesidir: "*BABA: O mu? Onun her gün maden deliklerine girişini görmek isterdim. Her gün o delikte çalışmasını görmek isterdim. Yok, ama o parmaklarını kirletmeyecektir.*"⁶⁶ Babanın kendisi ile oğlu arasındaki farkı vurguladığı bu satırlar, annenin bir kez daha, babayı, çocuklarını bir maden ocağında çalıştırma planı yapmakla suçlamasına zemin hazırlar: "*ANNE: Evet sen bütün çocukları madene sürükleyip götürmeyi istedin, aslında izin vermeyecek olduğum için şimdiki durumlarını onlara çok görüyorsun.*"⁶⁷ Babanın çocuklarını gerçekten madenlere götürme gibi bir düşüncesi olup olmadığını bilemeyiz. Ama karısının bu suçlamalarına karşın kendini savunur ve emeğini tamamen onlar için harcadığını belirtir.

BABA: Sen bir yalancısın, bir yalancı. Asla onların madende çalışmalarını istemedim.

*BABA: Onlara hiçbir şeyi çok görmüyorum. Onlar için yapabileceğim her şeyi yapmak istiyorum, ama onlar bana nasıl davranıyorlar? Bir köpek gibi, evet evet bir köpek gibi.*⁶⁸

Lambert ailesinde maddi sıkıntıların yanında bir de manevi sıkıntılar yaşandığına tanık oluruz. Maden ocağında her an meydana gelebilecek bir kazanın korkusu ve işsizlik sorunu işçiler kadar ailelerini de derinden etkileyen endişe ve korkulardır. Daha ilk perdede, yukarıda açıklamaya çalıştığımız 'mutfak-oturma odası' ortamında

⁶⁶ "FATHER: Does he? I should like to see him go down the pit every day! I should like to see him working every day in the hole. No he won't dirty his fingers." **A.g.e** s:520

⁶⁷ "MOTHER: Yes, you wanted to drag all the lads into the pit, and you only begrudge them because I wouldn't let them." **A.g.e** s: 520

⁶⁸ FATHER: You're a liar—you re a liar. I never wanted them in the pit.

....
FATHER: I don't. I begrudge them nothing. I'm willing to do everything I can for them, and how do they treat me? Like a dog, I say, like a dog. **A.g.e** s: 520

gerçekleşen konuşmalarda, okuyucuya, maden ocağında yaralanmış olan genç bir işçinin haberi veriliyor.

ANNE: Tamam. Bu daha iyi. Hemen iyileşecek. Ama tekrar ocağa döneceğini sanmıyorum.

BARKEER: Dönmek istemiyor. Jakes'lerin çiftliğinde çalışacağını söylüyor ama ben izin vermeyeceğim. O doğru dürüst bir iş değil ki!

ANNE: Hayır, değil. (sesini alçaltarak). Eee, eşin nasıl?⁶⁹

Pek çok işçinin maruz kaldığı bu iş kazasıyla ilgili konuşma bize bir işçinin yakını olmaktan kaynaklanan endişe ve korkuları sunar. Ne var ki, o dönemin geneline baktığımızda madencilerin yaşam standartları daha iyi ve ücretleri de çevresindeki tarla işçilerine kıyasla yüksekti.⁷⁰ Bu yüzden, bu tarz kazalara maruz kalan işçiler her şeye rağmen maden ocağında çalışmaya devam etmek zorundaydı. Yukarıdaki konuşmada Lambert'ların komşusu Barker da “o doğru dürüst bir iş değil” diyerek bütün tehlikelere rağmen, çiftlikte çalışmaktansa maden ocağında işçi olmanın daha kazançlı olduğu gerçeğini orta koyar.

İşçi ailesinin bireyleri olmanın endişe ve korkularla döşeli olmasının yanı sıra başka sıkıntıları da vardır. Oyun, ağır çalışma şartlarının verdiği yorgunluktan sonra eve gelmek yerine meyhanelerde alkol alarak yaşadıkları gerçekten uzaklaşan babaların, eşlerine ve çocuklarına yaşattıkları acıyı gözler önüne serer. Oyunda, geç saatlere kadar eve gelmeyen babaları için endişelenen çocuklar sahnesi, Lawrence'ın toplumsal gerçekleri ne kadar örtülü bir ustalıklı oyununa yerleştirdiğine dikkatlerimizi çeker:

GERTIE: Benim babam henüz gelmedi. Çok can sıkıcı değil mi?

BAYAN LAMBERT: Evet, yavrum.

⁶⁹ MOTHER: Oh, well. That's better. He'll be all right directly. I should think he doesn't want to go in the pit again.

BARKEER: 'E doesna. 'E says 'e shall go farming with Jakes; but I shanna let him. It's nothing of a sort of job, that.

MOTHER: No, it is not. (*Lowering her voice*). And how is Miss? **A.g.e** s: 487.

⁷⁰ Friedrich Engels. **The Condition of Working Class in England**. (London: Penguin Books, 1987) s: 250.

*GERTIE: Hayatımızda bir parça huzur yok. Kesinlikle böyle. Annem sağken kocasının ne zaman veya nasıl döneceğini bilemediği için hayatın bir yük olduğunu söylerdi.*⁷¹

Hayatın bir yük gibi algılandığını, huzurlu bir yaşamdan uzak bir şekilde yaşam sürdüklerini ifade eden komşunun yukarıdaki sözleri alt sınıflara ait ailelerin hayatı nasıl algıladıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Geç saatlere kadar evlerine gitmeyen işçilerin eşlerini ve çocuklarını ihmal etmelerinin, dönemin ağır çalışma koşulları ve aile bireylerinin tutumuyla yakından ilgisi vardı. Ağır şartlarda gün boyu yerin altında çalışan ve evde de aradığı huzuru bulamayan işçiler samimiyeti ve sevgiyi kendi aralarında oluşturdukları meyhane arkadaşlıklarında arıyorlardı. Sevgiyi, eşlerinden ve çocuklarından göremedikleri saygıyı buralarda buluyorlardı. Bir noktada işçiler için meyhane, sınıf açısından eşit bireylerin bir arada olduğu ve statü ve sınıf çatışmasının yaşanmadığı tek sosyal ortamdı. Bayan Lambert işçilerin kendi aralarındaki bu arkadaşlıklarına, sevgi ve dayanışmalarına göndermede bulunarak bu gerçeği şöyle dile getirir oyunda: “*bir kere madencilerin kollarında kendini buldu mu artık ne zaman eve gelir bilinmez.*”⁷²

Oyuna bütünüyle bakıldığında, ailede üç farklı grubun meydana gelmiş olduğunu anlarız. İlk olarak oyunun geçtiği yeri incelerken evdeki eşyalardan ailenin tam bir işçi ailesi olmadığı fikrini edinmiştik. Aile içerisindeki bu tabakalaşma ve üç farklı sınıf eğilimi Lawrence’ın bütün oyunlarını incelediği kitabında Sklar tarafından şöyle tanımlanır: “*Evin dışındaki ortamda gördüğümüz Bay Lambert, Nellie ve Ernest ‘işçi sınıfı’, ‘orta sınıf’ ve ‘entelektüel’ sınıf olarak niteleyeceğimiz hayatlar sergilerler.*”⁷³ Sklar, ‘işçi sınıfı’, ‘orta sınıf’ ve ‘entelektüel sınıf’ diye tanımlanan bu üç eğilimin, oyunda ustalıkla resmedildiğine, karakterlerin eylemlerinde yapaylığa yer

⁷¹ GERTIE: My father hasn’t come yet. Isn’t it sickening?

MOTHER: It is, my child.

GERTIE: I’m sure we haven’t a bit of peace of our lives. I’m sure when Mother was alive, she used to say her life was a burden, for she never knew when he would come home, or how. **The Complete Plays of D.H. Lawrence. s: 523.**

⁷² “ If he once gets seated in the Miner’s Arms there’s no telling when he comes.” **A.g.e**

⁷³ Outside the home in which we see them then, Mr. Lambert, Nellie and Ernest lead lives that characterize them as ‘working-class’, ‘middle-class’, and ‘intellectual’. **Sylvia Sklar. s: 48.**

verilmediğine ve bu üç ayrı grubun anlamlı bir bütünlük içinde harmanlandığına da değinir: “Oyunu izlerken gerçek insanlar gibi çok inandırıcı bir şekilde sunulan karakterleri soyut kategorilere indirgeme eğilimi içinde olmayız.”⁷⁴

Eşi ve çocukları tarafından davranışları, düşünceleri ve mesleği bakımından aşağılanan bir babanın, ailesindeki fertlerin bu tutumu karşısında kendi otoritesini kurma ve statüsünü koruma çabasındaki başarısızlığını resmeden oyun, işçi sınıfının toplumdaki yerine ve sosyal tabakalaşmadan kaynaklanan çatışmalara, bir ailenin tragedyasını işleyerek seyircilerin dikkatini çeker. Kısaca, Lawrence tüm toplumu kuşatmış olan makro bir problemi oluşturduğu, Lambert ailesi ile mikro bir platformda gözler önüne serer.

Kullanılan ekmek motifiyle işçi ailelerinin yoksulluk boyutunun gösterildiği bu oyunu, bir sonraki oyun **The Widowing of Mrs. Holroyd**, işçi hayatının maddi ve manevi tüm alanlarını kaplamış olan ‘kirlilik’ boyutunu göstererek tamamlar. Bir sonraki oyunda ele alacağımız Holroyd ailesinde, sistemin ağır şartlarına yenilmiş bir madenci olan Bay Holroyd, duyarsızlığı ve ailesine karşı ilgisizliği ile ön plana çıkartılır.

2.2 The Widowing Of Mrs. Holroyd

The Widowing of Mrs. Holroyd adlı oyun Lawrence’ın en çok beğenilen oyunlarından biridir. Oyun, dönemin eleştirmenleri tarafından Lawrence’ın işçi sınıfı ile ilgili oyunları arasında ‘en ümit verici’ oyunu olarak değerlendirilmiştir. Oyunun girişi, gelişimi ve sonunun belli olduğu klasik bir kurguya sahip olması, öyküsünün eleştirmenler ve seyirciler tarafından beğenilmesini sağlamıştır: “Şurası kesindir ki, bildiğimiz adıyla, **The Widowing of Mrs. Holroyd**’un yapısı, 1911’in İngiliz Tiyatrosu’nun dram sanatı anlayışına, Lawrence’ın diğer işçi oyunlarının yenilikçi yapısından daha yakın bir benzerlik taşır.”⁷⁵ Oyunun sonunda eşinden kaçma planları yapan Mrs. Holroyd’un bir şekilde cezalandırılması, o dönemin seyircisine hitap

⁷⁴ While we watch the play, we feel no inclination to reduce the characters, so vividly rendered, as living beings, to these abstract categories. **A.g.e** s: 48.

⁷⁵ Certainly the structure of **The Widowing of Mrs. Holroyd**, as we know it, bears a closer resemblance to what might have been felt to be dramatic in the English theatre of 1911 than do the more innovatory structures of Lawrence’s other colliery plays. . Sylvia Sklar, **The Plays of D.H. Lawrence: A Biographical and Critical Study**. (London: Vision, 1975) s: 63.

etmekteydi. **The Widowing of Mrs. Holroyd**'un, Lawrence hayatta iken sahnelenme şansı bulmasını, öykü ve kurgu olarak dönemin tiyatro anlayışına uygun olması ile ilişkilendirebiliriz. Ancak, Lawrence çeşitli sebeplerden ötürü oyunu izleyememiştir.

Oyun, orta sınıftan gelen Bayan Holroyd'un bir işçi ile olan evliliğinin sorunlarını ortaya koyar. Bayan Holroyd aslında tam olarak orta sınıftan bir karakter değildir. Ama bir işçiye göre ekonomik durumu çok daha iyi olan amcasının yanında büyümüştür. Yaşadığı sınıf çatışmasının sonucu olarak, gençlik yıllarında tanıştığı Bay Holroyd ile olan evliliğinden pişmanlık duymaktadır. Bir maden işçisinden kaynaklanan fiziksel ve soyut kirlilikten, iki çocuk annesi bir kadın olarak kurtulmaya çalışmaktadır. Bir eleştirmenin deyişiyle: *Lizzie Holroyd'un seçmiş olduğu hayatın görüntüsünden nefret edişi ile artık seçmiş bulunduğu için bitene kadar böyle devam etmesi gerektiğinin bilinci arasındaki derin çelişki, oyun boyunca bizim incelemeye yönlendirildiğimiz noktadır.*⁷⁶ Bir elektrikçi olan Bay Blackmore ile 'temiz' bir yaşama doğru kaçış planları yaparken, iki erkek arasındaki tercihte yaşadığı gerilim ve çatışma oyunu sürükleyen ana unsur oluşturur.

Bu oyunda öncelikle temiz ve kirli kavramlarının oyunun geneline nasıl bir anlam kattığını ve hangi sınıflar adına kullanıldığını inceledikten sonra, Bayan Holroyd'un kocası ve kaçma teklifi aldığı elektrikçi Blackmore arasındaki sosyal statü farklılıklarını, karakterlerin birbirleriyle olan ilişkilerine ve konuşmalarına yer vererek ortaya koymaya çalışacağız. İnceleyeceğimiz oyunda, ilk ele aldığımız işçi oyunu **A Collier's Friday Night**'da olduğu gibi, bir işçinin yaşam ve çalışma şartları gözler önüne serilir. İşçilerin yaşamlarına ilişkin, ilk oyundaki yoksulluk teması yerine bu oyunda soyut ve somut anlamda kirlilik teması ön plana çıkmaktadır.

20. yüzyıla gelindiğinde, işçi sınıfı evlerinin, 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan şartlardan çok daha iyi bir durumda olduğunu öğreniriz. Artık evlerde su, tuvalet ve ocak gibi hayati önem taşıyan altyapı hizmetleri tesis edilmiştir. Fakat iyileşmelerin hızı, nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfı için yeterli değildir. Oyun boyunca karşımızda, şartları kötü de olsa evini kirlilikten arındırma çabası içerisinde olan bir kadın portresini görürüz. 1910'lü yılları ele alan oyunda, Bayan Holroyd'un

⁷⁶ What we have been directed all along to examine is the deeper conflict in Lizzie Holroyd's heart between her loathing of the surface of the life she has chosen and her knowledge that, having chosen it, she must see it through." **A.g.e** s:83.

kirlilikle olan savaşında da sergilendiği üzere, alt sınıflara ait toplulukların barındıkları yerleşim yerleri henüz temiz ve rahat ortamlar olmaktan çok uzaktır. Peter N. Stearns alt sınıflardan gelen kadınların yaşantılarını inceleyen eserinde, 1900'lü yıllardan sonra toplumun alt katmanlarının yaşam şartlarını iyileştirme çalışmalarının durduğunu belirtir:

İşçi sınıfı bayanları erken endüstri döneminin evlerinin ezici, acı veren sorunlarından kurtuldular ama temizleyecek daha çok odalar oluştu. Yaşam standartları sınırlı kaldı ve 1900'den sonra gelişme yavaşladı, hatta geriledi.⁷⁷

Bir maden işçisinin kendisiyle beraber evine getirdiği kirliliğin farklı boyutları vardır. Fiziksel boyutuyla, işçinin kendisi, elleri ve elbiseleri ocaklardaki kirliliği eve taşır. Ocakların evlere çok yakın olması ise havanın, toprağın ve sokakların kirliliğine sebep oluşturur. Temiz evler, işyerleri, giysiler veya caddeler ise genel olarak orta sınıfa ait bir yaşam standardının göstergeleridir. Toplumun genel durumunda olduğu gibi, oyunda da, kirlilikle özdeşleştirilen karakter Bay Holroyd'dur. Diğer taraftan Bayan Holroyd'ın ise temiz tutmaya çalıştığı evinde, orta sınıfın değerlerini yaşatmaya çalışmakla meşgul olduğunu görürüz:

İşte burada temiz evle kara maden ocağı arasındaki etkileşimin bütün sonucu; yani oyundaki natüralizmin altını çizen bu etkileşim, bir bütün olarak, evin derli toplu ve sıcak temizliği, ocaktan fırlatılan insan enkazı ile tahrip edilirken hissedilir.⁷⁸

Bayan Holroyd için işçi sınıfı şartlarından tam olarak kurtulabilme neredeyse olanaksızdır. Çünkü kirlilik, onun hayatında, fiziksel boyutundan başka, bir de soyut yönüyle vardır. Fiziksel kirlilik bizzat işçinin çalışma yeri olan ocaklarla ilgilidir. Oyundaki soyut kirlilik ise işçinin yaşam biçimi ve kaba davranışlarıyla ortaya konulur.

⁷⁷ The working class wife had more rooms to clean, but she had escaped the grinding agony of early industrial housing. Living standards remained limited and after 1900 their improvement slowed or even reversed. **Peter N. Stearns.** s:101

⁷⁸ Here the full effect of the interaction between clean cottage and black pit; that interaction which has underscored the naturalism of the play as a whole, is felt, as the neat, cozy cleanness of the cottage is ravaged by the human wreckage cast into it from the pit. **Sylvia Sklar.** s: 79.

İşçilerin, akşamları evlerine gitmektense meyhaneleri tercih etmeleri, çocuklarına ve eşlerine karşı ilgisizlikleri ve evlilik dışı ilişkileri soyut kirliliği sergilemektedir. İşçilerin sebep olduğu soyut kirlilik, şüphesiz, bir takım maddi sorunlardan kaynaklanmaktaydı. “Onları evin dışındaki yerlere yani maden ocaklarına ve meyhanelere yönelten; karısı, para sıkıntısı, bitmeyen aile yakınmaları ve evin ihtiyaçları şekillerine bürünmüş zor gerçekler vardı.”⁷⁹ Böylece, işçilerin fiziksel olarak içinde buldukları kötü çalışma ve yaşam şartlarının yol açtığı ruh kirliliği ile oyundaki kirlilik kavramı bir kere daha vurgulanmaktadır.

İncelediğimiz **The Widowing of Mrs. Holroyd** oyununun, birinci oyundan farkı, dikkatlerimizi işçilerin işyerlerine çekmesidir. İlk sahneden başlayarak, mutfağın açık olan kapısından işçilerin çalıştığı maden ocaklarının görünüyör olması seyircilerin dikkatine sunulur. Bu durum bizlere, evler ile maden ocaklarının ne kadar iç içe olduğunu göstermesi açısından son derece anlamlıdır. İlk oyunda olduğu gibi, Bayan Holroyd bütün işlerini halletmeye çalıştığı, evin merkezi konumundaki mutfağın temel unsurudur. Burası bize, özenle temiz ve düzenli tutulmaya çalışılan bir mutfak olarak sunulur. Daha oyunun başında Bayan Holroyd ile elektrikçi Blackmore arasındaki şu konuşma, ‘temizlik’ teriminin çağrıştırdığı kavramlar hakkında yorum yapma şansını sunar:

BLACKMORE: Niçin, ya, ben bu havludan daha fazla kirliyim, başka bir havlu getirmene gerek yok.

BAYAN HOLROYD(mutfağa giderek): İşte buyurun.

BLACKMORE: Niye zahmet ettin şimdi? Gurur, tek bildiğin gurur senin, başka bir şey değil.

*BAYAN HOLROYD: Bir şey değil ya, bu sadece nezaket.*⁸⁰

⁷⁹ The collier went to the pub and drank in order to continue his intimacy with his mates. It was hard facts, in the shape of wife, money, and nagging home necessities, which they fled away from, out of the house to the pub, and out of the house to the pit. D.H.Lawrence. “Nottingham and The Mining Community.” **Selected Essays**. (London: Penguin Books, 1950) s: 118.

⁸⁰ BLACKMORE: Why, bless my life, I’m a lot dirtier than the towel, I don’t want another.

MRS. HOLROYD (*going into the scullery*) Here you are.

BLACKMORE: Why did you trouble now? Pride, you know pride, nothing else.

MRS. HOLROYD: It is nothing but decency. **The Complete Plays of D.H. Lawrence**. s: 12.

Yukarıdaki konuşmada Bayan Holroyd'un kocasına göre daha ayrıcalıklı bir işi olan Blackmore'a ısrarla temiz bir havlu verme çabasını görürüz. Bayan Holroyd'un "bu sadece nezaket" deyişinden onun temizliği bir davranış şekli olarak ne kadar önemsendiğini anlarız. Kadının temiz bir havluda ısrar edişinin Blackmore tarafından "gurur" olarak nitelendirilmesi bu tavrın orta sınıfa ait bir eylem olduğunu gösterir. İlerleyen sahnelerde değişik sebeplerle Bayan Holroyd'un yine temizlikle ilgili vurgu yaptığını görürüz. İlk oyundaki Bayan Lambert'ın tersine, yaşadığı kötü şartları ekonomik olarak ele alıp yakındığına pek az rastlarız. Buna karşın, yaşamın zorluğunu ve standartların düşüklüğünü kirlilik kavramıyla dile getirmesi dikkatlerimizi kirli-temiz kavramlarının eşleştirildiği nesnelere, insanlara ve sınıflara çeker. Oyunda Bayan Holroyd ile Blackmore arasındaki konuşmaların büyük bir kısmında temizlik vurgusu vardır:

*BAYAN HOLROYD: Fakat bak şunların üstündeki kömür lekelerine, bak! Bu pis deliğe bak! Eğer onu sevmemiş olsaydım, asla böyle bir yere, bütün bu ocak pisliğinin içine gelmezdim. Hele böyle yalnız kalarak asla. Eve gelirken yol üstündeki bir meyhaneye dalsın diye gelmedin bu yaşamın içine.*⁸¹

Bayan Holroyd'un eşyaların üzerindeki kömür lekelerinden, kirlerden ve evdeki fare deliklerinden bahsetmesinin hemen ardından kocasının meyhanelere gitmesini dile getirmesi; kirliliğin fiziksel ve soyut boyutlarının bir arada bulunduğunu yansıtmaya açısından büyük önem taşır. Bay Holroyd'un alkol aldığı eğlence yerlerinden sıkça bahsedilerek içinde yaşadığı soyut kirliliğin altı çizilir. Oyunda, hayatı pahasına ocaklarda çalışan bu kömür işçisine seyirci olarak acımamız gerekirken, onun alkol bağımlılığı ve meşru olmayan ilişkileri ile ailesine yaşattığı huzursuzluk bizleri duygusal olarak dengeler. Bir başka konuşmada ise somut ve soyut kirlilik kavramı, farelerle ilgili bir olayla ilişkilendirilir:

BAYAN HOLROYD: Bu evin farelerle dolu olduğunu biliyor musun? Karşıdaki bağda fink atıp dururlar- Şu ağacı kesmesi için hep uyardım

⁸¹ MRS. HOLROYD: But look at the smuts on them- look! This vile hole! I'd never have come to live here, in all the thick of the pit grime, and lonely, if it hadn't been for him, so that he shouldn't call in a public house on his road home from work. And now he slinks past on the other side of the railway. **A.g.e** s:15.

onu- ayrıca onları geceleri başında yürüyüş yapan bir bölük asker gibi duyarsın. Gerçekten, nefret ediyorum onlardan.

BLACKMORE: Doğru, fare iğrenç bir şeydir.

BAYAN HOLROYD: Ama alışıcağım. Bu yerden kurtulmak için her şey verirdim.⁸²

Yukarıdaki konuşmanın satır aralarından Bay Holroyd'un, eşine, çocuklarına ve evine karşı duyarsız bir eş olduğu anlaşılır. Sahip olduğu bu kötü özellikler, yani soyut kirlilik, içinde yaşanılan somut kirliliğe sebep teşkil eder: "*Holroyd'un hiçbir zaman kesmeye vakit bulamadığı bağdaki fareler, maden ocağında çalışmanın getirdiği kirliliğin bir açığa vurumudur. Lizzie kirliliğe karşı sürdürdüğü bu savaşın artık son bulmasını arzu eder*".⁸³ Bayan Holroyd, yaşamına giren soyut kirliliklerin kocasını terk etmeden ortadan kalkmayacağına inanır. Bu sebeple daha iyi koşullarda çalışan başka bir erkekle kaçış planları yapmaktadır. Bay Holroyd, bir işçi olmanın kendisine sunduğu fiziksel ve ahlaki kirlilikten birey olarak ne kadar sorumludur bunu bilemeyiz; ama kadına göre, hayatında olup biten bütün olumsuz şartların tek sorumlusu kocasıdır. Eşine değer vermeyen, kaba ve her yönü ile eve 'kirlilik' taşıyan Bay Holroyd, bu olumsuz yönleriyle, **A Collier's Friday Night**'ta olduğu gibi eve gelir gelmez şikâyetlerle karşılaşılır ve hemen arkasından başlayan bir kavga ile evden meyhaneye doğru yol alır.

Bayan Holroyd, temizlik, nezaket gibi orta sınıf değerlerine bağlı, orta sınıfın ahlak anlayışını taşıyan bir bayandır. Eşinin evin dışında yaşadığı bu kirli hayatı eve taşıması ona göre bir aşağılamadır. Bay Holroyd'un eve bir akşam iki hayat kadınıyla birlikte gelmesi oyundaki ahlaki kirliliğin hangi boyutlara vardığını göstermektedir:

BAYAN HOLROYD: Bunu beni aşağılamak için yaptı.

BLACKMORE: Ya, biraz sarhoştun- bunu kasten yaptığını söyleyemezsin.

⁸² MRS. HOLROYD: Do you know this place is fairly alive with rats. They run up that dirty vine in front of the house- I'm always at him to cut it down- and you hear them at night overhead like a regiment of soldiers tramping. Really, you know, I hate them.

BLACKMORE: Well, a rat is a nasty thing.

MRS. HOLROYD: But I s'll get used to them. I'd give anything to be out of this place. **A.g.e** s: 16.

⁸³ The rats too are a manifestation of the pit grime in the dirty vine that Holroyd never has time to cut down. Lizzie yearns to get away from her constant struggle against the dirt. **Sylvia Sklar**. s: 67.

BAYAN HOLROYD: Hayır, ama bu onun bana karşı ne hissettiğini gösterir. Sarhoşken bu duygular açığa çıkıyor.

BLACKMORE: Sana karşı ne hissediyor?

BAYAN HOLROYD: Beni hayatının her anında küçümsemek, aşağılamak istiyor. Şu anda ondan sadece nefret ediyorum.⁸⁴

Oyunun başlarında kocasının kendisini mahkûm ettiği fiziksel kirlilikten yakınan bayan, içinde yaşadığı şartların ona sunduğu soyut kirlilik konusuna oyunun sonlarına doğru fazlaca vurgu yapar. Kocasından nefret etmesinin sebebini, etrafını her iki boyutuyla kuşatan kirliliğe bağlar. Kirlilik ve güzellikle ilgili olarak Lawrence'ın "Nottingham and The Mining Community" adlı yazısında kömür işçileri ile eşleri arasında yapmış olduğu kıyaslama, bu bağlamda gündeme getirmeye değerdir. Yazar, kömür işçilerinin estetik algıları üzerine oldukça farklı bir yorum yapmaktadır. Lawrence, gün ışığından neredeyse hiç yararlanamayan işçiler ile gün boyu yerin üstünde dünyaya ait işlerle ilgilenen kadınlar arasındaki algı farklılığını şöyle betimlemektedir:

Şimdi, işçilerin bir de güzellik içgüdüleri vardı. Eşlerinde ise bu yoktu. İşçiler ruhlarının derinliklerinde canlıydılar, yani içgüdüsel olarak. Ama onların dünya için hırsları ve zekâları hiç olmadı. Yaşamın mantıksal yönünden kaçındılar. Yaşamı içgüdüsel ve sezgisel olarak sürdürmeyi tercih ettiler. Ücretleri hakkında adam akıllıca hiç düşünmediler bile. Paranın dırıldırını yapan doğal olarak kadınlardı. Ben genç bir çocukken en çok bir kaç saat gün ışığı gören – sıklıkla kış günlerinde hiç görmeyen- bir işçi ile bütün günü kendisi için kullanan kadın arasında büyük bir zıtlık vardı.⁸⁵

⁸⁴ MRS.HOLROYD: He did it to insult me.

BLACKMORE: Oh, he was a bit tight- you can't say it was deliberate.

MRS.HOLROYD: No, but it shows how he feels toward me. The feeling comes out in drink.

BLACKMORE: How does he feel toward you?

MRS. HOLROYD: He wants to insult me, and humiliate me, in every moment of his life. Now I simply despise him. **The Complete Plays of D.H. Lawrence.** s: 38

⁸⁵ "Now the colliers had also an instinct of beauty. The colliers' wives had not. The colliers were deeply alive, instinctively. But they had no daytime ambition, and no daytime intellect. They avoided, really, the rational aspect of life. They preferred to take life instinctively and intuitively. They did not even care very profoundly about wages. It was the women, naturally, who nagged on this score. There was a big discrepancy, when I was a boy, between the collier who saw, at the best, only a brief few hours of

Şurası kesindir ki, temizlik vurgusunun yapıldığı konuşmaların hep Blackmore ile geçmesi bir rastlantı olmaktan öte, elektrikçinin Lizzie'nin gözünde üst sınıfa ait biri olmasından ileri gelir. Oyunda sınıfsal katmanlaşmanın temizlik ve kirlilik kavramlarıyla seyirciye yansıtıldığı anlaşılmaktadır. Sınıflar arası farkların bir işçi ile bir elektrikçinin statüleri açısından nasıl ortaya konduğu ise toplumdaki tabakalaşmanın boyutlarını yansıtan başka bir konudur. Oyunda elektrikçi olma ile kömür işçisi olma arasındaki fark, ilk sahnede Bayan Holroyd ile konuşmasında Blackmore tarafından ortaya konur. İşçi ve elektrikçinin çalışma şart ve zamanlarının karşılaştırıldığı konuşmada, ocakta elektrikçi olan Blackmore ile işçi olan Holroyd arasındaki statü farkı şöyle dile getirilir: “*BLACKMORE: Biz elektrikçiler, biliyorsun bir ocakta efendilerizdir. Bizim işimiz saygın insanın işi.*”⁸⁶ Her ikisi de maden ocağında çalışmasına rağmen bir elektrikçi ile işçinin farklı statüler edinmeleri farklı çalışma şartlarına sahip olmalarından ileri gelmektedir. Lawrence, ocakta çalışan bir elektrikçi ile bir kömür işçisinin toplumda nasıl ayırt edildiğini bir kere de çocukların bakış açısıyla seyirciye sunar:

MINNIE: Onlar mı sana verdiler onu, Bay Blackmore?

BLACKMORE: Hayır, ben aldım.

MINNIE: Siz niye mavi pantolon giyorsunuz, Bay Blackmore?

BLACKMORE: Diğer pantolonum yağlanmasın diye.

MINNIE: Siz neden babam gibi maden pantolonu giymiyorsunuz?

*JACK: Çünkü o bir elektrikçi.*⁸⁷

daylight- often no daylight at all during the winter weeks- and the collier's wife, who had all the day to herself when the man was down pit.” **Selected Essays.** s: 118.

⁸⁶ BLACKMORE: It's only just gone six. We electricians, you know, we're the gentlemen on a mine: ours is gentlemen's work. **The Complete Plays of D.H. Lawrence.** s: 12

⁸⁷ MINNIE: Did they give it you, Mr Blackmore?

BLACKMORE: No, I took it.

MINNIE: What do you wear blue trousers for, Mr. Blackmore?

BLACKMORE: They're to keep my other trousers from getting greasy.

MINNIE: Why don't you wear pit-breeches, like dad's?

JACK: 'Cause he's electrician. **A.g.e** s: 15.

Yukarıdaki konuşmada, bir işçi ile elektrikçi arasındaki sınıf farklılığı, çocukların gözüyle ayırt edilebilen yüzeysel ve basit bir ayrım olarak karşımıza çıkar. Minnie, babası ile evlerindeki bu yabancı adamın bir şekilde eşit olmadığını giydikleri önlüklerin farklı renkler olmasından anlar. Ancak bu farkın tam olarak nereden kaynaklandığını bilemez. Minnie'nin “*Siz neden babam gibi maden pantolonu giymiyorsunuz?*” sorusunun cevabını yaşça daha büyük olan Jack'ten alırız. Burada Blackmore'un değil de cevabı bir başka çocuğun karşılıyor olması Lawrence'ın ustaca ortaya koyduğu anlatım tarzına dikkatlerimizi çeker. Böylece yazar, İngiliz toplumundaki tabakalaşmayı bir çocuğun sorusu ve bir başka çocuğun yanıtıyla gözler önüne serer. Bu tabakalaşma ve sınıflar arası farklılıkların artık bir çocuk tarafından da fark edilmekte olduğuna tanık oluruz.

Oyunda, çocuklarla ilgili bir diğer kayda değer nokta, Minnie ile Jack arasındaki konuşmaların annenin yaşadığı çatışmayı yansıtmasıdır. **The Widowing of Mrs.Holroyd**'la ilgili yaptığı değerlendirmede Sylvia Sklar, Lawrence'ın iki kardeşi kullanarak annelerinin iç dünyasını açığa vurmasını şöyle yorumlar:

Oyunları karmaşa ile bittiğinde ‘Keşke babam gelse’ diyen Minnie olur...Jack zaptedilmeyi reddederek, bağırır, ‘Tabi, hep eve geliyor, bağırıp çağırıyor ve masaya vuruyor’. Burada Jack Lizzie'nin, Holroyd'in kaba saba davranışlarına karşı bilinen nefretini dile getirir. Minnie de, tersine, ümitli bir şekilde ‘Eğer ona güzel bir şey söyleseydin, belki yatmaya gidecek ve bağırmayacaktı’ derken annesinin duyduğu kaygıları seslendirir⁸⁸

D.H. Lawrence'ın yaşadığı toplumun analizini yaptığı “*Nottingham and the Mining Community*” başlıklı yazısı, oyunlarındaki ilişkileri anlamamız açısından çok değerlidir. Lawrence yazısında, Lizzie'nin kocasına nasıl bir tavır takınacağı noktasında yaşadığı derin çelişkinin sebep ve sonuçlarına işaret eden geniş bir perspektif sunar:

⁸⁸ When their game ends in a squabble, it is Minnie who says “I wish my father would come.”...Refusing to be subdued, Jack shouts back, “Well, he’s always coming home and shouting and banging on the table.’ Here Jack speaks up for Lizzie’s well-known hatred of Holroyd’s boorish outward behavior. Minnie, by contrast, voices her mother’s inner doubts when she says ‘(wistfully) Appen if you said something nice to him mother, he’d happen to go bed an’ not shout’. In the children we see both sides of Lizzie’s dilemma. **Sylvia Sklar**. s:76.

İşçi mümkün olabildiğince hızlı bir şekilde evden, kadının rahatsız edici maddeciliğinden kaçtı. Kadınlar için durum hep şöyleydi: 'Bu kırıldı, şimdi onu tamir etmen lazım.' Veya başka şekilde: 'Bunu, şunu, diğerini istiyoruz.' İşçi bilmiyordu ve takmıyordu da çok fazla- karısı ise, tam tersiydi, dolayısıyla işçi evden kaçtı.⁸⁹

İşçi sınıfına ait ailelerde yaşanan sorunlar, eşlerin hayata farklı şekillerde yaklaşmasından kaynaklanır. Kadınlar fazlaca maddeci bir yaklaşımla hayata tutunurken, gün ışığını bile göremeyen işçilerin yerin üstünde devam eden maddeci hayattan soğuması iki farklı hayat anlayışının oluşmasına zemin hazırlar. Bu anlayış farklılığı, karı-kocanın bir çatı altında aynı evi paylaşmasına engel olur. Lawrence'ın da belirttiği gibi, işçinin evden kaçması bu durumun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Lizzie'nin hayatındaki zorluklar ve kötü standartların bütünü için kocasını sorumlu tutmasının bir hata olduğunu anlaması kocasının ölümüyle gerçekleşir. Eşinin evden kaçmasında ve ilgisizliğinde kendisinin de payı olabileceğini düşünerek pişmanlık duyar. Bu pişmanlığı kocasının öldüğü son sahnede gözlemleriz. Son sahnede kocasının ölü bedeni için ağlarken "*Sana karşı iyi değildim... Seni hiç yeteri kadar sevmedim*"⁹⁰ deyişi Lizzie'nin yaşadığı çelişkiyi gözler önüne serer. Onun maden ocağında meydana gelen bir kaza sonucu göçük altında kalmış olan vücudunu temizlerken, Lizzie eşinin kontrolünde olmayan, sistemin yol açtığı bir hata sonucu kocasının ölmüş olduğunu düşünür. Temizlik kavramıyla özdeşleşen Lizzie'nin oyunun dramatik sonunda yine temizlikle uğraşıyor olması, yani eşinin cansız bedenini yıkaması oyundaki temizlik motifinin son halini aldığı noktadır. Burada vurgulanan konu, sistemin yol açtığı kirliliği temizlemeye çalışan Lizzie'nin çabalarının, kirliliği ortadan kaldıramadığıdır. Yani bir sınıfa ait bir bireyin o sınıfla ilgili sorunların kaynağı olarak gösterilemeyeceği düşüncesi ima edilir.

⁸⁹ The collier fled out of the house as soon as he could, away from the nagging materialism of the woman. With the women it was always: This is broken, now you've got to mend it! Or else: We want this, that, and the other... The collier did not know and didn't care very deeply- his life was otherwise. So he escaped. **Selected Essays**. s: 118.

⁹⁰ I wasn't good to you...I never loved you enough. **The Complete Plays of D.H. Lawrence**. s: 59.

Bayan Holroyd'un kocası ile olan probleminin altında yatan sebep bir şekilde kendisini üst sınıfa ait hissetmesidir. Bayan Holroyd, içinde yaşadığı şartları kabullenmeyerek daha iyi bir yaşam özlemi duymaktadır. Amcasından kalan dikkate değer bir servet, onu, eviyle ilgilenmeyen, kaba ve kirli bir işçinin sunduğu hayat şartlarından kurtulması için cesaretlendirmektedir. Blackmore'un kibar davranışlarını ve yardımseverliğini, kocasının davranışlarıyla kıyasladığında kadının yaşadığı mutsuzluk ve pişmanlık bir kat daha artar:

BAYAN HOLROYD: Evet – O zaman gerçek yüzünü göstermiş olsaydın, sana hiç bakmazdım bile.

HOLROYD: Ben onun için yeterince iyi değilim. Bay Blackmore'u istiyorum. O saygın biri, saygın biri. Şimdi her şey ortada, şimdi anlıyoruz.⁹¹

Holroyd kendisi ile Blackmore arasındaki statü farkının hangi sözcük ile ifade edildiğini çok iyi bilmektedir. Saygınlık, daha önce geçen temizlik, nezaket ve gurur sözcükleri gibi Bay Blackmore'a atfedilen kavramlara işaret eder. Karısının Blackmore ile olan yakın ilişkisinden rahatsız olan Holroyd, kendisinin küçümsendiğinin farkındadır. Evin içinde yaşadıkları sınıf ve statü çatışmasını söyle dile getirir:

BAY HOLROYD: Ne! Hu, ben gideceğim ve sen göreceksin. Ne! Sen amcan sana şu parayı bıraktı diye ve Blackmore da seni onunla cesaretlendiriyor diye bir şey olduğunu sanıyorsun. Senin küçük oyununu görebiliyorum. Ben senin düşündüğün kadar aptal değilim. Sana söylüyorum, ben enayi değilim.

BAYAN HOLROYD: Yok değilsin. Sen sarhoş bir hayvansın, tamamen busun.⁹²

⁹¹ MRS HOLROYD: Yes- I ought never to have looked at you. Only you showed a fair face then. HOLROYD: I'm not good enough for her. She wants Mr.Blackmore. He's a gentleman, he is. Now we have it all; now we understand. **A.g.e** s: 32.

⁹² HOLROYD: What! Yi, I'll go, an' you'll see. What! You think you're something, since your uncle left you that money, an' Blackmore puttin' you up to it. I can see your little game. I'm not as daft as you imagine. I'm no fool, I tell you. MRS. HOLROYD: No, you're not. You're a drunken beast, that's all you are. **A.g.e** s:27

Toplumun her kesimini kuşatmış olan maddeci bakış açısı, insanların statülerine göre onlara değer verilmesinin başlıca sebebiydi. Dönemin toplumunun maddeci bakış açısı ancak parası olan insanı dikkate alır ve onu üst sınıf insan olarak değerlendirir.⁹³ İnsanların davranış ve görüşlerine etki eden başlıca unsur bu satırlarda saklıdır. Böyle bir toplumda yaşayan bir birey olarak Holroyd iyi bir statüsü veya başka bir deyişle parası olmadığı için karısı tarafından kendisine değer verilmediğinin farkındadır: *HOLROYD: Çık git, o zaman, sen zaten hep evimde çok fazla oldun*⁹⁴. Aşağılık duygusunun doğal bir sonucu olarak, sınıf çatışmasının, karı koca arasında evde liderlik kavgasına dönüştüğünü görürüz. Lizzie, gerçekten de Holroyd için yanlış bir tercihtir. Çünkü işçi sınıfı standartlarında bir yaşam ve Holroyd gibi bir eş, orta sınıfın değerlerini taşıyan ve o değerlerle büyümüş olan bayanı mutlu edemeyecektir.

Oyunda statü ve sınıf ilişkisine dair dikkat çekici bir başka nokta ise Blackmore'un Bay Holroyd'u tanımlayan satırlarında saklıdır. Blackmore Lizzie'nin Holroyd gibi biriyle niçin evlendiğini şöyle yorumlar: *“BLACKMORE: Ama onda kaslarından ve seni çeken güzel bakışlardan başka bir şey yoktu.”*⁹⁵ Holroyd'un kadın tarafından beğenilmesinin olabilecek tek sebebi olarak vücudu yani fiziki gücü anılır. Bir işçinin, sanayi sistemine sunduğu veya sunabileceği tek gücü kaslarıdır. Maden ocağında veya fabrikadaki sistem, işçinin ne kadar verimli çalıştığını değerlendirirken onun kas gücünü dikkate alır; bir başka deyişle işçi, sahip olduğu diğer bütün duygusal ve zihni özelliklerinin dışında sadece kas gücüne indirgenir. Bu indirgeme sosyal planda Bay Holroyd'un eşi tarafından beğenilmesi konusunda da yapılır. Blackmore'un, sistemin bir işçiyi tanımlayıp değer atfettiği şey üzerinden Bay Holroyd'a değer atfetmesi oldukça çarpıcı bir noktadır. Lizzie'nin sadece kasları için eşiyile evlenmiş olması, yani eşine değer ve güç olarak başka bir şey atfetmemesi, ekonomik sistemin bir işçiye verdiği değer, toplumun maddeci yargılarıyla paralellliğini göstermektedir. Buradan, sosyal tabakalaşma veya sınıf probleminin,

⁹³ Friedrich Engels. **The Condition of Working Class in England.** (London: Penguin Books, 1987) s: 276

⁹⁴ “HOLROYD: Go, then, for you've always been too big for your shoes, in my house” **The Complete Plays of D.H. Lawrence.** s: 27

⁹⁵ BLACKMORE: But there was nothing else in him but his muscles and his good looks to attract you to him? **A.g.e** s: 37

İngiliz toplumunda endüstrileşme ile doruk noktaya ulaştığına ve toplumun en küçük parçası olan aileyi de derinden etkilediğine şahit oluruz.

İlk incelediğimiz **A Collier's Friday Night**'da olduğu gibi, ailesini geçindirmek için ağır koşullarda çalışmasına rağmen evdeki otoritesini yitirmiş olan Bay Holroyd, toplumda olduğu gibi evde de kendisine değer verilmemesine tepki gösterir. Oyun, eşler arasında üstünlük kavgasına dönüşen sınıf çatışmasının ailede oluşturduğu gerilime dikkatleri çeker:

*BAY HOLROYD: Ne! Ne! Bu evde kimin efendi olduğunu göreceğiz. Sana söylüyorum, buna bir son vereceğim.(Elini masaya vurur) Bu bitecek.(Tekrar vurur) Yeter dayandım, o kadar. Sen bu evde benim bir insan değil, köpek olduğumu sanıyorsun, öyle mi?*⁹⁶

Oyun boyunca ne Lizzie ile ne de kocası ile yakınlık kurabiliriz. Seyirci olarak Lizzie'nin kocasına karşı tavrının doğru olup olmadığını tam olarak bilemeyiz. Lawrence, oyunun son sahnesine kadar maden işçisini Bayan Holroyd'un perspektifinden sunar. Son sahnede ise bu gerçekliği büyükanne aracılığıyla farklı bir açıdan gözler önüne serer. Yaşlı bayanın, oğlunun eğlenceye ve alkole olan düşkünlüğünü bu ağır şartlardan kurtulması ve rahatlaması şeklinde nitelediğini görürüz: “*Tabi, bütün gün bir ocağa tıklmış olan bir adamdan ne bekleyebilirsin? Biraz rahatlaması lazım*”⁹⁷ Büyükanne, oğlunun içinde bulunduğu şartların ve yaşadığı hayatın endüstrileşmenin acı ve ağır bir sonucu olduğunu ifade eder. O, İngiltere'nin endüstrileşmesinin oğulları, ailesi ve tüm işçi sınıfı için ne tür kayıplara yol açtığının farkında olan bilge bir bayandır:

BÜYÜKANNE (feryat ederek): Eh, onu eve getirecekler, biliyorum ezilmiş ve parçalanmış olarak getirecekler! Oğullarımdan birini de etleri

⁹⁶ HOLROYD: What! What! We'll see who's master in this house. I tell you, I'm going to put a stop to it. (he brings his fist on the table with a bang.) It's going to stop. (he bangs the table again) I've put up with it long enough. Do you think I'm a dog in the house, and not a man, do you? **A.g.e** s: 28.

⁹⁷ “Well, what can you expect of a man as ‘as been shut up in the pit all day? He must have a bit of relaxation.” **A.g.e** s: 48

yanıp dökülene kadar ocakta yaktılar. Biri de bir omuzu ezilip düşene kadar vuruldu ve onları eve, bana getirdiler. Ve şimdi de bu...⁹⁸

Daha önceden de oğullarını kaybettiği için başına geleceklerin çok iyi farkında olan büyükanne, oğlunun ocaktan gelen kötü haberini duyduğunda arkasından neler olabileceğini bir çırpıda söyleyiverir. Yaşlı bayan endüstrileşmenin olumsuz etkilerini kocasının üzerinde de görmüştür. Oğlunun ölüm haberini iletildiğinde kocasının, yani bir babanın oğlunun maden ocağında ağır bir şekilde yaralanmasına gösterdiği tepki endüstrileşmenin yol açtığı kayıpları ifade etmesi açısından çok önemli bir noktadır. Oğullarını kömür ocaklarında kaybederek endüstrileşmenin bedelini ödeyen bu görmüş geçirmiş bayan, yıllarca ağır iş yükü altında çalışmış olan kocasının ne halde olduğunu şöyle anlatır:

BÜYÜKANNE: Babasını uyandırıp ona oğlunun ağır yaralandığını anlattığımda, bıyıklarının üzerinden bakarak kalkıp yatağın içinde oturdu ve “gelmeli miyim?” diye sordu. Ama ben gömleğini, üstünü başını hazırladığımda hala yataktaydı. Hiçbir duygusu olmayan bir adamla yaşamanın ne demek olduğunu bilemezsin.⁹⁹

Bu ifadeler, sistemin bu yaşlı adamı ruhsuz bir insana dönüştürmüş olduğuna işaret eder. Bir baba olarak oğlunun maden ocağında yaralanmış olması bile onun duygusal bir tepki vermesini sağlamaz. Bütün oğullarını yerin altında kaybeden baba, sessizliği ve duyarsızlığı ile Lawrence’ın insanlıktan çıkmış bireyler olarak tanımladığı durumun somutlaşmış bir örneğini oluşturur. Büyükanenin konuşması, endüstri sisteminde, insanların bir kısmının çeşitli kazalara ve hatta ölümlere maruz kaldığını, sağ kalıp o şartlar altında yaşayabilenlerin de insana özgü özelliklerini kaybederek yaşamlarını bir makine gibi sürdürdüklerine işaret eder.

⁹⁸ GRANDMOTHER (*wailing*): Eh, they’ll bring him home, I know they will, smashed up and broke! And one of my sons they’ve burned down the pit till the flesh dropped off him, and one was shot till his shoulder was all of a mosh, and they brought them home to me. And now there’s this...**A.g.e** s: 50.

⁹⁹ GRANDMOTHER: And when I waked his father up and told him, he sat up in bed starrng over his whiskers, and said should he come up? But when I’d managed to find out the shirt and things he was still in bed. You don’t know what it is to live with a man that has no feeling. **A.g.e** s: 59.

Ağır başlı bilge bir bayan olan büyükanne, çalışma şartlarını dikkate almadan kocasını sorgulayan ve eleştiren Lizzie'nin anlayışsızlığına ve kocasına karşı yanlış tutumlar içerisinde olduğuna dikkatleri çeker: “*Sen kendini hep ondan üstün gördün, Lizzie, biliyorsun ki o buna dayanacak adam değil.*”¹⁰⁰ Bu satırlarda Lizzie'nin kocasıyla yaşadığı çatışmanın kaynağı çok net bir şekilde ortaya konur. Büyükanne, gelininin oğlundan daha üst bir sınıfa ait olduğu gerçeğini kabul etmekle birlikte genç bayanın kocasını ve evini idare etme becerisini gösteremediğinden de söz eder:

BÜYÜKANNE: (kinini belli ederek): Ve eve ekmek getiriyorken, hangi adam, karısı onun evde acı üzre yaşamasına sebep olursa onu terk etmeyecektir?

....

BÜYÜKANNE: Olan biteni ortaya çıkarmada sen hep çok zeki oldun. En küçük oğlumun zeki bir kadınla evlenmesine hep üzüldüm. O sadece biraz şaşırtmaca ve yönetme istedi, ama siz zeki kadınlar buna izin vermezsiniz.

*BAYAN HOLROYD: O bir köle istedi, bir kadın değil.*¹⁰¹

Farklı sınıflardan gelmelerine karşın, büyükanne ile Bayan Holroyd aynı sosyal ve ekonomik düzenin kurbanıdır.¹⁰² Bayan Holroyd'u, yaşadığı sıkıntılara katlanan geleneksel bir bayan olmaktan alıkoyan temel sebep, şüphesiz, ekonomik bir güvencesi olduğu için kendine güvenmesi ve üst sınıftan gelmesidir. Bu sebeple, büyükannenin tersine, genç bayan maruz kaldığı şartlara katlanmayı ve kocasının yol açtığı soyut ve somut kirliliği göz ardı etmeyi reddetmiştir: “*Yaşlı kadın Holroyd, hayatta kalmak için boyun eğmeyi öğrenmiştir. Lizzie ise boyun eğip teslim olmaksızın boynunun kırılmasını tercih etmektedir.*”¹⁰³

¹⁰⁰ “You thought yourself above him, Lizzie, and you know he’s not the man to stand it.” **A.g.e** s: 49

¹⁰¹ GRANDMOTHER (*venomously*): And what man wouldn’t leave a woman that allowed him to live on sufferance in the house with her, when he was bringing money home?

GRANDMOTHER: You’ve always been very clever at hitting things off, Lizzie. I was always sorry my youngest son married a clever woman. He only wanted a bit of coaxing and managing, and you clever women won’t do it.

MRS.HOLROYD: He wanted a slave, not a wife. **A.g.e** s: 49

¹⁰² **Sylvia Sklar. s: 77**

Oyunda, temizlik ve kirlilik kavramlarının işaret ettiği kavram, kişi ve sınıfları inceledikten sonra, işçi sınıfına ait Bay Holroyd ile orta sınıfın davranış ve beklentilerini taşıyan Bayan Holroyd'un evliliklerinin, sınıf çatışması üzerine kurulu olduğunu tespit ettik. İngiliz toplumunun alt sınıflara ve üst sınıflara olan bakışını ortaya koyarak sosyal tabakalaşmanın birey ve aile planında sebep olduğu sınıf çatışması sorununu analiz ettik.

Bir sonraki bölümde ele alacağımız **The Daughter-in-Law**'da ise Lawrence, toplumu kuşatan maddeci anlayışın işçi sınıfı ve orta sınıf karakterler tarafından nasıl sergilendiğini ön planda tutarak sosyal tabakalaşma sorununa başka bir açıdan ışık tutar.

2.3 The Daughter-In-Law

The Daughter-in-Law, ilk defa 1936 yılında Walter Greenwood tarafından **My Son's My Son** adı altında tiyatro seyircisine sunulmuştur. Lawrence tarafından "ne komedi ne de tragedya, sadece sıradan bir oyun" olarak tanımlanan oyunun ne zaman yazıldığına dair net bir bilgi edinemeyiz. Yazarın mektuplarında **The Daughter-in-Law** isminde bir oyundan bahsedildiğine de hiç rastlamayız: "*Ondan ismiyle bahsettiği hiçbir kayıt yok ve bu yüzden bu oyunun ilk üç işçi oyunu arasında olup olmadığını kesin olarak söylememiz mümkün değildir.*"¹⁰⁴ Lawrence'ın oyunlarını inceleyen Sylvia Sklar, oyunun ismine ve ne zaman yazıldığına ilişkin net bilgilerimiz olmasa da Lawrence'ın 'ne komedi ne de tragedya' ifadesinin **The Daughter-in-Law**'a uygun düşüğünü vurgular.¹⁰⁵ Çünkü oyundaki öykü, sonu itibariyle tam olarak ne komedi ne de tragedya özellikleri taşımaktadır.

Oyun içerik ve biçim özellikleri bakımından Lawrence'ın **A Collier's Friday Night** ve **The Widowing of Mrs. Holroyd** adlı oyunlarını tamamlayarak bir üçleme oluşturur. Peter Gill tarafından da 1967'de sahnelenen ve büyük ilgi toplayan oyun,

¹⁰³ Both are presented as trapped in the social treadmill of a particular way of life. Old woman Mrs. Holroyd has learnt to bend in order to survive. Lizzie would rather have her neck broken than learn to bend in submission. **A.g.e** s: 77

¹⁰⁴ There is no record of his ever having mentioned it by name, and there is therefore no way of being certain whether it was among the first three colliery play. **Sylvia Sklar**. s:86

¹⁰⁵ **A.g.e** s: 86

gerçekçi diyalogları, karakterleri ve öyküsü ile bir kısım eleştirmen tarafından ‘natüralist şaheser’ olarak nitelendirilmiştir.¹⁰⁶ Oyun bazı eleştirmenler tarafından eşler arasındaki statü savaşı, bazıları tarafından İngiltere’yi kuşatan ulusal kömür grevini ele alan bir inceleme olarak değerlendirilmiştir. Oyunu izleyen bütün eleştirmenlerin ortak görüşü ise oyunun etkileyici bir gerçekçilikle hayatı yansıttığıdır.¹⁰⁷

The Daughter-in-Law’un öyküsü bir kömür işçisinin ailesini ele alır. Paranın toplumsal katmanlaşmaya yön veren en önemli güçlerden biri olduğu oyunda ön plana çıkan temadır. **A Collier’s Friday Night**’daki işçi ailesinin yoksullukla, yani parasal sıkıntılarla mücadelesinin yerini bu oyunda paranın varlığı ile olan mücadele almaktadır. Bir miktar ‘sermaye’, kömür işçisi olan Luther’in hayatına Minnie ile yaptığı evlilikle beraber girer. Luther evleneceği kıza miras olarak kalmış paranın mutluluğuna nasıl etki edeceğini bilmemektedir. Karı koca arasındaki uyumsuzluklar, Minnie’nin hayata yaklaşımının Luther için fazla rahatsız edici olması sebebiyle, evliliklerinin daha ilk aylarında ortaya çıkar. Oyunun sonunda Minnie, evliliğini kurtarabilmek için maddi varlığını elden çıkarır. Bu eylemiyle, eşinin ona sunduğu işçi sınıfı standartlarını kabullenerek aradaki sınıf farkına son verir: “*Ekonomik olarak kendini kocasının seviyesine indirerek Minnie, dramatik bir şekilde evliliğe eşit şartlarda girmek istediğini gösterir.*”¹⁰⁸

Oyun diğer işçi oyunlarından farklı olarak iki ayrı yerde geçer. Biri Luther’in annesi Bayan Gascoigne’nin ortalama işçi sınıfı standartlarına sahip evdir; ikinci yer ise Luther’in evliliği ile hayatına giren yeni standartlara sahip evdir. Oyun ilk sahnesini Mrs. Gascoigne’nin mutfağını takdim ederek açar. Lawrence’ın oyunun geçtiği yer olarak seçtiği ortam yine çok kullanımlı olması sebebiyle evin merkezi konumundaki mutfaktır. Mutfağın seçilmesi, seyircinin ekonomik açıdan aileyi değerlendirebilmesi için çok yerindedir. İlk incelediğimiz **A Collier’s Friday Night**’ta geçen ‘mutfak-oturma odası’ birlikteliği bu oyunda da işçi yaşamını bütün yönleriyle yansıtmaktadır. Seyirci olarak biz, karakterlerin birbirleriyle olan ilişkilerine oturma odası olarak da

¹⁰⁶ “It was not for its documentary accuracy that the play was recognized as a ‘masterpiece of naturalism’ but for its rendering of a truth about life...” **A.g.e** s: 88

¹⁰⁷ **A.g.e** s: 88

¹⁰⁸ “Reducing herself financially to his level, Minnie dramatically demonstrates her willingness to enter that relationship on equal terms.” **A.g.e** s: 105

kullanılan bu mutfakta daha yakından tanıklık ederiz. Bu bağlamda, mutfak, ailenin hem sosyolojik hem de ekonomik olarak çözümlenebilmesi için evin merkez noktasıdır. “*A Collier’s Friday Night*’ta da olduğu üzere, karakterlerin bakış açısından dünyanın nasıl görüldüğünü anlamamız için olayın geçtiği yerin özenle dekore edildiğini görürüz.”¹⁰⁹

Daha önceki bölümlerde incelediğimiz **A Collier’s Friday Night** ve **The Widowing of Mrs. Holroyd**’dan farklı olarak, **The Daughter-in-Law** işçi sınıfı standartlarının daha üstünde bir yaşam tarzını, Luther’in evlilik sonrasında yaşadığı evle bize sunar. Bu, işçi sınıfı ile orta sınıf yaşam standartlarının ne ölçüde farklı olabileceğini daha yakından inceleyebilme fırsatını verir. İlk sahnede Luther’in annesinin mutfağı “*bir işçinin mutfağı—yoksul değil: Windsor sandalyeleri, yemek masası, boyanmış tahtadan dolap, kırmızı kumaşla kaplanmış koltuk*” şeklinde tanıtılır.¹¹⁰ Son derece yalın ifadelerle tanıtılan mutfaktaki eşyaların çok özel olmadıklarını anlarız: “*Bayan Gasoigne’nin mutfağı her hangi bir işçinin mutfağının gerçekte nasıl olduğuna dair bir standart oluşturur.*”¹¹¹ Birinci perdenin ikinci sahnesi ise Luther ile Minnie çiftinin mutfaklarında geçer. Bu kez eşyaların her biri için ayrıntılı ve betimleyici ifadeler kullanılır. Mobilyaların hangi tür keresteden yapıldığından, sandalyelerin üzerindeki kirlentlerin rengine kadar bütün detaylar verilir: “*Güzel—çok iyi bir stilde döşenmiş; hasır kaplı sandalyeler, siyah meşeden bir dolap, bakır mumluklar, vs. Sandalyelerde yeşil kirlentler.*”¹¹² Bir eleştirmenin belirttiği gibi:

Minnie’nin üstün ve farklı olduğunu ve bütün parasını kayın validesinin kullanışsız diye suçladığı “modası geçmiş eski mobilyalara” harcadığını öğreniriz... Minnie’nin mutfağı onun bulunduğu çevrede farklı bir kişi ve

¹⁰⁹ ... we have already seen, in connection with **A Collier’s Friday Night**, how that setting is itself designed to make us see the world it represents from the point of view of the characters within it. **A.g.e** s: 109

¹¹⁰ “A collier’s kitchen—not poor: Windsor chairs, deal table, dresser of painted wood, sofa covered with red stuff.” **The Complete Plays of D.H. Lawrence**. s: 207

¹¹¹ “Mrs. Gascoigne’s kitchen establishes a standard for the audience of what a collier’s kitchen should ‘actually’ look like.” **Sylvia Sklar**. s: 92

¹¹² “It is pretty—in “cottage” style; rush-bottomed chairs, black oak-bureau, brass candlesticks, delft, etc. Green cushions in chairs.” **The Complete Plays of D.H. Lawrence**. s: 222

*daha üstün bir statüde olduğunu gösterir. Kendisini çevreye uyduracağına, çevresini kendisine uydurmaya çalışan bir tavrı vardır.*¹¹³

İşçi sınıfından gelen bir başka karakter olan Bayan Purdy de evin farklılığını bir komşu olarak doğrular: “*Değişik, çok değişik ve çok da güzel görünüyor.*”¹¹⁴ Böylece Lawrence, eşler arasındaki sınıf farklılığını ve bunun oluşturacağı gerilimin arka planını, iki farklı mutfak ve dekor kullanarak sağlamış olur.

Minnie oyunun geçtiği lüks mutfağın sembolize ettiği sosyal sınıfın oyundaki tek temsilcisidir. Diğer oyunlardaki işçi eşlerinden farklı olarak bu kez karşımızda, işçi sınıfı şartlarını kabul etmemiş, elindeki maddi güçle çevresini kendi standartlarına uydurmaya çalışan bir kadın karakteri vardır. Minnie evinin fiziki görünümünü orta sınıfın beğenisine göre düzenlemiştir. Daha önceki oyunlarda, işçi sınıfı çevresine yerleştirilmiş bir orta sınıf bayan karakter ile altı çizilen sınıf çatışması, **The Daughter-in-Law**'da farklı sunulmuştur. Lawrence sınıf farklılıklarını, ilk defa bu oyunda, bir işçiyi orta sınıf standartların hâkim olduğu bir çevreye yerleştirerek sunar. Doğal olarak bu defa oyundaki dekorla yani yaşadığı ortam ile sorunları olan karakter bir işçi olan Luther'dir.

The Widowing of Mrs. Holroyd'da, Lizzie'nin bütün hayatını işgal eden kirlilikle savaş, Minnie için kocası eve girince başlar. Ocaktan gelen Luther'in bütün kömür pisliği ile “*güzel, farklı, çok farklı*” diye nitelendirilen eve girişini resmeden sahne, evle işçi arasındaki çelişkiyi bütün çıplaklığıyla ortaya koyar. Luther taban tabana zıt düştüğü ve hayatını zorlaştıran bu kurgudan mutlu değildir. Minnie'nin pahalı ve kıymetli eşyalarının kirlenmemesi için kocasının eylemlerine getirdiği kısıtlamalar, onu huzursuz bir yaşamla karşı karşıya bırakmaktadır. Eve gelir gelmez yıkanması, koltuklara oturmadan önce üzerlerine gazete sermesi gibi yapmaya zorlandığı eylemler, onun için bu evliliği çekilmez kılar. Kendisine sorduğunda Minnie'nin niçin onunla evlendiğine cevap bulamaz: “*Onun benimle niçin evlendiğini bilmiyorum, çünkü eve*

¹¹³ We have been told that Minnie is superior and different and that she spent all money on “nothing but old-fashioned stuff” which her mother-in-law condemns as unserviceable... Minnie's kitchen identifies her as a misfit in the neighborhood. The way in which she has tried to fit the environment to herself, rather than adapting herself to it. **Sylvia Sklar**. s: 92

¹¹⁴ “MRS. PURDY: It's uncommon, very uncommon, Mester Gaskin—and looks well, too” **The Complete Plays of D.H. Lawrence**. s: 232

adımımı attığım dakikadan, evden çıkıncaya kadar bende hatadan başka bir şey bulmuyor."¹¹⁵ Luther'ın, oturuşu kalkışı gibi basit eylemlerde eşinin isteklerine göre hareket etmek zorunda olması, kendi tercihlerini ve benliğini ortaya koyamamasına sebep olmaktadır. Üstelik bir taraftan hayatına giren bir dizi kısıtlamalara maruz bırakılırken, diğer taraftan pasif bir erkek olmakla suçlanmaktadır. Aşağıdaki satırlarda Minnie'nin kocasına sadece ev sınırları içerisinde değil, iş hayatında da yön vermeye çalıştığını görürüz:

MINNIE: Ne yaptığın değil nasıl yaptığın esastır. Aylak aylak her hangi bir işle uğraşırın; bitir de nasıl bitirirsen bitir. Bu sensin.

....

MINNIE: Biliyorum, sen tam işinin adamı değilsin—kendini işine hiç vermediğini diğer işçilerden duydum.

....

*MINNIE: Sen hayatın boyunca yedi şiline çalışan gündelik bir işçi kalacaksın—ve işler tıkrında olduğu müddetçe bununla tatmin olacaksın.*¹¹⁶

Minnie'nin orta sınıf standartları, kendisinin köklü alışkanlıkları ile çatıştığı için Luther, yanlış bir evlilik yaptığına karar verir.¹¹⁷ Bertha gibi işçi sınıfının değerleriyle büyümüş bir kızla evlilik yapmış olmasının daha uygun olacağını fark eder ve bu gerçeği oyunda dile getirir: "*Bana karşı eşimin hiçbir zaman olmadığı kadar iyiydi. Keşke onunla evlenmiş olsaydım.*"¹¹⁸

¹¹⁵ "LUTHER: Ay—I dunno what she's married me for, for it's nothing but fault she finds with me, from the minnit I come in the house to the minute I leave it." **A.g.e** s: 29

¹¹⁶ MINNIE: It is not what you do, it's how you do it. Sluther through any job; get to the end of it, no matter how. That's you.

MINNIE: I know you are not much of a workman—I've heard it from other butties, that you never put your heart into anything.

....

MINNIE: You will a day-man at seven shillings a day till the end of your life—and you will be satisfied, so long as you can shilly-shally through. **A.g.e** s: 226

¹¹⁷ **A.g.e** s: 94

¹¹⁸ "She was better to me than ever my wife's been. I wish I'd had married her. **A.g.e** s:235

Kullanılan iki ayrı mutfak dekoru gibi, karakterlerin konuşmalarındaki aksan farklılıklarına da aynen yer verilmesi sınıf katmanlarına dikkatimizi çeker. Minnie'nin konuşmalarında standart bir İngilizce sunulurken, Luther'in, kayınvalidenin ve komşuların diyaloglarında anlaşılabilir boyutlarda bozuk bir aksan göze çarpar. **The Daughter-in-Law**'da, orta sınıf karakter Minnie ile işçi sınıfından gelen yeni ailesi arasındaki sınıf farklılığı, farklı aksan kullanımları ile somut bir şekilde ortaya konur.¹¹⁹ Kullanılan dil, oyundaki karakterlerin hangi sosyal katmana ait olduklarına işaret eden teknik araçlardan biridir. Bu açıdan karakterlerin iki ayrı sınıf eğilimi gösterdiklerini söyleyebiliriz. Luther ve ailesi işçi sınıfı standartlarını taşıırken, Minnie ise onların arasına bir yabancı olarak girmiş, orta sınıf değerleri taşıyan bir karakter olarak belirir. Yaşlı kayınvalidenin, oğullarının ve komşularının hiç tecrübe etmedikleri değişik bir yaşam tarzı ile aileden ayrışan Minnie, kullandığı dil açısından da bu aileden farklı bir karakter olmaktadır.

Görüldüğü üzere, Minnie'nin Gascoignes ailesiyle uyuşmadığı gerçeği farklı iki mutfak ve dil kullanımları aracılığıyla yansıtılmaya çalışılmaktadır. Erkeğin ailedeki rolü üzerinde de işçi sınıfından gelen bayanlar Gascoigne ve Purdy'nin, Minnie'den farklı görüşlere sahip oldukları anlaşılır. İşçi sınıfı bayanların hayatlarındaki erkekler onlar için acı ve sıkıntı kaynağıdır. Maden ocaklarından veya grev alanlarından her an yaralanma veya ölüm haberi gelebilmektedir: "*BAYAN GASCOİĞNE: Yaşamını erkekler üzerine kurmuş bir kadın, ister eşi ister oğlu olsun, eninde sonunda başına çökecek olan bir şey inşa etmiş gibidir.*"¹²⁰ Joe'nun ocakta yaralandığı için bir ay çalışmaması ve diğer taraftan Luther'in evlilik dışı ilişkisinden dolayı ödemesi gereken para cezası, erkeklerin yaşlı kadının hayatına getirdikleri sıkıntılardır. Başka bir işçi öyküsü de Bayan Purdy'den gelir. Bayan Purdy de işçilerin, eşlerinde ve annelerinde derin acılar ve endişeler oluşturduklarında hemfikirdir:

Korkunç bir şey. Benim beyime haftada bir guinea'ye pis bir gece işi verdiler, şirket için tam elli yıl çalıştı ve şimdi altmış-iki yaşında—tezgâhta çalışmayı hak etmediğini söylediler, diğer taraftan yollarda

¹¹⁹ Sylvia Sklar. s: 109

¹²⁰ "MRS. GASCOIGNE: For a woman builds her life on men, either husbands or sons, she builds on something as sooner or later brings the house down crash on her head." **The Complete Plays of D.H. Lawrence** s: 265

*kölelik yapmak zorunda ve ağzına bir lokma yemek koyamayacak kadar yorgun geliyor eve.*¹²¹

Minnie ise yaşlı bayanların anlattıkları acı ve endişe ile dolu deneyimlerini henüz yaşamamıştır. Bu gerçeklerden habersiz, orta sınıfa ait olmanın verdiği bir rahatlıkla hayata daha iyimser bakmaktadır. Diğer oyunlarda ele aldığımız orta sınıf bayan karakterler gibi, Minnie de eşine üstünlük kurmaya çalışmaktadır. Bu sebeple eşini kendi istediği şekle sokabilme adına ümitlidir. “*Hatta belki de eşine karşı olan üstünlüğünden bir parça alarak Minnie karşı çıkar: ‘Şurası kesin ki erkeklerin nasıl davranacağı onları nasıl yetiştirdiğine bağlıdır.’*”¹²² Minnie kayınvalidesini, oğullarını iyi yetiştirememekle suçlar. Ona göre her şeyi onlar için düşünen, planlayan ve harcayan anneleri yüzünden, oğulları kendilerine güvenlerini yitirerek madden ve manen bağımlı hale gelmişlerdir. Öyle ki Luther’in annesine olan bağlılığı evlilik hayatını bile etkilemektedir. Minnie, kayınvalidesinin oğullarını bu kadar bağımlı yetiştirmesini eleştirir.

*Fakat ben şimdi anlıyorum, bu senin hatanmış. Onu aldın ve gerçek istediği şeyin sen olduğuna inandırdın. Onu bir çocuk gibi tuttun, bir çocuk gibi istediği şeyi bile sen verdin. Hiçbir zaman zorlukları yaşamadı—hiç hayatı tanımadı. Bütün bunları ona sen yaptın.*¹²³

Minnie’nin buradaki ifadelerinden, kendi ayakları üzerinde durabilen, annesinin boyunduruğundan ve karısının ekonomik gücünden bağımsız bir eş istediği anlaşılır. Bu sebeple, elindeki bütün parayı harcamasını kocasını özgürleştirme çabası olarak

¹²¹ MRS. PURDY: It’s something awful. They have gave my master a dirty job of nights, at a guinea a week, and he’s worked fifty years for the company, and isn’t but sixty-two now—said he wasn’t equal to stall-working, whereas he has to slave on the roads and comes home that tired he can’t put his food in his mouth. **A.g.e** s: 211

¹²² “...even perhaps of retaining some measure of her superiority, Minnie, protests, “I’m sure it depends what you make of them.” **Sylvia Sklar.** s: 107

¹²³ “But I know now, it was your fault. You held him, and persuaded him that what he wanted was you. You kept him, like a child, you even gave him what he wanted like a child. He never roughed it—he never faced out anything. You did all that for him.” **The Complete Plays of D.H. Lawrence.** s: 255

görebiliriz. “MINNIE: *Onun aramızda sorun olarak durmasından bıkmıştım. Yüz yirmi kadardı. Manchester’a gittim ve harcadım.*”¹²⁴ Böylece kocası ile arasındaki en büyük maddi engel kalkmış olur: “*Diğer erkeklerin eşleri ile aynı gemideyim şimdi ve böylece ben de aynısını yapmak zorundayım.*”¹²⁵ Bir anlamda kendisini eşinin şartlarına indirgeyerek eşitler ve diğer işçi sınıfı bayanların şartlarını kucaklamaya hazır olduğunu bildirir: “*Ücretsiz çaylara gideceğim, çorba getireceğim ve haftada on şilin ile evi idare edeceğiz.*”¹²⁶ Diğer işçi kadınları evlerini geçindirmek için neler yapıyorsa o da aynısını yapacaktır. Kendisi işçi sınıfına ait bayan olmaya karar verirken, eşinin özgürleşerek gerçek bir koca olmasını istemektedir. Böylece, oyunun sonunda Minnie’nin, çevresini kendine uydurmak çabasından vazgeçtiğini görürüz.

Gelin ile Gascoigne ailesinin ayrıştıkları en önemli konu paranın kullanımı ile ilgilidir. Minnie rahatı için kolaylıkla para harcayan biridir. Gelin olarak geldiği bu işçi ailesine göre ise rahatlık için para harcama henüz çok lüks bir yaşam şeklidir. Çünkü para en temel ihtiyaçlar için harcanmalıdır:

BAYAN GASCOIGNE: Midland’ten istasyona gelmek için yarım lira!

Nasıl yani? Sen ne dediğini bilmiyorsun.

MINNIE(parayı adama ödeyerek): Teşekkürler.

ŞOFÖR: Teşekkür ederim. İyi günler.

(Şoför ayrılır.)

BAYAN GASCOIGNE: Tanrım, parayı nasıl tüketeceğini çok iyi biliyorsun.

MINNIE: Çantayı taşıyamadım.

BAYAN GASOIGNE: Eastwood otobüsüyle gelebilirdin.

MINNIE: Yağmur yağıyor.

*BAYAN GASCOIGNE: Şeker de değilsin tuz da.*¹²⁷

¹²⁴ MINNIE: “Minnie: I was sick of having it between us. It was but a hundred and twenty. So I went to Manchester and spent it.” **A.g.e** s: 259

¹²⁵ “MINNIE: I’m in the same boat as other men’s wives now, and so I must do the same.” **A.g.e** s: 261

¹²⁶ “MINNIE: I’ll go to the free teas, and fetch soup, and with ten shillings a week we shall manage.” **A.g.e** s: 261

¹²⁷ MRS. GASCOIGNE: Half a crown for coming from the Midland to the station! Why? You don’t know what you’re talking about.

MINNIE(*paying him*): Thank you.

Minnie'nin taksiye binerek eve gelmesi yaşlı kadın için anlaşılabilir bir durum değildir. Yaşlı kadına göre paranın saklanması gerekir. Çünkü hayatın ne zaman ne getireceği bilinmez. Ocaktan her an bir kaza, ölüm veya yaralanma haberi gelebilir. Bir işçi ailesine ilişkin bu gerçekleri Minnie bilmemektedir. Amcasından kalan bütün parayı dört gün içerisinde harcadığını açıkladığında yaşlı kadının tepkisi, paranın zor günler için saklanması gereken bir değer olduğunu ifade eder niteliktedir.

BAYAN GASCOIGNE: O kadar para çöpe atıldı. Belki de çocuklarınızın ekmeği.

MINNIE: Hayır, bunu sağlamak Luther'in görevi.

BAYAN GASCOIGNE: Peki öyleyse, diyebileceğim şey şu ki, umarım o paraya hiç ihtiyaç duymazsınız. Ya benim Luther'im ölürse...

MINNIE: O zaman ben çalışmaya başlarım.

*BAYAN GASCOIGNE: Ama ya üç dört çocuğunuz olursa.*¹²⁸

Diğer taraftan, Minnie'nin elindeki bütün para ile aldığı şeyler onun üst sınıflara olan eğilimini gösteren başka bir durumdur. Değerli tablolar ve pahalı elmas bir yüzük yaşlı kadın için ihtiyaç olarak dikkate alınmayacak şeylerdir. Birkaç günde bu kadar paranın harcanmış olmasına Bayan Gascoigne çok acınır ve gözyaşlarını tutamaz: "*BAYAN GASCOIGNE(ağlamaya başlayarak): Gel, Joe, gidelim; gidelim oğlum. Gözlerim bugün görmek istediğinden çok daha fazlasını gördü. Gidelim oğlum.*"¹²⁹

CABMAN: Thank you. Good afternoon.

The cabman goes out.

MRS. GASCOIGNE: My word, you know how to make the money fly.

MINNIE: I couldn't carry a bag.

MRS. GASCOIGNE: You could have come in the bus to Eastwood.

MINNIE: It's raining.

MRS. GASCOIGNE: You re not sugar not salt. **A.g.e** s: 249

¹²⁸ MRS. GASCOIGNE: Good money thrown away. Maybe the very bread of your children.

MINNIE: Nay, that's Luther's duty to provide.

MRS. GASCOIGNE: Well, a' I can say is, I hope you may never come to want. If our Luther died...

MINNIE: I should go back to work.

MRS. GASCOIGNE: But, what if you had three or four children? **A.g.e** s: 261

¹²⁹ MRS. GASCOIGNE(*beginning to cry*): Come, Joe, let's go; let's go, my lad. I've seen as much this day as ever my eyes want to see. Let's go, my lad. **A.g.e** s: 262

Oyunun bu sahnesinde aslında orta sınıf insanlar ile işçi sınıfı insanların para harcama eşiklerinin ne derece farklı olduğunun altı çizilmiş olur. Çünkü para, işçiler için yerin altında alın teri ile kazanılır; yerin üstüne çıkınca da para en fazla ekmek ve su gibi temel ihtiyaçlar demektir. Maden ocaklarında ne kadar zor şartlarda para kazanıldığını bilmeyen sermaye sahipleri için ise para mutlu olabilecekleri her hangi bir şey için kolaylıkla harcanabilen bir maddedir. Oyunda paranın Minnie tarafınca anlaşılın değerine gelince, ona göre para, kendisini mutlu kılabilcek bir şeyi elde etmek için harcanan bir araçtır. Bu sebeple, Luther ile evlendiklerinde evini değerli mobilyalarla döşemekten, pahalı yemek takımları almaktan sakınmamıştır. O, miras yoluyla doğrudan sermaye sahibi olduğu için paranın ne kadar zor kazanıldığını bilmez.

BAYAN GASCOIGNE(atkısını takarak): Bir günlük marifet—bir günün marifeti. Doksan pound! Hayır, hayır, hayır, of, hayır—hayır! Gidelim, Joe oğlum. Ah Luther'im, ah Luther'im. Gidelim Joe, gel.¹³⁰

Yaşlı kadını derinden üzen ve hatta ağlatan durum Minnie'yi rahatsız etmez. Çünkü parasını harcayarak kendisine güzel ve değerli eşyalar almıştır. Elindeki bütün maddi varlığı harcamak istemesinin bir başka sebebi yukarıda da ele alındığı üzere eşinin maddi bağımlılığını ortadan kaldırmak istemesidir. Kocasını ile arasında sınıf farklılığı oluşturan maddi güçten kurtularak evliliğinde eşitlik ve uyum aramaktadır. Dolayısıyla parasını harcaması için yeterli sebepleri vardır. Minnie'nin parayı kolay kullanmasına karşılık Gascoigne ailesinin saklama meyilli olması, bize, oyundaki iki farklı sosyal sınıfın harcama kültürlerini ve eşiklerini gösterir.

Oyundaki karakterleri maddi güce verdikleri önem açısından değerlendirdiğimizde, kadın karakterlerin—Minnie, kayınvalide ve Bayan Purdy—aynı yaklaşımlar geliştirdiklerini görürüz. Üç bayanla ilgili oyundan seçtiğimiz bazı anlar çarpıcı bir görüntü ortaya çıkarır. Bayan Purdy, kızı Bertha için toplumca belirlenmiş olan para miktarını Gascoigne ailesinden alabilmenin peşindedir. Diğer taraftan Minnie, sahip olduğu eşyaları kaybettiğinde ortaya koyduğu aşırı tepki ile dikkat çeker. Joe'nun,

¹³⁰ MRS.GASCOIGNE(*putting on her shawl*): A day's work—a day's work! Ninety pound! Nay—nay, nay—nay, oh, nay—nay! Let's go, Joe, my lad. Eh, our Luther, our Luther! Let's go, Joe. Come. **A.g.e** s: 262

tabaklarından birini kırması onu hıçkırıklara boğar. “*MINNIE(bağırarak): O benim en güzel servis tabağımdı.(hıçkırmaya başlar)*”¹³¹ Kayınvalideye gelince, onun maddi güçle ilgili tepki verdiği birkaç önemli sahne vardır. Bunlardan biri, yukarıda da örnekleri verildiği üzere Minnie’nin serveti ile ilgilidir. Onun tepkilerinde dikkatimizi çeken bir başka nokta ise oğlu Luther’in Bertha ile evlilik dışı ilişkisinin bedeli olarak belirlenen parayı ödemekten kaçınmasıdır. Joe’nun uyarılarına rağmen olayın gelini tarafından duyulması ve paranın onlarca ödenmesi noktasında ısrar eder. Bunda ısrar ederken, oğlunun evliliğinin ve mutluluğunun bozulacağını dikkate almaz:

JOE: İğrenç bir iş.

BAYAN GASCOIGNE: İğrenç veya değil, o onun oldu, benim değil artık.

*O onun kocası. “Oğlum evlenene kadar oğlumdur, daha sonrasında değil”. Şimdi bırakalım yüzleşsin bununla.*¹³²

Yaşlı bayanın düşüncesini açıklarken dile getirdiği “*Oğlum evlenene kadar oğlumdur, daha sonrasında değil*” şeklindeki özlü söz, maddi bir konuya yaklaşımını özetler. Söz konusu olan parayı gizlice ödeyerek sorunu çözmeyi reddeder. Minnie’nin olayı duymasını ve kocasının hatasının bedeli olan parayı ödemesini ister. Çünkü artık oğlu ile birlikte maaşı da başka bir kadının elindedir ve artık annesine maddi bir faydası yoktur. Üç bayanın maddi konularda ortaya koydukları tepkileri, bize orta sınıf ve işçi sınıfı karakterlerin aynı ölçüde maddeci bir tavır sergilediklerini gösterir. Minnie’nin yemek tabaklarından biri kırıldığında ağlaması ile yaşlı kadının gelininin bütün servetini tüketmiş olduğunu duyunca ağlaması arasında bir fark yoktur. Sistem işçi sınıfının geçimini zor sağlayan insanlarını da, tüketim sınırı fazla olan orta sınıfı da aynı sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Lawrence’ın bir ailenin öyküsünde, orta sınıf ve işçi sınıfına ait insanların aynı maddeci tutum içerisinde olduklarını sergilemesi ise onun oyun yazarlığı dehası ve becerisidir.

¹³¹ “*MINNIE(screams): It was my best service! (begins to sob)*” **A.g.e** s: 228

¹³² **JOE:** It is a nasty business.

MRS GASCOIGNE: Nasty or not, it’s hers now, not mine. He’s her husband. “My son is my son till he takes a wife, and no longer.” Now let her answer for it. **A.g.e** s: 220

Joe, oyunda maddeci bir tutum sergilememesi açısından dikkat çeken bir karakterdir. O ocakta başına gelen kazadan dolayı sistemin kedisine vermesi gereken parayı alamamıştır. Sebebi ise kaza olduğu anda arkadaşlarıyla oynuyor olmasıdır. Tazminat sadece çalışırken bir kaza olması dâhilinde verilmek üzere ayrılmış bir paradır. Makine gibi sürekli çalışması beklenerek düzenlemiş bir yasaya göre kolu iyileşene kadar evine ekmek götürmemekle cezalandırılmıştır. Maddi olarak böyle bir sıkıntı içinde olmasına rağmen, annesine karşı çıkararak ağabeyi Luther için verilmiş kırk poundluk cezayı yengesi bu olaydan haber almaksızın ödemek ister. Fakat annesi kesinlikle buna izin vermez. Joe'yu değerlendiren Sklar bu durumu onun henüz insani değerlerini yitirmemiş bir kişi olmasına bağlar:

Joe insancıldır; çünkü o para ile ilgili konularda cömerttir; çünkü maddi varlıklara annesi veya yengesinden daha az değer verir; çünkü o oynarken değil sadece çalışırken yaralanan insana yardım eden bir tür adalet anlayışının kurbanıdır.¹³³

Karakterlerle ilgili yaptığımız bu analiz bizi, maddeciliğin toplumun her katmanını kuşatmış olan bir sorun olduğu gerçeğiyle yüzleştirir. Sorun sadece kişiler bazında bir maddecilik sorunu değildir. Yani zihniyet olarak maddecilik sadece kişilerin şahsi sorunları olarak kalmamış, toplumdaki ceza ve hukuk sisteminde de yer edinmiştir. Bunun en güzel örneği, Bertha'nın mağduriyetinin giderilmesi için para cezası kesilmesidir. Bu, toplum tarafından biçilmiş bir ceza türü olurken diğer taraftan Joe'nun ödenmeyen tazminatı yasaların uyguladığı bir cezalandırmadır. Yasa onun yerin altındayken yaralanmasını olay esnasında çalışıyor olmadığı için tazminat kapsamına almamaktadır. İşçinin makine gibi hiç durmadan çalışması planlandığı için Joe'nun para almaya hakkı olmadığına karar verilir. Böylece, kazanç amaçlı sermaye sisteminde, işçilerin patronlarıyla olan ilişkilerinin hiçbir insani boyutunun olmadığı ve sadece maddi bir ölçüye göre şekil aldığı vurgulanır. Bu maddeci bakış açısının sadece fabrikalarda veya maden ocaklarında patron işçi ilişkilerinde görülmediğini, aynı bakış açısının o sistem altında şekillenen toplumun bütün katmanlarındaki bireyleri

¹³³ Joe is human because he is generous with money; because he cares less about material possessions than his sister-in-law or his mother; because he is the victim of the kind of justice which compensates for human suffering only when it is sustained at work nor when it is sustained at play. **Sylvia Sklar** s: 96

kuşattığının altı çizilir. Eşler arasındaki ilişki veya anne oğul ilişkileri bile düzenin yol açtığı insancıl olmayan dünya görüşüyle paralellik gösterir.

The Daughter-in-Law, farklı sosyal katmanlardan gelen iki insanın evliliğinin ekonomik değerlere göre nasıl şekillendiğinin altını çizmektedir. Minnie ile resmedilen orta sınıf karakterin, evliliğinin yolunda gitmemesi ile birlikte, ekonomik gücünden vazgeçerek işçi sınıfı şartlarını kabul etmesi anlatılır. Oyundaki iki farklı sosyal katman bütün toplumu sembolize etmektedir. Maddi konular sebebiyle anne-oğul, karı-koca arasında çıkan çatışma, Minnie'nin servetinden kurtulması ile bir çeşit uzlaşmaya kavuşturulur. Yaşam standartlarının sınıflar arasında ne denli farklılaştığı dile getirilirken, bunun sosyal bir çatışmaya dönüşebileceğinin ipuçları verilir. Oyundaki en çarpıcı nokta ise, maddeciliğin her iki sosyal katmanda da bir sorun haline gelmiş olmasıdır. Lawrence, bir kere daha maddeci toplum yapısına dikkatleri çekmiş ve kapalı bir şekilde bireylerin 'insani özelliklerini' kaybetmeye başladıklarını dile getirmiştir. Bir sonraki oyunumuzda, aile mikro planından toplum makro planına geçilecek ve **Touch and Go**, maddecilik ve sosyal katmanlaşma sorunlarının yol açtığı 'insanlıktan çıkma' sürecinin, işçi ve burjuva sınıfında nasıl geliştiğine daha net bir şekilde ayna tutacak.

2.4 Touch And Go

Lawrence'ın 1919'da People's Theatre Society için yazdığı oyun, tiyatro grubu tarafından teknik olarak sahnelenmesi olanaksız olduğu gerekçesiyle reddedildi. Sahnelenme şansı bulamayan **Touch and Go** bir yıl sonra eser olarak yayınlandı. People's Theatre Society projesinin fikir mimarlarından olan Douglas Goldring'in, oyunun bu tiyatrodaki sahnelenmesi için verdiği bütün çabalar sonuçsuz kaldı. Daha sonra Goldring üzüntülerini şöyle ifade etti: "*Serideki oyunların Lawrence'ın yazarlık kariyeri altında yürütülmemesi her açıdan çok yazıktı*"¹³⁴

Touch and Go için kaleme aldığı bir önsözde Lawrence, Bir Halk Tiyatrosu (A People's Theatre) diye tanımlanan kumpanyanın amacını açıklar. Yazar söz konusu tiyatro kumpanyasının öncelikle halk için oyunlar sergilemek için kurulduğunu söylerken A People's Theatre'ın hiçbir sınıf veya gruba hizmet etmek için kurulmadığının altını çizer:

¹³⁴ "a great pity from every point of view that the series was not launched under the cloak of Lawrence's literacy prestige." **Sylvia Sklar**. s: 179

*Mankenler değil. Ne lordlar, ne işçiler, ne papazlar, ne kocalar, ne muhabirler, ne bakireler, ne fahişeler, ne amcalar ne de burunlar da değil. Hatta ne beyaz tavşanlar ne de başkanlar değil. Halk, İnsanlar, 'biri' olan insanlar, 'bir şey' olanlar değil.*¹³⁵

Lawrence sahnelenecek oyunların, yukarıdaki satırlarda geçen hiçbir sınıf veya grubun oyunları olmayacağından bahsederek, yaşadığı dönemde işçi-burjuva sınıfı arasında süregelen sınıf çatışmasında taraf olmayacağını ve hiçbirinin propagandasını yapmayacağını açıkça ortaya koyar.¹³⁶ Bu gerçek dikkate alındığında oyunlarında yer vereceği konuların içeriğini anlamak hiç de zor olmaz: “*Bir Halk Tiyatrosu için yazılan oyunlar aynı zamanda bu halk hakkında yazılan oyunlardır.*”¹³⁷ Yazar içinde yaşadığı yüzyılın, insanı insanlıktan uzaklaştırdığına inanır. Ülkesinde tanıklık ettiği katmanlara ayrılmış toplum yapısının insanlığa bir felaket getireceğine dair öngörülerini belirtir. **Touch and Go** adlı oyununda bu konuya dikkatleri çekmek adına işçi sınıfı ile burjuva sınıfının karşı karşıya geldiği grev konusunu ele alır. Lawrence, işçi ve patron arasındaki kavgayı işlediği oyunu yazmaya niçin gerek duyduğunu önsözde şöyle ortaya koyar:

*Her neyse. İnsanların hepsinin parçalar, kısımlar, makine bölümleri olmadıklarını, hala insan olduklarını varsayarak, listeye başka bir trajik konu daha ekledik: Grev olayı. Henüz kimse bu durumu ele almadığı için.*¹³⁸

¹³⁵ People, ah God! Not mannequins. Not lords nor proletariats nor bishops nor husbands nor correspondents nor virgins nor adultresses nor uncles nor noses. Not even white rabbits nor presidents. People. Men who are somebody, not men who are something. <http://www.hn.psu.edu/faculty/jmanis/dh-lawrence/Touch-Go.pdf>

¹³⁶ “not popular nor populous nor plebian nor proletarian nor folk nor parish plays.” **A.g.e**

¹³⁷ “The plays of A People's Theatre are plays about people.” **A.g.e**

¹³⁸ Anyhow, granted that men are men still, that not all of them are bits, parts, machine-sections, then we have added another tragic possibility to the list: the Strike situation. As yet no one tackles this situation. **A.g.e**

Pek çok toplumsal sorun gibi grev, bu dönemde sahnelerde yer edinememiş bir konudur. Bu noktadan hareketle, Lawrence'ın grev konusunu, halkı doğrudan ilgilendiren bir konu olması sebebiyle özellikle seçtiği yorumunu yapabiliriz. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde İngiliz toplumundaki karışıklığın sebebi olan ve ülke gündemini işgal eden grevlerin yazar tarafından ele alınması, oyunun öyküsünü 'yapay' bulan eleştirmenlere bir yanıt niteliği taşımaktadır.

Maddeciliğin bütün boyutlarının kuşattığı bir toplum olan İngiliz toplumu en büyük toplumsal sorunlardan biri ile karşı karşıyaydı. İşçiler ile patronların arasında artık insani ilişkiler ve bağlar iyice kopma noktasına gelmişti. “*Bir sermaye sahibinin amacı kazançtır*”¹³⁹, bu sebeple bir girişim ancak para getiriyorsa bir değer ifade etmekteydi. Burjuva sınıfının gözünde para insanın değerini belirlemekteydi ve arz-talep ilişkileri yaşamın akışını devam ettiren tek etkendi. Maddi varlığı olanlar iyi sınıf insan olurken alt sınıflar aşağılanmaktaydı. Burjuvazinin bu tutum ve bakış açısı, işçi sınıfında nefret ve kin duygularının oluşmasına zemin hazırladı. Böylece iki sınıf arasındaki çatışma Marx'ın da belirttiği gibi kaçınılmaz hale geldi:

*Sermayeci ile işçiler arasındaki bu kaçınılmaz kavganın kökleri bizzat üretim sürecinin içindedir... İşçiler ücretlerinin mümkün olduğunca yüksek olmasını isterler. Kazançlar ve ücretler aynı para havuzundan geldiğinden devam eden çatışma ortaya çıkar.*¹⁴⁰

Hatta iki sınıf arasındaki bu duruma savaş diye nitelendirmeler vardı. Lawrence özellikle **Touch and Go** adlı oyununda iki sınıf arasındaki çatışmanın tehlike boyutlarına ulaşacağıının ipuçlarını verir ve çatışmanın savaşa dönüşmeden bir çözüm bulunması gerektiğinin altını çizer. Yaşanan gerilimin iç savaşa dönüşme olasılığından bile bahsedilir:

¹³⁹ A capitalist's goal is profit...” John J.Machionis and Ken Plummer, **Sociology: A Global Introduction**. (Edinburgh: Pearson Education, 2002) s: 75.

¹⁴⁰ An inevitable conflict between capitalists and workers has its roots in the productive process itself...Workers want wages to be as high as possible. Since profits and wages come from the same pool of funds, ongoing conflict occurs. **A.g.e** s: 75

*Fakirlerin zenginlere karşı savaşı en kanlı savaşıardan biri olacak, genel bir burjuva reformu bile meseleyi çözemeyecektir. Bütün bir sınıfın önyargıları eski bir palto gibi bir kenara konamaz: en azından sabit ve dar görüşlü, bencil İngiliz burjuvasının önyargıları... Kâhinlik hiçbir yerde toplumun bütün kesimlerinin açıkça tanımlandığı ve kesin bir şekilde ayrıştığı İngiltere'deki kadar kolay değildir. Devrim kaçınılmazdır.*¹⁴¹

İşçiler sermaye sahiplerinin, onları, yıllarca kullanılan işe yaramaz hale gelince de atılan bir mal gibi gördüklerini düşünüyorlardı. Marx'a göre "işçilerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktu; kazanacak bir dünyaları vardı."¹⁴² Marx'ın fikirleriyle oluşan sosyalist eğilimler güçlenmekte ve işçi sınıfının burjuva rejimine son verme amacıyla başlattığı her yeni grev gerilimi tırmandırmaktaydı:

*Sınıflar giderek daha keskin bir şekilde bölünüyor, direnme ruhu işçileri sarıyor, kötü gidişat derinleşiyor, küçük çapta direnişler daha büyük kavgalara dönüşüyor ve pek yakında ufacık bir itme çığın harekete geçmesine yeterli olacak. O zaman, açıkçası, savaş çığlıkları bütün ülkede yankılanacak: "Saraylara savaş, varoşlara huzur"- fakat o zaman zenginler bu konuya eğilmede çok geç kalmış olacaklar.*¹⁴³

Touch and Go'da işçi-patron ilişkilerinin toplumu büyük bir gerilimin eşğine getirdiğini çok net görürüz. Lawrence'a göre işçi sınıfı ile patronlar arasında grevler

¹⁴¹ The war of poor against the rich will be the bloodiest with the proletariat, even a general reform of the bourgeoisie would not help matters... the prejudices of a whole class cannot be laid aside like an old coat: the least of all, those of the stable, narrow, selfish English bourgeoisie... Prophecy is nowhere so easy as in England, where all the component elements of society are clearly defined and sharply separated, the revolution must come. Friedrich Engels. **The Condition of Working Class in England**. (London: Penguin Books, 1987) s: 291

¹⁴² "The proletariat have nothing to lose but their chains. They have a world to win." Karl Marx and Friedrich Engels, *Manifesto of the Communist Party*, (ed.) Robert C. Tucker, **The Marx-Engels Reader**. (New York: W.W. Norton, 1972) s: 362

¹⁴³ The classes are divided more and more sharply, the spirit of resistance penetrates the workers, the bitterness intensifies, the guerrilla skirmishes swell into more important battles, and soon a slight impulse will suffice to set the avalanche in motion. Then, indeed, will the war-cry resound through the land: "War to the palaces, peace to the cottages"- but then it will be too late for the rich to beware. **Friedrich Engels**. s: 292

yoluyla büyüyen kavgalar bireylerin insanlıklarını kaybetmelerine sebep olmaktadır. İngiliz toplumunda, sınıf çatışmasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan kargaşayı yakından inceleme olanağı bulmuş olan Marx, bu gerçeği 19. yüzyılda yabancılaşma kavramıyla ilişkilendirmiştir. Bir araştırmacı Marx'ın bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemektedir:

*Marx sermayeciliği, yabancılaşmaya- güçsüzlükten doğan soyutlanma deneyimi- yol açtığı için suçlar. Sermayeci tarafından egemenlik altına alınan ve işleri dolayısıyla (özellikle monoton ve tekrarlı fabrika işi) insanlıktan çıkan işçiler çok az tatmin olurlar ve durumlarını iyileştirmek için güçsüz olduklarını hissederler.*¹⁴⁴

Marx, yabancılaşma veya insanlıktan çıkma tehlikesi ile sadece işçilerin yüz yüze olduğu düşünmüştür. Oysaki işçileri hayata ve kendilerine yabancılaştıran sistemin, patronların insani özelliklerini devam ettirmelerine olanak tanınması söz konusu değildir. Lawrence, kavgaya taraf olan her iki grubun da aynı tehlike ile karşı karşıya olduğunu belirtir. Yazar sosyal olayları derinlemesine irdeleyen bir entelektüel olarak bu kavgayı, sadece işçilerin bakış açısından gözler önüne sermez. Toplumdaki sosyal sınıflar arasında büyüyen kavganın iki yönü olduğunu ileri sürer. İlk olarak maddi boyutuyla bunun bir ekmek veya para kavgası olduğunu ortaya koyar: “*Onun sadece maddi bir kavga, bir ekmek kavgası olduğunu söyleriz.*”¹⁴⁵ Fakat hemen arkasından “*bu sadece meselenin bir yönüdür*”¹⁴⁶ der ve kavganın diğer yönünü ‘trajik’ olarak nitelendirir. Ona göre uğruna kavga verilen şey savaşmak için bahanedir:

İki köpek kavga için kemiği bir bahane yapıyorlar... O eski boğa köpeği- İngiliz Sermayedar- kemiği dişlerinde tutuyor. Tatmin olmayan köpek-

¹⁴⁴“Marx also condemned capitalism for producing alienation, the experience of isolation resulting from powerlessness. Dominated by capitalist and dehumanized by their jobs(especially monotonous and repetitive factory work), proletarians find little satisfaction in, and feel individually powerless to improve their situation.” John J.Machionis and Ken Plummer, **Sociology: A Global Introduction**. (Edinburgh: Pearson Education, 2002) s: 78

¹⁴⁵ “We say it is a mere material struggle, a money-grabbing affair...” <http://www.hn.psu.edu/faculty/jmanis/dh-lawrence/Touch-Go.pdf>

¹⁴⁶ “this is only one aspect of it” A.g.e

*yoksullar, işçiler- öfke ile kemiğin olduğu tarafa değil, onu tutan buruşuk çeneye doğru sarkıyorlar.*¹⁴⁷

Lawrence'a göre konuyu trajik boyutlara taşıyan sebep insanların artık kavga konusu olan nesne için değil birbirlerine zarar vermek için çatıştıkları gerçeğidir. Hiç şüphesiz, kazanamayan bu savaşın kaybedeni insanlık olmaktadır. Lawrence, yaşadığı çağın insanların girdiği bu karmaşada, dikkatleri kaybedilen insani özelliklere çekmeye çalışır. Önsözde yer alan bütün bu fikirlerinden yola çıkarak Sylvia Sklar, önsözün yapay bir seviyede alışlagelmiş sermaye ve emek kavgasının incelemesi olarak görülebileceğini ifade eder.¹⁴⁸

Lawrence'ın **Touch and Go**'da ele aldığı başlıca konu olan 'insanlıktan çıkma' (dehumanization) süreci üzerine biraz daha durmamız oyunun incelenmesinde yardımcı olacaktır. İnsanların şu veya bu şekilde sınıflara bölünmesi bu süreci başlatan öncelikli etkidir. Çünkü tabakalaşma kendi dışındaki grubu düşman olarak görmenin ilk basamağıdır. Bu açıdan İngiliz toplumundaki bireylerin o dönemde var olan sosyal ve ekonomik katmanlaşması ile insanlıktan çıkma sürecine girmesi kaçınılmazdır. Bir araştırmacı "*Social Identity and Inter-Group Conflicts*" adlı makalesinde 'insanlıktan çıkma'¹⁴⁹ kavramının bilimsel tanımını şöyle yapar:

*Kendi sınıfına ait olmayanları aşağı görmenin en aşırı şekli insanlıktan çıkmada kendini gösterir. İnsanlıktan çıkma dış gruplarla duygudaşlık(empati) kurmada bir düşüş olması ile nitelendirilir ve insani özellikleri kaybetmeyi beraberinde getirir.*¹⁵⁰

¹⁴⁷ The two dogs are making the bone a pretext for a fight with each other... That old bull-dog, the British capitalist, has got the bone in his teeth. That unsatisfied mongrel, Plebs, the proletariat, shivers with rage not so much at the sight of the bone, as at sight of the great wrinkled jowl that holds it. **A.g.e**

¹⁴⁸ **Slyvia Sklar**, s: 181

¹⁴⁹ İnsanlıktan çıkma şeklinde tanımlayacağımız bu durumla ilgili çok ilginç deneysel gerçekler de vardır. H.Tajfel tarafından 1970 yılında yapılan deneysel bir çalışma, hiçbir ortak bağ olmaksızın oluşturulan gruplarda bile bir süre sonra kendi gruplarıyla ilgili olumlu dış gruplarla ilgili de olumsuz fikirler üretme sürecinin başladığını ortaya koymaktadır. Bu durumda, ekonomik, etnik veya dini ortak noktalar sebebiyle bir araya gelmiş gruplarda böyle bir sürecin başlamaması neredeyse olanak dışıdır.

¹⁵⁰ "A more extreme form of down-grading of out-groups manifests itself in dehumanization. Dehumanization can be characterized by a decline in empathy for out-groups and involves the removal of

Lawrence'ın yaşadığı dönemde tanıklık ettiği işçi-burjuva kavgasını, ekonomik bir kavga boyutundan başka insanlığı tehdit eden 'trajik' boyutuyla ele alması ve bunu **Touch and Go** adlı oyununda yoğun bir şekilde dile getirmesi, onun, kavganın maddi boyutuyla ilgilenen çağdaşlarından farkını göstermektedir. Bu bağlamda Lawrence'ın bir grubun politik veya ekonomik sebeplerle sisteme karşı koyuşuna değil, insanların birbirlerini düşman görerek yok etmeye çalıştıkları bir kavgaya karşı çıktığına tanıklık ederiz. A People's Theatre'da sahnelenmek üzere gönderilen **Touch and Go**'nun reddedilmesinin sebebi olarak oyunun sosyalist ideolojiyi destekleyen bir mesaj içermemesi gösterilebilir. Lawrence'a göre "*gerçek bireylerin sıkıntılarını doğru bir şekilde aydınlatacak*"¹⁵¹ bir oyun, ancak "*sermaye ve emek kavgasının, yaşayan insanların açısından ele alındığı bir tiyatrodadır*"¹⁵² sahnelenebilir. İnsanların ait oldukları sınıfın özelliklerini yansıtmaktan çok, insan olarak kendilerini yansıtan bir tiyatro gerekmektedir. Çünkü Lawrence'a göre "*bireyler soyutlaştırılmaz veya kategorize edilemezler, Sermaye ve Emek gibi kavramları temsil eden bir konuma indirgenemezler.*"¹⁵³ Oyunda verilen bir rol, işleyen bir saat gibi hiçbir değişiklik olmadan, duygusal veya zihinsel zaafıya uğramadan oynanabilir. Ama gerçek hayatta, "*saat gibi işleyen bir insan bulamazsın*".¹⁵⁴ Hiç değişmeden işleyen bir makineden farklı olarak, insanın eylemlerine duygusal ve zihinsel devinimler yön verir. Lawrence'ın burada vurguladığı nokta, insanın tiyatrodaki işçi veya burjuva olarak programlanmış makine gibi değil, bir insan gibi gösterilmesidir. Sahneler, toplumsal bir sınıfın mesajını taşımak yerine, kaybolan bireylerin sorunlarını dile getirmelidir. Fakat ne var ki, A People's Theatre yazarın oyunlarının anlaşılmasını ve seyirciye ulaşmasını sağlayacak bir konum kazanamamıştır. **Touch and Go** yazarın deyişiyle "*bir bilgi veya öğüt oyunu değildir veya kesinlikle, onun son derece karşı çıktığı, politik bir zemin*

human facets." Muzaffer Yılmaz, **Social Identity and Inter-Group Conflicts**. Civil Academy: The Journal of Social Sciences. V, 3 s: 8

¹⁵¹ "...a play which will truthfully illuminate the predicament of real human individuals". **Sylvia Sklar**. s: 182.

¹⁵² "a theater in which the struggle between Capital and Labor is seen in terms of living human beings." **Sylvia Sklar**. s:184

¹⁵³ "people cannot be abstract or categorized and made to represent concepts such as Capital and Labor." **A.g.e** s: 182

¹⁵⁴ "you can't have a clockwork human being." **A.g.e** s:182

*oluşturmak için tasarlanmış bir propaganda aracı da değildir.*¹⁵⁵ Dönemin sosyalist propagandanın ibaret olan agitprop oyunlarından entelektüel seviye olarak kıyaslanamayacak kadar kaliteli olan oyunun, A People's Theatre'da da sahne şansı bulamaması İngiliz dram sanatı adına bir kayıptır denebilir.

Oyun biçim özellikleri bakımından incelediğimiz üç oyundan farklı olduğu için bir grup yazarın eleştirilerine hedef olmuştur. Öncelikle, yazarın oyundaki kurguyu, karakterleri ve öyküyü geliştirirken natüralizm ilkelerine uymaması, karakterlerin mekanik ve öykünün yapay olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Sylvia Sklar ise oyunun sunduğu bu yeni tarzı şu şekilde yorumlar: “*Touch and Go karakterleri sunumunda psikolojik motivasyon sağlayarak natüralist tarzda karakterler yaratmaktan kaçınır.*”¹⁵⁶

Oyunun geçtiği yer maden çıkartılan bir kasabadır. Bu kasabanın sembolik anlamlar taşıyan üç farklı yeri oyunda dekor olarak kullanılmıştır. İlk yer, oyunun ilk ve son sahnesinde kullanılan pazaryeridir; diğeri bir sanat evidir. Üçüncü farklı yer ise 18. yüzyıldan kalma olduğunu öğrendiğimiz bir parktır. Kasabadaki işçi coğrafyasının tanıtımı için gürültülü pazaryerinin seçilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Pazaryeri kasabadaki ticari hayatın merkezi durumundadır. Zengin ve fakir bütün toplum tabakalarına açık bir yerdir. Oyunun yan yana koymaya çalışacağı işçi-burjuva ikilisinin kasabada iletişim ve etkileşime geçirilebileceği ortak kullanım alanlarından biridir. Oyunun sonunda Lawrence ilk sahnede takdim ettiği pazaryeri dekoru üzerinde, iki tarafı bir araya getirir. Gürültülü tartışmaların sürdürüldüğü pazaryeri işçilerin hayatlarındaki mutsuzluğu ve karışıklığı resmetmesi açısından çok anlamlıdır.

Sanat evi ise maden işletmecisi Bay Barlow'un kızının çalışma yeridir. Burası işçi-patron denkleminin patron tarafından kesitler sunar bize. Pazaryerindeki gürültü ve karmaşadan uzak olarak burada müzik ve dans eşliğinde sergilenen estetik ve ahenkli görüntüler vardır. Ancak karakterler içlerinde taşıdıkları üzüntü, pişmanlık veya aşırı nefret duygularının ortaya çıkmasıyla mutsuzluklarını ele verirler. “*Lilley Close'daki stüdyoya, endüstri coğrafyasının pek hoş olmayan gerçeğinden kaçmanın kolay bir yolu*

¹⁵⁵ “was no pamphlet play but a serious dramatic expression of social and political ideas highly individual to Lawrence himself, and certainly not a propaganda piece designed to promote a political platform of which he profoundly disapproved.” A.g.e

¹⁵⁶ “Far from naturalistic in its rendering of character, *Touch and Go* eschews that mode of providing character with psychological motivation.” A.g.e s:185

olarak bakmaya yönlendiriliriz."¹⁵⁷ Oyundaki burjuva karakterlerden biri olan Bay Barlow'un bir patron olarak işçilerin yaşam koşulları ile ilgili samimi itirafları sanat evinde geçer. Barlow, yaşadığı çağın güzellik ve estetik kaygılardan yoksun olan yüzünü ifade eder. Yoksulluk, kirlilik, hastalık ve adaletsizlik toplumun geldiği durumu resmeden ifadelerdir. Sanat evinde geçen konuşmalar var olan durumu betimlemekten öteye gitmez. İşçi ve burjuva ilişkisinde haklı olanın kim olduğuna bir yanıt verilemez.

Üçüncü perdenin ilk sahnesi için kullanılan eski bir park sembolik olarak anlamlı bir durumu ifade etmektedir. Park Anabel ve Gerald'ın yürüyüş için çıktıkları 18. yüzyıldan kalma bir yerdir. Burası kömür arabalarının, maden ocaklarının gürültüsünden uzaktır. Sakinlik ve endüstrileşmiş kirli dünyadan uzak olması parkın iki önemli özelliğidir. Sakinliği ile endüstrileşen kasabanın gürültülü ve kirli olduğunu oyundaki karakterlere gösterirken, iki yüzyıl öncesine ait olması ile karakterlere, geçmişe kaçış olanağı sağlamaktadır. Lawrence, olayın geçtiği yer olarak pazaryeri, sanat evi ve eski bir parkı kullanarak 'insanlıktan çıkma' tehlikesi ile karşı karşıya olan karakterlerin yansıtılması için sembolik ortamlar oluşturmuştur. Kısaca, bu yerlerdeki burjuva ve işçi karakterlerin mutsuz olduğu gerçeği tasarlanan dekorlarla daha anlamlı bir şekilde sunulmuştur.

Oyunun geçtiği yerlerin özelliklerinin neler olduğunu ortaya koyduktan sonra, karakterlerle ilgili incelememiz oyunu anlamamızda yardımcı olacaktır. Oyundaki karakterlerin maruz kaldıkları sisteme karşı gösterdikleri tepki açısından iki farklı yaklaşım içerisinde oldukları gözlenir. Endüstrileşme ile birlikte ortaya çıkan Kapitalist sistemin, kazanç merkezli kuralları altındaki karakterler ya sistemin insani özelliklerini değiştirmesine izin verirler veya sisteme karşı direnerek insani özelliklerini devam ettirmeye çalışırlar. Bay Barlow oyunda sisteme rağmen insani özelliklerini korumaya çalışan karakterlerden biridir. Endüstrileşmenin tarihini; öncesini ve sonrasını bilen Barlow gençliğinde yaşadığı şeyleri anlatarak maden ocaklarının insanoğlunun neleri kaybetmesine sebep olduğunu ortaya koyar:

BAY BARLOW: Genç bir delikanlıyken, neşeli ve kaygısızdım. Fakat genç yaşta evlendim ve ilk çocuğumuzu korkunç bir kazada kaybettik...

¹⁵⁷ "...we are directed to look upon the studio at Lilley Close as a possible escape route away from the grim reality of the industrial setting." **A.g.e** s: 198

*Bu beni düşünmeye sevk etti. Ve Anabel, hayattaki pozisyonumu açıklayamadığımı anladım. Eğer Yeni Ahitteki öğretilere inanıyorduydum- ki öyleydi ve öyle—nasıl kendim rahat evimde yaşayıp senede iki bin pound kazanırken, iki üç bin insanı yerin altında ocaklarda, haftada hadi diyelim iki pounda çalıştırıyordum?*¹⁵⁸

İşçilerin yaşam şartlarının çok kötü olduğunu bilen Barlow sınıflar arası ekonomik uçurumun büyük bir dengesizlik olduğunu söyler: “*Aradaki büyük farkın yanlış olduğunu biliyordum*”¹⁵⁹ Endüstri süreci sonunda toplumun geldiği noktaya değinerek, sistemin bir makineye dönüştürdüğü insanoğlunun 20. yüzyıla ait tuhaf tablosunu aşağıdaki satırlarla çizer:

*BAY BARLOW: ...Bu neslin insanları benim zamanımdakiler gibi değiller. Bunların ruhu eskimiş ve kasvetli; bakmaya katlanamadığım boş bir bakışları var. Bu bana çok acı geliyor. Daha yirmi yıl öncesinin adamlarının bile –şen şakrak, canlı, kaygısız bir ekip- bulundurdukları yeri inlettiklerini hatırlarım. Şimdi ise sessiz, çok sessiz. Sessizlikte doğal olmayan yanlış bir şey var. Bunun doğal olmadığını hissediyorum; korkuyorum. Suçluluk hissinden kendimi kurtaramıyorum.*¹⁶⁰

Bireyin kendisine ve yaşadığı topluma olan yabancılaşmasını dile getiren yukarıdaki satırlarda, Bay Barlow’un sermaye sistemi içerisinde yer alan bir patron olarak kendisine düşen paydan duyduğu pişmanlığa tanıklık ederiz. Burada dikkati

¹⁵⁸ MR. BARLOW: As a young man, I was gay and thoughtless. But I married young, and we lost our first child through terrible accident...It made me reflect. And when I came to reflect, Anabel, I could not justify my position in life. If I believed in the teachings of the New Testament—which I did, and do—how could I keep two or three thousand men employed underground in the mines, at a wage, let us say, of two pounds a week, whilst I lived in this comfortable house, and took something like two thousand pounds a year—let us name any figure. **The Complete Plays of D.H. Lawrence.** s: 346

¹⁵⁹ I knew that the great disparity was wrong. **A.g.e** s: 346

¹⁶⁰ MR BARLOW: ...The men of this generation are not like my men. They are worn and gloomy; they have a hollow look that I can’t bear to see. They are a great grief to me. I remember my men even twenty years ago—a noisy, lively, careless set, who kept the place ringing. Now it is quiet—too quiet. There is something wrong in the quietness, something unnatural. I feel it is unnatural; I feel afraid of it. I cannot help feeling guilty. **A.g.e** s: 349

çeken nokta, Bay Barlow'un sistemin bir parçası olarak sisteme karşı durmaya çalışmasıdır. Onu bir iç çatışmaya sürükleyen olay da budur. Bir taraftan binlerce insanı yerin altında az bir ücretle çalıştırmasının yanlış olduğunu söyleyerek pişmanlıklarını itiraf etmekte diğer taraftan da “*Bir kişi sistemi değiştiremez, ne de etkileyebilir; sadece kendini ona kurban edebilir bu da yapabileceği en kötü şeydir.*”¹⁶¹ demektedir. Sahip olduğu şirketi kendisi bıraksa bir başkasının satın alıp işçilere belki daha kötü şeyler yapacağını düşünür ve sistemin köklü bir değişikliğe ihtiyacı olduğunu uzun uzun anlatmaya koyulur. İşçilerine olan insani görevini onlara hastalandıklarında veya yaralandıklarında yardım ederek yerine getirmeye çalışır. Bay Barlow karakteri, sistemin insani değerlerini korumaya çalışan bireyleri bir iç çatışmaya sürüklediğini ve çaresiz bıraktığını her defasında ön plana çıkarır.

Bayan Barlow ise eşinin tersine düzene yenik düşmüş bir karakterdir. Onda insanlıktan çıkma süreci en aşırı boyutta çılgnılığa varmıştır.¹⁶² Karşı sınıfı düşman olarak görür ve oğluna işçilerle sonuna kadar savaşıma öğüdü verir:

*BAYAN BARLOW: Duy Gerald—Savaş! Sırası geldi mi, savaş! Bire karşı beş bin olsa da savaş! Onlara kalbini bir yemek tabağında sunma! Asla! Kalbini söküp yemek isterlerse, onları kalbin için dövüştür ve onlara onu kanıyla zehirleyerek ver.*¹⁶³

Bayan Barlow'un işçilere karşı nefretinin boyutu iki sınıf arasındaki gerilimin çok büyük boyutlara ulaştığına işaret ettiği gibi Bayan Barlow'un birey olarak insani özelliklerini yitirdiğini de açık bir şekilde göstermektedir. İnsanlıktan çıkmanın sistematik bir şekilde bireyin kendini diğer insanlarla tanımlama eğilimini yok ettiğini ve ona öldürme gibi gaddar eylemler için zemin hazırladığını belirten bir araştırmacının

¹⁶¹ “One man can not alter or affect the system; he can only sacrifice himself to it. Which is the worst thing probably that he can do.” **A.g.e** s: 347

¹⁶² In Mrs. Barlow indeed, the dehumanizing division has gone to its extreme length in madness. **Sylvia Sklar** s: 191

¹⁶³ **MRS. BARLOW:** Hark, Gerald—fight! When the occasion comes, fight! If it's one against five thousand, fight! Don't give them your heart on a dish! Never! If they want to eat your heart out, make them fight for it, and then give it them poisoned with your own blood. **The Complete Plays of D.H. Lawrence.** s: 341

ifade ettiği bu gerçeği, oyundaki Bayan Barlow karakteri yansıtmaktadır.¹⁶⁴ Diğer taraftan Lawrence'ın da belirttiği gibi, mevcut sınıf çatışması, bir ekmek kavgası olmaktan öte insani özelliklerini yitirmiş bireylerin tragedyasıdır. İnsani özelliklerini kaybetmiş bir karakteri sembolize eden Bayan Barlow, 20. yüzyılın modern insanın trajedisinin en iyi örneğini oluşturur. Yukarıdaki satırlarda '*sırası geldi mi savaş*' denilen zaman oyunun son sahnesinde gelir ve Barlow'un oğlu Gerald işçilerle bir meydanda karşı karşıya kalır.

Yaşadığı olumsuz şartlara rağmen merhametli olmayı başaran bir baba ve karşı sınıftan insanlara tahammül edemeyen bir anne arasında kalan Gerald içinde bulunduğu düzene karşı babası kadar net bir tavır geliştirememiştir. Zira o endüstrileşme sonrasında dünyaya gelmiştir; yani var olan sistemin kuralları içerisinde büyümüştür. Babası gibi geçmişle yaşadığı dönemi karşılaştırma olanağına sahip olmadığı için içinde yaşadığı düzenin iyi ve kötü özelliklerini algılayamamanın sancısını çekmektedir. "*Kendimi yabancı hissediyorum*" dediğinde Anabel'in onu anlamak için sorduğu '*Neye karşı?*' sorusuna '*Her şeye.*' der.¹⁶⁵ Gerald modern dünyanın kurallarının şekillendirdiği mutsuz bir karakterdir. Anabel, onun hayatı ve kendi benliğini nasıl algıladığına, hala onu sevip sevmediğine ilişkin sorularına bütün çabalarına rağmen net bir yanıt bulamaz. Gerald bir noktada babasının bahsettiği tuhaf kuşağı temsil etmektedir:

*GERALD: Sen gittin—kayboldun ve bizi sap gibi ortada bıraktın.—ve hala öfkeliyim.—Ama sadece buna karşı değil. İşçilere öfkeliyim --ve babama bu kadar hasta olduğu için öfkeliyim—ve anneme böyle umutsuz bir şeyi aradığı için öfkeliyim—ve Oliver'a bu kadar çok düşündüğü için öfkeliyim—Kendime kendim olduğum için öfkeliyim.*¹⁶⁶

¹⁶⁴ Dehumanization, as a result, systematically destroys the individual's tendency to identify himself with other human beings, and provides him with an emotional ground for cruel acts and even killing. **Muzaffer Yılmaz.** s: 8

¹⁶⁵ GERALD: I feel very much more indifferent.
ANABEL: What to?
GERALD: Everything. **A.g.e** s: 351

¹⁶⁶ GERALD: Time or not time, you went—you disappeared and left us high and dry—and I am still angry.—But I'm not only angry about that. I'm angry with the colliers,—and I'm angry with Father for being so ill—and I'm angry with Mother for looking such a hopeless thing—and I'm angry with Oliver because he thinks so much.—I'm angry with myself for being myself. **A.g.e** s: 352

Gerald ne ailesi ve kendi sınıfının insanlarından ne de karşı sınıfın insanlarından hoşlanmaktadır. Onun için önemli olan şey içinde bulunduğu anda bir sermaye sahibi olarak kendini ve malını korumaktır. Lawrence 1920’li yıllarda yarattığı Gerald karakterinde, 1956’da sahnelendiğinde İngiliz tiyatro sanatında yeni bir çığır açan John Osborne’un **Look Back in Anger** adlı oyunundaki ‘öfke kuşağını’ sergilemeyi başarmıştır. Bu da onun çağdaşlarından ne kadar önde olduğunu gösterir.¹⁶⁷

Gerald oyunda işçileri uyandırmaya ve grev yapmaya çağıran Job Arthur ile girdiği söz dalaşında işçilerin sistemi değiştiremeyeceğini ifade eder. Yapılan grevler sonucunda ocaklar veya fabrikalar kapansa bile en büyük zararın yine işçi sınıfını bulacağını söyler. Gerald’ın işçileri ve sermaye sahiplerini nasıl gördüğünü anlatan aşağıdaki ifadeleri oldukça ilginçtir: “*Her gün uğraşıyorlar. Onlar endüstriyi idare edemezler çünkü zekâları yok... Onlar sadece iki üç hareket yapabilen küçük mekanik şeylerdir, hepsi bu. Bir çim biçme makinesinden daha fazla bir dünya fikirleri yoktur.*”¹⁶⁸

Barlow ailesinin kız çocuğu Winifred ise olup bitenleri gözlemleyen ve içinde bulunduğu düzeni sorgulayan bir karakterdir. Anabel ile olan konuşmasında ağabeyi ile babasının farklı dünyalarını şöyle açığa vurur: “*Babam teknolojinin doğaya aykırı olduğunu söylüyor—yani bütün bu elektrik ve diğer icatlar. Gerald ise elektriğe tapıyor. Tuhaf değil mi?*”¹⁶⁹ Sanatla uğraşan Winifred, annesi ve kardeşi Gerald’ın işçilere karşı besledikleri nefreti barındırmaz; ancak bununla birlikte hangi sınıfın haklı olduğu veya neyin yanlış olduğunu ortaya koyan bir fikre de sahip değildir.

Anabel ise oyundaki burjuva aile ve işçiler arasında devam eden gerilimi tarafsız bir yabancı bakış açısıyla gözlemlemektedir. O, değişen dünya gerçeklerinin farkındadır ve bunu Gerald ile beraber gezindikleri parkta dile getirir: “*Bu ışık altında 18. yüzyıl hatırası gibi çok güzel değil mi? Eminim dünya kurulduğundan beri hiçbir çağ şimdiki kadar kötü olmamıştır.*”¹⁷⁰ Endüstrileşmenin insani özellikleri yok eden güçlerinden bir

¹⁶⁷ “As in most other areas of his creative activity, Lawrence was ahead of his age in drama.” Gamino Salgado, **A Preface to Lawrence**, (London: Longman, 1982), s. 159.

¹⁶⁸ GERALD: They’re trying every day. They just simply couldn’t control modern industry—they haven’t the intelligence. They’ve no life intelligence. The owners may have little enough, but Labor has none. They are just mechanical little things that can make one or two motions, and they’re done. They’ve no more idea of life than a lawn-mower has. **A.g.e** s: 361

¹⁶⁹ “Father says it’s against nature—all this electricity and so on. Gerald adores electricity. Isn’t it curious?” **A.g.e** s: 334

ölçüde kendini korumuş olduğu iddia edilen Anabel¹⁷¹, devam eden işçi-burjuva geriliminin insanları insanlıktan uzaklaştıran bir boyut kazandığını ve tarafların bir çeşit uzlaşmaya varmaları gerektiğini düşünür. İşçi sınıfının isteklerini ısrarla reddeden Gerald'a "*Ama ya onlar istedikleri şeyde haklı taraftalarsa?*"¹⁷² diye bir soru yöneltir. Gerald'ın cevabı ise onun karşısındaki insanları anlamaktan ne kadar uzak olduğunu ortaya koyar: "*GERALD: Haklı tarafta? Haklı tarafta! Onlar sadece hırslı, yetersiz, aptallar... Aynı, evin idaresini ele geçirmek için anne babalarını öldürmek isteyen yaramaz çocuklar gibiler.*"¹⁷³ Anabel, duygusal çatışmalar yaşadığı Gerald ile işçilerle ilgili görüşlerinde anlaşamaz: "*Onlar için bir parça da olsa üzülüyor musun?*"¹⁷⁴ diye bir sorgulama yapar. Bu sorusuyla insani özelliklerini kaybetme sürecine girmiş olan Gerald'ın içinde kalmış olabilecek '*bir parça*' insanlığı açığa vurmaya çalışır. "*GERALD: Neden? Eğer fakirlerse, bu ne anlam ifade eder ki bir kaos dünyasında?*"¹⁷⁵ Gerald içinde büyüdüğü ve başka bir şeklini de görmediği bu sistemi çok doğru betimleyerek, bütün sorunların kaynağını satır arasında açığa vurur. Bu noktada, seyirci olarak yoksullar için merhamet duygusu taşımayan Gerald'a kızamayız. Kaos ile işleyen bir sistemin oluşturduğu yoksul insanlardan Gerald sorumlu tutulmamalıdır. Zira onda aynı sistemin başka bir sosyal tabakasında tuzağa düşürülmüş olan bir bireyin portresini görürüz.

Anabel'in Gerald ile işçilerin uzlaşmasını sağlama girişimleri son sahnede aktif bir şekil alır. Gerald'ın işçilerle girdiği arbedede, Anabel provoke olmuş işçilerle Burjuva arasında insanlık için çağrı yapan tarafsız bir yabancı gibidir: İşçilerin "*kurtulun onlardan—ocağa atın onları—batırın onları—*"¹⁷⁶ diyerek insanlıktan çıkmış canavarlar gibi burjuvaya ölüm çağrısı yapmaları Anabel'i harekete geçirir. "*Yeter—O*

¹⁷⁰ "Isn't it beautiful in this light, like an eighteenth-century aquatint? I'm sure no age was as ugly as this, since the world began." **A.g.e** s: 365

¹⁷¹ who has to some extent escaped the dehumanizing forces of industrialization. **Sylvia Sklar**. s: 191

¹⁷² "But if they are in the right in what they want?" **The Complete Plays of D.H. Lawrence**. s: 373.

¹⁷³ GERALD: In the right—in the right! They're just greedy, incompetent, stupid... They're like vicious children, who would like to kill their parents so that they could have the run of the larder. **A.g.e** s: 373

¹⁷⁴ ANABEL: Aren't you a bit sorry for them? **A.g.e** s: 372

¹⁷⁵ GERALD: Why? If they are poor, what does it matter in a world of chaos? **A.g.e** s: 372

¹⁷⁶ "Get rid of them—drop them down the shaft—sink them—have done with them—drop them down the shaft—!" **A.g.e** s: 378

da bir insan sizin gibi. (*sessizce bir anlık ağlar*)¹⁷⁷ İşçilerin Gerald'ı sıkıştırarak onu korkutmaya çalışmaları, Gerald'ın kavganın bitmesini istemesi ile son bulur:

...yeni bir yaşam tarzını, her yerde daha iyi bir sistemi—inanın istiyorum ve sizin kadar ihtiyaç duyuyorum buna. Gerçekten para umurumda değil. Fakat hiçbir zaman korkutularak bir şeye zorlanmamalıyım.¹⁷⁸

Oyun boyunca insani duygularını kaybetmiş olan karakterlerde veya bu özelliklerini sisteme rağmen korumaya çalışanlarda gördüğümüz ortak nokta şudur ki her iki sınıf da aynı sistemin yol açtığı çaresizliğin tüm olumsuzluklarını yaşamaktadır. Oyunun modern tragedyanın unsurlarını barındırması da bu sebeptir: “*Oyundaki trajikliğin özü karakterlerin ezici tuhafliklara karşı insan kalmak için verdikleri umutsuz mücadeleden çıkar.*”¹⁷⁹

Lawrence'in oyun boyunca, yazdığı önsözdeki fikirlerini Oliver aracılığı ile dile getirmeye çalıştığını görürüz. Ancak çok iyi geliştirilmemiş bir karakter olan Oliver, ütöpik çözümleri ve düşünceleri ile oyunda çok etkisiz kalmıştır. Gerald ile işçiler arasında çıkan arbede esnasında yaptığı konuşmalar kalabalık grup üzerinde hiçbir etki bırakmaz: “*İnsanlar bir dakikalığına kendilerini bir hesaba çekseler; para deliliği ve makine heyecanının üstesinden gelselerdi, bütün her şey çözülecekti*”¹⁸⁰ Oliver, hayata geçirilmesi mümkün olmayan çözümler sunar. Dolayısıyla son sahnede yaşanan işçi-patron geriliminde de görüleceği üzere iyimser fikirlerini ifade etmeye çalışsa bile bunlar halk tarafından dikkate alınmaz veya sözleri bağırışlarla kesilir.¹⁸¹

Touch and Go'da bu çalışmada incelediğimiz oyunlardan farklı olarak işçi-burjuva gerilimini bütün netliği ile görürüz. Önceki üç oyunda bir aile içerisindeki farklı

¹⁷⁷ It's enough—he's a man as you are. (*weeps a breath of silence*)” **A.g.e** s: 378

¹⁷⁸ GERALD: ...About a new way of life, a better way all round—I tell you I want it and I need it as much as ever you do. I don't care about money really. But I'm never going to be bullied. **A.g.e** s: 385

¹⁷⁹ “...the essence of the tragic quality in the play arises out of their desperate fight to remain human against overwhelming odds.” **Sylvia Sklar**. s: 189

¹⁸⁰ OLIVER: If the people for one minute pulled themselves up and conquered their mania for money and machine excitement, the whole thing would be solved. **The Complete Plays of D.H. Lawrence**. s: 350

¹⁸¹ **Sylvia Sklar** s: 191

sosyal katmanlardan gelen karakterlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde saklanmış olan sınıfsal kavga, bütün boyutlarıyla bu oyunda ortaya konmuştur. Prof. Dr. İbrahim Yerebakan oyunun vermeye çalıştığı mesajı şöyle ifade eder: “*Touch and Go genel olarak, endüstri sisteminin politik ve ekonomik konularında, sınıf kavgaları ile bireysel ilerlemenin gerçekleşmesinin imkânsızlığını ortaya koyar.*”¹⁸² Bernard Shaw’a göre oyun “*sosyal ve ekonomik boyutlu çözümsüz bir çatışmaya tutulmuş olan karakterleri resmederken modern bir trajedinin unsurlarını barındırmaktadır.*”¹⁸³ Oyunu ayrıcalıklı kılan bir başka nokta ise 1956’da İngiliz tiyatrolarında yeni bir dönem başlatan Osborne’un **Look Back in Anger** adlı oyununa olan benzerliğidir.¹⁸⁴ Diğer taraftan İngiliz toplumunun 1970’lerde yine gündemini işgal eden grevlere ve işçi-burjuva çatışmalarına ayna tutan oyun, insanlık için taşıdığı mesajı yarım yüzyıl sonrasına ulaştırır. Böylece Lawrence’ın, devam eden sağ-sol kavgalarıyla çözüme ulaşamayacağını 1920’ler gibi bir dönemde görebildiğini gösterir.¹⁸⁵ Endüstrileşme ile başlayan süreçte işçi sınıfının da burjuvanın da aynı kötü sonuçlara maruz kaldıklarının altını çizen oyun ne sermayedarların ne de yoksulların mutlu olabildiklerini anlatır ve toplumu oluşturan bireylerin insani özelliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu dile getirir. Bir eleştirmenin de işaret ettiği gibi: “*Lawrence’ın oyunlarındaki bu konular bugün o kadar alışılmıştır ki neredeyse klişedir, fakat elli beş yıl önce yazılmış oyunlarda bunların ele alındığını görmek anlamlıdır.*”¹⁸⁶

¹⁸² **Touch and Go** in the main, reveals the impossibility of making individual progress through class struggles in the political and economic affairs of an industrial system. İbrahim Yerebakan, **The Treatment of Class in the New Wave of British Theatre: 1956-1964**. The University of Hull: 1992. s. 31 (Unpublished doctoral dissertation)

¹⁸³ Shaw was also invoked in connection with the debate in the second act of *Touch and Go*, a play that contains the elements of a modern tragedy in its portrayal of characters caught in an irresolvable conflict of social and economic interests”. Robert Wilcher, **British Playwrights, 1880-1956**. (eds.)William W. Demastes and Katherine E. Kelly. (USA: Greenwood Press, 1996) s. 259

¹⁸⁴ “akin to John Osborne’s *Look Back in Anger*” **Sylvia Sklar**. s.186

¹⁸⁵ Anais Nin. “*Novelist on the Stage*”, **Critical Essays on D.H.Lawrence**”, (eds.) Dennis Jackson and Fleda Brown Jackson. USA: 1988. s. 213

¹⁸⁶ These themes of Lawrence’s play are so familiar today as to almost clichés,..but it is striking to find them enacted in that play—written, as it was, close on fifty-five years ago. **Sylvia Sklar s: 185**

SONUÇ

Üst sınıflarla alt sınıflar arasındaki büyük sosyal ve ekonomik farklılıkların toplumda oluşturduğu çatışmayı sergileyen oyunların, 1950’li yıllardaki ‘kitchen-sink’ diye tanımlanan ‘işçi sınıfı’ tiyatrosuyla özdeşleştirilmesi, yazarın oyunlarının, hem içerik hem de teknik açıdan çağdaşlarının çok önünde olduğunu gösterir. Ne var ki, aradığı seyirciyi bulamadığı gibi çeşitli zamanlarda belirttiği tiyatro ile ilgili fikirlerini anlayacak ve destek verecek bir yapımcı bulamaması da çok üzücüdür. Lawrence’ın oyunları ancak sansür yasağının kalkmasından kısa bir süre önce 1967’de ve sansürün kaldırıldığı 1968’te, yapımcı Peter Gill tarafından sahnelenip seyirci ve eleştirmenlerle buluşabilmiştir.

Lawrence’ın oyunlarını sahneye hazırlayan yapımcı Peter Gill yazarın üçlemesi olarak tanımlanan **A Collier’s Friday Night, The Widowing of Mrs. Holroyd ve The Daughter-in-Law** yazılış zamanlarını dikkate almaksızın öykü bütünlüğünü esas tutarak sahnelemiştir. Öncelikle, evliliğinin ilk aylarını geçiren Minnie’yi görürüz sahnede. Henüz tanıştığı işçi sınıfı çevresini, parasını harcayıp kendisine orta sınıf bir ortam oluşturarak aşmaya çalışır. Sonra Minnie, **The Widowing of Mrs. Holroyd**’da iki çocuğu olan, yaşadığı çevrenin kirliliği ile mücadele eden, bir taraftan da eşinden kaçma planları yapan Lizzie adında bir kadın karakter olarak karşımıza çıkar. Üçüncü oyunda ise ‘Anne’ ifadesiyle sunulan karakterin, eğitimini tamamlayıp öğretmen olmuş kızı ve kolejde okuyan oğlu Ernest ile karşılaşırız. Üç oyun boyunca sunulan gerçeklik, oyunlardaki kadınların yaşadıkları çevreyle olan uyumsuzlukları ve mutsuzluklarıdır. Hayatın zorluğu, kirliliği, bakımsız, rutubetli evler ve eşyalar işçi sınıfına ait yaşamı yansıtan gerçek olarak gözler önüne serilmektedir.

Touch and Go ise kısaca ‘Kapitalist’ ve ‘Sosyalist’ ideolojilerin arasında kalan ve bu akımlarla sürüklenerek insanlık değerlerini kaybetmeye başlayan bireyleri, yani milyonları resmetmeye çalışır. Bu dört oyun, gerek taşıdıkları sanatsal değer açısından gerekse sundukları gerçekçi insan portreleriyle, İngiliz tiyatro sahnelerine, geç anlaşılmış olsa da, küçümsenemeyecek bir değer katmıştır.

Lawrence’ın, yaşadığı döneme kadar ne oyun ne de roman yazarları tarafından bu derece ayrıntılı olarak incelenmemiş olan alt sınıfların hayat şartlarını, sosyal ve ekonomik problemlerini irdeleyerek, özellikle ele aldığımız dört oyunda, toplumsal bir sorun olan sınıf çatışması gerçeğini ön plana çıkardığına tanık olmaktadır. Orta sınıfın

beğenisine göre şekillenmiş, eğlendirici olma fonksiyonu yüklenmiş dönemin tiyatrosuna, biçim ve içerik olarak uygun düşmeyen bu oyunlara, dönemin yapımcıları ve eleştirmenleri hak ettiği değeri vermemiştir. Geçerliliğini her zaman koruyan sosyal tabakalaşma, sınıf bilinci ve sınıf çatışması gibi evrensel konulara değinen bu tür oyunlar, ancak 1960'lı yıllarda John Osborne, Arnold Wesker ve John Arden gibi 'Genç Kuşak' yazarlar tarafından sahnelenebilmiştir.

Oyunlarını izleyen eleştirmenlerin yorumları, bize İngiliz tiyatrosunun, yirminci yüzyılın ikinci yarısında Osborne ve çağdaşlarının yaptığı devrimin aslında yarım yüzyıl önceden başlatılabileceğini gösterir. Sansür kalktıktan sonra oyunlarını inceleyen pek çok eleştirmenin dile getirdiği '*Lawrence'a gereken destek verilmiş olsaydı çağının büyük bir oyun yazarı olabilirdi*' gibi ifadeler, Modern İngiliz Tiyatrosu adına büyük bir kayba işaret etmektedir. Diğer taraftan bu ifadeler, yarım yüzyıl sonra da olsa Lawrence'ın oyun yazarı olarak hak ettiği değeri vurgulaması açısından son derece anlamlıdır. Roman yazarı olarak Lawrence'ı bir dahi olarak niteleyen çağdaş edebiyat dünyasının, sanat kariyerine oyun yazarı olarak başlayan ve romanlarında ele aldığı konuların benzerini işleyen oyunlarına da aynı şekilde önem ve değer vermesi gerektiğine inanmaktayız.

Kaynakça

- Engels, Friedrich. **The Condition of Working Class in England**. London : Penguin Books, 1987.
- Lawrence, D.H. **The Complete Plays of D.H. Lawrence**. London: Heinemann, 1965.
....., “*Nottingham and The Mining Community.*” **Selected Essays**. London. Penguin Books, 1950.
- Machionis, J.J. and Plummer, Ken. **Sociology: A Global Introduction**. Edinburgh : Pearson Education, 2002.
- Marx, Karl and Engels, Friedrich. ‘*Manifesto of the Communist Party*’, in Robert C. Tucker(ed.), **The Marx-Engels Reader**. New York : W.W. Norton, 1972.
- McDowall, David. **An Illustrated History of Britain**, London: Longman, 1989.
- Nin, Anais. “*Novelist on the Stage*”, **Critical Essays On D.H.Lawrence**”, (eds.) Dennis Jackson and Fleda Brown Jackson. USA: 1988.
- Porter, Roy. **English Society in the Eighteenth Century**. London: Penguin Books, 1982.
- Sagar, Keith. **The D.H. Lawrence Review**, V,4. No,1. (Spring 1971)
- Salgado,Gamino. **A Preface to Lawrence**. London: Longman,1982.
- Sklar, Sylvia. **The Plays of D.H. Lawrence: A Biographical and Critical Study**. London: Vision, 1975.
- Stearns, Peter N.** Working Class Women in Britain, 1890-1914. Suffer and Be Still: Women in the Victorian Age. **Martha Vicinus (ed.) London: Indiana University Press, 1972.**
- Thompson, E.P. **The Making of the English Working Class**. London: Penguin Books, 1975.
- Urgan, Mina. **DH. Lawrence**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Yılmaz, Muzaffer. **Social Identity and Inter-group Conflicts**. Civilacademy: Journal of Social Sciences. Vol, 3, (Summer 2005)
- Yerebakan, Ibrahim. **The Treatment of Class in the New Wave of British Theatre: 1956-1964**. Unpublished Doctoral Dissertation. The University of Hull: 1992.
- Wilcher, Robert, **British Playwrights, 1880-1956**. (eds.)William W. Demastes and Katherine E. Kelly. USA: Greenwood Press, 1996.

<http://www.hn.psu.edu/faculty/jmanis/dh-lawrence/Touch-Go.pdf>

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Erzurum'da doğdu. İlköğretim ve lise öğrenimini Aydın'da tamamladı. 1998 yılında, ÖYS dil puanı Türkiye 29.uncusu olarak Fatih Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü Burslu kazandı. 2002 yılında bu bölümden birincilikle mezun oldu. 2003 yılında Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde Yüksek Lisans eğitimine başladı. Halen aynı üniversitede yüksek lisans eğitimini sürdürmektedir.